

Åsa Thorstvedt

**”Af de Menigheden skjænkede Tjenester eller
Embeder...”**

- De ordnede tjenestene i den tidlige Frikirken -

**Masteroppgave i
Kirke- og misjonshistorie
Misjonshøgskolen,
Stavanger 2006**

Innholdsfortegnelse

”Af de Menigheden skjænkede Tjenester eller Embeder...”
- De ordnede tjenestene i den tidlige Frikirken -

1. <u>Innledning</u>	1
1.1 Oppgavebeskrivelse	2
1.2 Kilder og metode	3
1.3 Begrepsavklaring	5
2. <u>Bakgrunn</u>	7
2.1 Kirken og samfunnet	7
2.1.1 Forholdet mellom kirke og stat	7
2.1.2 Prestens plikter	8
<i>2.1.2.1 Tukten under lupen</i>	10
2.1.3 Prestestanden	11
2.1.4 Grundtvigianismen	12
<i>2.1.4.1 Grundtvigianismen vs pietismen</i>	14
2.1.5 Et samfunn i endring	15
2.1.6 Reformkommisjonen	16
2.2. Lekmannsbevegelsen og 1800-tallets vekkelser	16
2.2.1 Haugianismen	16
2.2.2 Herrnhutismen	17
2.2.3 Den johnsonske vekkelser	17
2.2.4 Indremisjonen vokser fram	18
2.2.5 Ulike grupperinger i det kirkelige landskap	20
2.2.6 Forkynnelsen i lekmannsbevegelsen	21
2.3. Reformtanker i Norge og innflytelse fra utlandet	21
2.3.1 Presbyterianismen	22
2.3.2 De bergenske reformvennene	23
2.3.3 To Konger og to Kongeriger	25
2.3.4 Andreas Gottlob Rudelbach	26
2.3.5 Johan Storm Munch	26
2.3.6 Paul Peter Wettergreen	27
2.3.7 De første dissenterne	27

3. <u>Embetsforståelsen i den nye frikirken</u>	29
3.1 Menighetsforståelsen	29
3.1.1 Hvem er menigheten? - forståelsen av CA VII	29
3.1.1.1 <i>Ble noe glemt?</i>	29
3.1.1.2 <i>Samlingen av troende kristne</i>	30
3.1.1.3 <i>Kritikk</i>	31
3.1.2 Hvem skal ha styringsrett i menigheten?	
- forståelsen av CA XXVIII	32
3.1.2.1 <i>Bibelske argumenter</i>	33
3.1.2.2 <i>Sitater fra Luther</i>	34
3.1.2.3 <i>Reformvennene</i>	34
3.1.2.4 <i>Kritikk</i>	35
3.1.3 Organiseringen av en presbyteriansk-synodal kirkeordning	36
3.1.3.1 <i>Debatt i Norge</i>	36
3.1.3.2 <i>Frikirken dannes</i>	38
3.1.3.3 <i>Den presbyteriansk-synodale kirkeordningen</i>	41
3.1.3.4 <i>Kritikk</i>	42
3.1.4 Menighetens ansvar og oppgaver	43
3.2 Den presbyterianske arven	46
3.2.1 Calvin og kalvinismen	46
3.2.2 Huguenottene i Frankrike	47
3.2.3 Presbyterianismens fremvekst i Skottland	48
3.2.3.1 <i>First Book of Discipline</i>	48
3.2.3.2 <i>Second Book of Discipline</i>	49
3.2.3.3 <i>Århundrer med stridigheter</i>	50
3.2.4 Free Church of Scotland	51
3.2.5 United Presbyterian Church	51
3.3 Valg og kall til tjeneste	52
3.3.1 Hvem skulle kalle?	52
3.3.2 Hvem kunne bli kalt?	53
3.3.3 Kalt og valgt til hva?	56
3.3.4 Hvordan foregikk valgene?	56
3.4 Ordinasjon, innvielse og innsettelse	57
3.4.1 Ordinasjonsritualet for lærende og styrende eldste	59
3.4.2. Innsettelse av diakoner	60
3.4.3. Og hva med evangelistene?	61

3.5 "saa længe Herren giver dem Kraft og de befindes tro"?	63
3.5.1 Diakonenes begrensede tjeneste	65
3.5.2 Evangelistene	66
3.6 Embete eller nådegavebasert tjeneste - forståelsen av CA V	66
3.7 Ordnete tjenester i den tidlige frikirken	72
3.7.1 Arven fra kalvinismen og presbyterianismen	73
3.7.2 Lærende og styrende eldste i frikirken	74
3.7.2.1 Forvaltning av sakramentene	75
3.7.1.2 Kirketukt	75
3.7.1.3 Oppgavefordeling mellom lærende og styrende eldste	77
3.7.3 Diakonene	79
3.7.4 Evangelistene	80
4. <u>Avsluttende perspektiv - visjon møter virkelighet</u>	82
4.1 Fra visjon til praktisk arbeid	82
4.1.1 Sentralstyrt arbeid	82
4.1.2 Menighetens virkegrener	84
4.2 Forfatningen i praksis	84
4.2.1 Medlemskategoriene problematiseres	85
4.3 Vurdering av noen viktige prinsipper	87
4.3.1 Ble kirketukten praktisert, og hva ble i så fall vektlagt?	88
4.3.1.1 Kirketukt som konsekvens av læreavvik	88
4.3.1.2 Kirketukt som konsekvens av livsførsel	90
4.3.2 Var de virkelig lutherske, slik de hevdet?	92
4.3.3 Klarte de å gjennomføre den nye kirkeordningen?	94
5. <u>Litteraturliste</u>	98
5.1 Trykte, offentlige kilder	98
5.2 Tidsskrifter og jubileumsskrift	99
5.3 Upubliserte verker	100
5.4 Korrespondanse	100
5.5 Internet	100

1. Innledning

”Af de Menigheden skjænkede Tjenester eller Embeder...”

- De ordnede tjenestene i den tidlige Frikirken -

Som innflytter fra Sverige ble jeg kjent med Den evangelisk lutherske frikirke, til daglig kalt Frikirken, for ca ti år siden. Ved første øyekast virket dette trossamfunnet nokså likt Den norske kirke (heretter statskirken). Jeg forsto at en stor forskjell mellom dem var forholdet til staten, men jeg fikk tidlig høre at læregrunnlaget var det samme; også Frikirken var en evangelisk luthersk kirke. Utformingen av gudstjenestene i Frikirken i forhold til statskirkens liturgi var ikke helt lik, men jeg fant mange flere fellesnevner enn forskjeller i de menighetene jeg besøkte. Når jeg senere fikk bli bedre kjent med dette, for meg, nye trossamfunnet, fant jeg dog flere store forskjeller både i måten å tenke menighet og utføring av tjenester på. Både tankegangen rundt hvem som er menigheten, hvordan den skal ordnes og hvem som skal ha styringsrett der, var annerledes enn det jeg fant i statskirken. I tilknytning til, og som konsekvens av denne menighetsforståelsen, praktiserte de såkalt tjenstedifferensiering. Denne måten å fordele ansvaret for menighetsarbeidet på, ga seg utslag både i kirkestyre og i utføringen av kirkelige handlinger og andre oppgaver. Den andre store ulikheten jeg fant mellom statskirken og Frikirken var en paragraf i Frikirkens forfatning som talte om *vern om lære og liv* (før kalt kirketukt). Noe motsvarende hadde jeg ikke møtt i statskirken.

Da jeg så begynte å studere Frikirken litt nærmere, fant jeg en historie, og i den en visjon båret av dem som stiftet den som jeg ønsket å vite mer om. Jeg begynte min søken etter svar om hvordan stifterne så for seg sin nye menighet og de ordnede tjenestene som kirken skulle inneha. Tjenstedifferensiering er ikke noe som er unikt for Frikirken. Tvert imot er dette en tankegang som man finner igjen i både i statskirken og i andre trossamfunn. Samtidig kunne jeg se at det å tenke tjenestefordeling i det kirkelige arbeidet, og at styringsoppgavene skulle innehas av prest eller pastor og lekfolk sammen, basert på nådegaver, var noe som hadde fungert i Frikirken helt siden stiftelsesdagen i 1877. Dette var en helt annen måte å styre kirken på enn i statskirken på den tiden, der presten fremdeles var en statlig embetsmann og der lekfolket hadde liten

myndighet. Det var dog mange innenfor statskirken som ønsket og ivret for denne typen reformer og drømte om en kirke fri fra statens kontroll: En kirke der prest og lekfolk i et samspill skulle ha både styringsansvar generelt og forvaltningsansvar for sakramentene spesielt. Selv om kampen for dem handlet om å frigjøre kirken fra staten, førte det i stedet til dannelsen av et nytt trossamfunn, Frikirken. En frikirke med elementer både fra den presbyterianske kirkeordningen og fra de demokratiske tankegangene som gjennomsyret det norske samfunnet ellers.

1.1 Oppgavebeskrivelse

Jeg vil i denne oppgaven ta for meg tjenesteordningen i Den evangelisk lutherske frikirke slik den ble presentert i den første forfatningen. Denne tjenesteforståelsen er en del av et større og mer komplekst bilde som jeg også må presentere for å skape et så riktig bilde som mulig. Menighetsforståelsen er *en* del av bildet og måten de tolket både Bibelen og Luther på, likeså. Jeg vil begynne oppgaven med å skape et situasjonsbilde over det samfunn Frikirken og Frikirkens menighets- og tjenesteforståelse vokste fram i. Både de historiske, samfunnsmessige, politiske og kirkelige forholdene vil være med og skape en bedre forståelse for hva slags forutsetninger som lå til grunn for frikirkestifternes forståelse av menighet og tjenester. Jeg kommer derfor både å se på noe av det politiske bildet i Norge i det aktuelle tidsrommet og på forholdet mellom kirke og stat. Jeg vil videre se på embetsforståelsen i statskirken og hva slags ansvar og plikter presten var pålagt. Jeg vil også se på lekmannsbevegelsen og deres tanker omkring bruk av nådegaver, og på et par kristne, frivillige samfunns måte å organisere sitt styre på. Strømninger fra utlandet, som også hadde noe av ansvaret for den tjenesteforståelse som ble dannet, vil jeg også berøre. Det var i tillegg spesielt to menn, to norske teologer, som kom til å utøve en særlig innflytelse over hvordan forfatningen ble utformet; Paul Peter Wettergreen og Johan Storm Munch. Wettergreen og Munch vil presenteres i egne avsnitt, men kommer også nevnes i flere ulike sammenheng i løpet av oppgaven.

De ulike elementene som jeg nå har nevnt, vil danne en bakgrunnsforståelse for oppgavens hovedmål og jeg vil derfor, etter bakgrunnsdelen, komme inn mot problemstillingens kjerne som kan uttrykkes slik:

*Hvordan organiserte den tidlige Frikirken sin menighet og de ulike kirkelige oppgavene?
Hvordan så de ordnede tjenestene ut og hva innebar de? Og på hvilket grunnlag og med hva
slags argumentasjon tok denne lutherske kirken i bruk den presbyterianske kirkeordningen?*

For dem med en luthersk bakgrunn, brukes ofte embetet som et uttrykk for den som innehar de kirkelige oppgavene knyttet til fremfor alt forvaltningen av Ord og sakrament. Historisk har det også vært tillagt embetet blant annet å inneha styringsoppgaver i kirken. I luthersk forståelse er embetet *ett*¹, men meningene har vært delte om det bare kan være én person, eller om flere kan inneha det samme embete. Også frikirkestifterne opererte med uttrykket embete, noe de synes å likestille med uttrykket tjenester. De beskriver også flere embeter, helt i tråd med den presbyterianske forståelsen. Min oppgave i denne avhandlingen er ikke å drøfte om denne måten å bruke embetsbegrepet på er riktig eller gal, men å beskrive de embeter, eller tjenester, som de faktisk opererte med, hvordan de ble brukt og forstått og hvorfor denne saken var så viktig for dem. Allikevel mener jeg at det er naturlig å kommentere hvordan frikirkestifterne selv forholdt seg til begrepene, særlig siden de forsvarte sitt lutherske ståsted så sterkt. Embets- eller tjenesteforståelsen henger nøye sammen med menighetsforståelsen. Forståelsen av menigheten som samlingen av troende, og myndiggjøringen av disse, er en viktig bakenforliggende forklaring for å forstå deres oppdeling av tjenester. Menighetens rett og plikt til å styre i egne saker og medansvaret for rett sakramentsforvaltning er en annen. I fortsettelsen av dette finner vi også retten til å kalle egne prester. For å forstå mer av det store bildet, er det også viktig å presentere den kirkeordningen som Frikirken både valgte og gjorde til sin, nemlig den presbyterianske. For å forstå hvordan frikirkestifternes forfatning ble slik den ble, er kunnskapen om forbindelsene til de skotske frikirkene viktig.

Når jeg så skal beskrive de oppgaver og myndighetsområder som ble tillagt de ulike tjenestene, har jeg først og fremst latt forfatning, håndbøker og ordinasjonsritual ligge til grunn. Helt til slutt i oppgaven vil jeg så se på de praktiske virkningene av de visjoner frikirkestifterne hadde hatt i stiftelsesperioden. Jeg vil også trekke fram noen få prinsipper som de så sterkt løftet fram i

¹ Sml CA V

danningsfasen, for så å se om de klarte både å gjennomføre og holde fast på disse etter de var blitt etablert. Dette var prinsipper som hadde vært så viktige for dem at de gikk til det skrittet å danne et nytt trossamfunn.

1.2 Kilder og metode

Mine viktigste primærkilder har vært *Redegjørelse for Arendals og Omegns frikirkelige Forening, samt en kort Fremstilling af de Grunde, der har ledet til Dannelsen af et af Staten uafhængigt evang.-luthersk Kirkesamfund* (heretter *Redegjørelsen*) og Frikirkens første håndbøker. *Redegjørelsen* inneholder Frikirkens første forfatning i tillegg til å fortelle om tilblivelse og argumenter for uttredelse av statskirken. Både *Redegjørelsen* og håndbøkene har vært lett tilgjengelige. Håndbøkene er lagt over til et lesbart format på data, takket være Terje Solberg. Frikirkens organ *Budbæreren*, og ulike forhandlingsprotokoller fra eldsteråd og menighetsmøter fra den første tiden, har jeg derimot måttet hente via andre forfattere. *Budbæreren*s første årganger er arkivert i Oslo og er ikke til utlån. Av forhandlingsprotokollene ligger noen på riksarkivet, mens andre ligger i sikringsskap rundt om i landets lokalmenigheter.

Mine primærkilder henviser ofte til ulike bibelsteder. De ganger kilden selv har skrevet ut bibelverset, siterer jeg dette. Men de ganger min kilde bare henviser til ett eller flere vers og jeg ønsker at dette skal skrives ut, har jeg brukt Bibelselskapets oversettelse fra 1978.

Av sekundærkilder har jeg hatt stor nytte og glede fremfor alt av Birger Løvlies og Terje Solbergs arbeider. Både Løvlie og Solberg er selv interesserte av både temaet og tidsperioden og har også produsert skrifter som har vært veldig relevante for meg i mitt arbeid. I tillegg har jeg tatt i bruk flere av Frikirkens jubileumsskrifter, der jeg har hentet informasjon som jeg ikke har funnet andre steder. I bakgrunnsdelen av oppgaven har jeg hatt nytte også av Mollands kirkehistoriske verk.

Mitt arbeid har foregått gjennom mye gjennomlesing og tolking av både mer historiske skrifter og mer nåtidige arbeid. Jeg har også arbeidet mye for å finne det som har vært relevant akkurat

for meg i forhold til mine spørsmål og min oppgave. Både Løvlie og Solberg har vært behjelpelige i dette arbeidet. Jeg har også måttet gå inn i den historiske sammenhengen for å få bedre forståelse og et riktigere helhetsbilde. Ingen begivenheter skjer i et vakuum, og dannelsen av Frikirken med dens kirkeordning, ble i stor grad påvirket av flere faktorer. Både utenlandske, kirkelige impulser og mer nærliggende impulser, kirkelige og politiske, la grobunnen for det som skulle bli Frikirkens forfatning. Det har derfor vært en viktig oppgave for meg å belyse også disse forholdene.

Frikirkens tilblivelse skjedde ikke uten kritikk. Denne kritikken har jeg latt komme fram i løpet av oppgaven, under hver sak som blir behandlet. Jeg har også latt frikirkestifterne få forsvare seg mot denne kritikken. Mine egne refleksjoner, spesielt i forhold til embets- og tjenestebegrepet, har jeg latt komme i et eget kapittel senere i oppgaven. I det siste kapitlet fortsetter drøftingen gjennom at jeg foretar en refleksjon over hvorvidt det synes som Frikirken lyktes i sine tanker og visjoner. Ikke alt er like enkelt å måle, og ikke alt er like enkelt å finne kilder til. Jeg har derfor foretatt et utvalg av noen få saker som likevel belyser noen av de viktigste punktene for frikirkestifterne, og hvorvidt de klarte å gjennomføre det.

1.3 Begrepsavklaring

Den evangelisk lutherske frikirke: Dette er det rette navnet på det trossamfunn hvis tjenesteforståelse jeg skal presentere. "Kallenavnet" Frikirken ble fort brukt i dagligdags tale, og jeg kommer i hovedsak også til å benytte meg av dette navnet. For å unngå misforståelse med å forveksle dette med en hvilken som helst frikirke, vil jeg skrive Frikirken med stor forbokstav.

Den tidlige Frikirken: Når jeg i tittelen, og noen steder i selve oppgaven, omtaler en tidsperiode som "den tidlige Frikirken", tenker jeg fortrinnsvis på de første 25 årene, dvs fra stiftelsesåret 1877 og fram mot, og litt over, det nye århundret. Noen få ganger går jeg utover denne tidsavgresningen. Og når jeg gjør det, er det for å få fram et viktig poeng gjennom noe som skjedde rett etter denne perioden. Å fastsette en tidsperiode er ikke enkelt, siden det alltid skjer

nye ting man kan ønske å få med. Jeg har dog valgt å trekke grensen ved 25 år og heller være litt romslig når saken jeg drøfter krever det.

Redegjørelsen og forfatningen: Den første forfatningen omtales ofte som *Redegjørelsen*, som er en forkortelse av et skrift som kom ut i forbindelse med dannelsen av Frikirken. *Redegjørelsen* inneholder både forfatningen og en redegjørelse (derav navnet) for hvordan Frikirken ble til, og hvorfor stifterne valgte å forlate statskirken. I de to første delene (forfatningen står i del 3) argumenterer de friskt for sine begrunnelser, og dette har vært til stor hjelp for meg når jeg skulle svare på spørsmål omkring deres menighetsforståelse og deres bibelske og lutherske grunner for dette. Når jeg omtaler forfatningen, bruker jeg uttrykket *Redegjørelsen* og ”Frikirkens første forfatning” om hverandre. Men det er det samme skriftet jeg beskriver.

Embete og tjenester: Frikirkens stiftere brukte embeter og tjenester om hverandre. For å unngå unødig begrepsforvirring, vil jeg i hovedsak bruke ordet *tjenester* når jeg behandler Frikirkens forståelse av dette.

Eldste og eldsteråd: *Redegjørelsen* opererer med en todeling av eldstetjenesten. *Styrende eldste* er lekmenn, valgt av menigheten, til å styre menigheten gjennom et eldsteråd. I tillegg til disse styrende eldste, består eldsterådet av en såkalt *lærende eldste*. Lærende eldste benevnes også som *forstander* eller *pastor*. Jeg kommer i hovedsak til å benytte meg av begrepet forstander. Eldsterådet ble i forfatningen omtalt som menighetsråd, men jeg vil likevel bruke begrepet eldsteråd for å unngå misforståelser. Eldsteråd er det rette navnet i dag, og menighetsråd er nå navnet på et samlet eldste- og diakonråd. Sitater fra den tidsperioden jeg beskriver, vil dog bruke menighetsråd om eldsteråd. Dette menighetsrådet besto dog kun av lærende og styrende eldste. Diakonene deltok her bare når saker som omfattet deres ansvarsområder var oppe til diskusjon.

2. Bakgrunn

2.1 Kirken og samfunnet

2.1.1 Forholdet mellom kirke og stat

1800-tallet ble det århundret der frihet og liberalisme ble virkeliggjort i det norske samfunnet. I Grundloven av 1814 slås det fast at ”Folket udøver den lovgivende Magt ved Stortinget ...”². Men de frihetsidealene og demokratiske toner som ellers preger grunnloven, finnes ikke i den samme grad når man så leser om religionen i landet. Selv om forslaget om religionsfrihet ble vedtatt to ganger i Eidsvollforsamlingen i april og mai 1814, falt hele saken på mystisk vis ut når den endelige Grundloven ble lest opp og vedtatt 16. mai.³ Den innskrenkede religionsfriheten fortsatte på denne måten; statskirkesystemet ble opprettholdt og *konventikkelplakaten* ble stående. Konventikkelplakaten ble innført i 1741 for å regulere forkynnelsen av Guds Ord. Det var bare den som var rettelig kalt, dvs prester og biskoper, som hadde lov å forkynne Guds Ord offentlig, og for den som måtte bryte loven ventet strenge straffer. Konventikkelplakaten ville hindre at omreisende lekpredikanter trakk over på prestens myndighetsområde, og en av de som kom til å lide under denne loven var Hans Nielsen Hauge. Han reiste rundt i hele landet i årene rundt 1800 og forkyste frimodig for store forsamlinger. Han prekte ikke vranglære, men på grunn av at han forkyste offentlig og derved også ulovlig, ble han satt i fengsel i til sammen over 10 år under forferdelige forhold.⁴ Først i 1842 ble konventikkelplakaten opphevet, og bare tre år senere trådte *dissenterloven* i kraft. Dissenterloven gjorde kristne trossamfunn utenfor statskirken lovlige, og det er i denne loven vi møter begrepet statskirke for første gang. Dissenterloven gav i prinsippet dissenterne de samme rettigheter som dem som var medlemmer i statskirken, men i praksis gjensto ennå mye tid og arbeid før dissenterne faktisk var helt sidestilt med medlemmene av statskirken. Alle embetsmenn hadde bekjennelsesplikt til den evangeliske lutherske lære og dermed også statskirken, og siden man definerte en dissenter som en som sto for noe annet enn

² *Norges lover 1687-2005*, Oslo/Mikkeli 2006:1814 § 49

³ Molland, Einar *Norges kirkehistorie i det 19. århundre del I*, Oslo 1979:15-16

⁴ Molland 1979:64-70

denne lære, kunne man ikke være både embetsmann og dissenter.⁵ Religionsfrihet i den forstand at også embetsmenn skulle ha religionsfrihet, kom først med loven om embetsmenns trosbekjennelse i 1894⁶. Dette skjedde etter at reformbevegelsen og andre hadde kjempet for dette i flere tiår.⁷ Fram til 1870-tallet ble navnet dissenter altså likestilt med et trossamfunn med et annet læregrunnlag enn det lutherske. Men i 1872 kom den første evangelisk lutherske frimenigheten i Jarlsberg, og for første gang så man at brudd med statskirken kunne ha andre motiv enn rent læremessige. Dette fikk konsekvenser også for andre som var lutheranere og statskirkekritiske. Motivene kunne være flere og hang ofte sammen med hverandre. Mange var kritiske til selve kirkeordningen. Spørsmålet om hvem som var kirkens hode og hvem som egentlig skulle ha myndighet til å bestemme i kirkelige anliggender var essensielt, siden det på det aktuelle tidspunktet var den norske konge som i prinsippet anordnet alle gudstjenester og valgte embetsmenn. For andre var det mangelen på resultater i det kirkelige reformarbeidet, som var det viktigste. De frihetstanker som preget samfunnet ellers, gjorde også at kravet om demokrati i lokalmenigheten presset seg på. Det ble derfor også i et politisk henseende stilt spørsmål om hvem som skulle ha styringsretten i kirken. Måten de kirkelige handlingene ble utført på, nattverd, tvungen konfirmasjon og kirketukt ble til slutt også et samvittighetsspørsmål for mange som så seg som delansvarlige for det som skjedde så lenge de var medlemmer i denne kirken.⁸

2.1.2 Prestens plikter

Selv om Grundloven av 1814 gjør Stortinget til lovgivende instans, forble Kongen i prinsippet øverste leder for kirken.⁹ Ifølge § 16 var det kongen som "... anordner al offentlig Kirke- og Gudstjeneste, alle Møder og Forsamlinger om Religionssager, og paaser, at Religionens offentlige Lærere følge de dem foreskrivne Normer."¹⁰ Det var også Kongen som "... vælger og

⁵ Hægeland, Tormod: *Evangelisk luthersk dissens i en evangelisk luthersk statskirke : om kirkelige forhold i Brunlanes omkring århundreskiftet*, Oslo 1976:7

⁶ *Stat og kirke* NOU 1975:30, Oslo 1975:15

⁷ Løvlie, Birger: *Vestavind: 1870-årenes debatt om kristenliv og kirkeordning under innflytelse fra Skottland*, Trondheim 2002 (KIFO Rapport 20):70; Molland 1979:183-184

⁸ Hægeland 1976:8-12; Solberg, Paul: "Frikirken gjennom 75 år – forhistorie, start og utvikling", *Den norske evangelisk lutherske frikirke gjennom 75 år*, Oslo 1952:33

⁹ Aarflot, Andreas *Norsk kirkehistorie bind II*, Oslo 1967:290

¹⁰ *Norges lover* 1814:§ 16

beskikker, efter at have hørt sit Statsraad, alle civile, geistlige og militære Embedsmænd.”¹¹ Kongen skulle, ifølge § 4, bekjenne seg til den evangelisk-lutherske tro. Det samme gjaldt også for hans embetsmenn. § 92 som uttrykte dette, ble både mye diskutert og flere ganger revidert før den ble opphevet i 1894 som et ledd i kampen for større religionsfrihet. Dette kommer jeg tilbake til senere i oppgaven. Når vi så skal finne ut hvem som egentlig hadde myndighet til å bestemme i kirkelige anliggender, blir faktisk svaret tredelt; i forhold til f.eks. kallsrett var det altså Kongen. Stortinget var nå den lovgivende instans, mens det var domstolene som skulle avgjøre tvistesaker.¹² Kirken selv hadde lite å si. Men kampen om kirkens selvbestemmelsesrett og den lokale kirkens medbestemmelsesrett, i frihetens og demokratiets navn, hadde begynt og ville fortsette inn i et nytt århundre.

I Christian V's lov av 1687, finner vi de lovfestede pliktene som presten hadde på midten av 1800-tallet. I lovens ”Anden Bog” ser vi at presten hadde ansvar for Ord og Sakrament, sykebesøk, sjelesorg, konfirmantundervisning, vielse og begravelser. Det står også noe om hvordan han skulle utføre dette, og for vårt vedkommende er det tukten som er spesielt viktig siden dette var et grunnleggende motiv for de som brøt med statskirken og dannet Frikirken. Som en del av nattverdsforvaltningen skulle han påse at alle gikk årlig til nattverd¹³ og at ingen mottok brød og vin uten foregående skriftemål og absolusjon¹⁴. Presten skulle heller ikke avløse noen som ikke ba om sine synders tilgivelse med et angerfullt hjerte¹⁵. Presten hadde også ansvar for å nekte nattverd til dem som hadde uoppgjort synd, som det å forsømme preken, misbruke helligdagen, drikke eller banne osv¹⁶. For at presten skulle klare å håndheve disse straffbare handlinger, finner vi også i loven at presten skulle utse medhjelpere som skulle assistere ham med å følge med på menighetsmedlemmenes liv og oppførsel¹⁷. Presten hadde så ansvar for å komme med advarsler eller formaninger til den det gjaldt i en mer sjelesørgerisk situasjon, og skulle slik rettlede de sjeler som hadde gått seg vill¹⁸. Videre kunne presten ilegge dem bøter

¹¹ *Norges lover* 1814:§ 21

¹² Løvlie 2002:172

¹³ *Kong Christian V's norske lov av 15de april 1687*, 2-5-26

¹⁴ *Kong Christian V's lov* 2-5-10

¹⁵ *Kong Christian V's lov* 2-5-16

¹⁶ *Kong Christian V's lov* 2-9-8

¹⁷ *Kong Christian V's lov* 2-9

¹⁸ Løvlie 2002:124

som ikke tok formaningen til etterretning. Hvis heller ikke dette hjalp kunne presten lyse vedkommende i bann, samtidig som han med navns nevnelse ble bedt for og formant i gudstjenesten. I ekstreme situasjoner kunne presten, i samråd med sine overordnede, t o m landsforvise vedkommende.¹⁹ Dette viser at også presten hadde en viss myndighet utenfor de rent kirkelige anliggender og at han også kunne fungere som en statlig embetsmann utenfor de kirkelige rammene. Samtidig var denne form for tuktt, som i sin ekstreme form kunne ende i landsforvisning, foreldet i dette tidsrom vi omhandler her, og den sto egentlig bare igjen på papiret som et minne fra fortiden.²⁰ En annen sak å ha på minnet er at dersom presten eller hans medhjelpere forsømte denne tuktoppgave eller så mellom fingrene, skulle de straffes.²¹

2.1.2.1 Tukten under lupen

Som jeg nevnte, var kirketukten etter hvert lite synlig tilstede ute i menighetene. Dette var tydelig både ved dåp, konfirmasjon og vielse, hvor det forekom tvangsbekjennelse og tvungen altergang.²² I 1876 utga sokneprest Thorvald Klaveness "Om Kirketugten" der vi kan lese om hans kritikk både av den og ordningen med prestens medhjelpere. Presten ble gjennom tukten en politimann som gransket "de indre anliggender". Medhjelperne var ikke representative for menigheten siden presten selv hadde valgt dem ut. For Klaveness var det viktig at tukten måtte havne under det allmenne prestedømmets myndighetsområde. Han ønsket her en nytenking i kirkeordningen der prest og menighet skulle fungere i et samspill, også i spørsmålet om kirketukt. Han trakk også inn religionsfriheten; å få lov å melde seg ut av statskirken uten å miste sine borgelige rettigheter. Da ville tukten ikke lenger være en måte presten tvang mennesker til nattverdbordet på, men en måte å formane mennesker som faktisk ønsket å tilhøre nattverdfellesskapet.²³

I 1875 var det en prest som la ned sitt embete etter at han flere ganger hadde blitt stoppet av sine overordnede da han prøvde å utføre kirketukt. Han hadde stor samvittighetsnød både i forhold til

¹⁹ Kong Christian V's lov 2-9-10 tom 15

²⁰ Løvlie 2002:124-125

²¹ Kong Christian V's lov 2-9-28

²² Solberg 1952:33

²³ Løvlie 2002:126-128

konfirmasjonstvangen og den tvungne ektevielsen, men spesielt for å utføre absolusjon uten forutgående syndsbekjennelse. Med retten i sin hånd håndhevet han kirketukt i en vigselssituasjon og i en situasjon der han ikke ønsket å gi absolusjon. Hans overordnede ga tydelig beskjed om at han ikke hadde lov til å nekte noen verken å gifte seg eller få absolusjon og han nedla derfor sitt embete av samvittighetsgrunner og meldte seg også ut av statskirken. Denne prest hette Johan Storm Munch og var en av de to prestene som var med i prosessen fram mot Frikirkens dannelse i 1877.

2.1.3 Prestestanden

Hva slags prester, og dermed også hva slags teologi, finner vi igjen rundt om i kirkene opp igjennom det 19. århundret? For å få svar på dette, må vi se på hva slags teologi som prestestudentene ble presentert for og ble påvirket av under sin teologiske utdanning. Universitetet i Christiania ble grunnlagt i 1813, og de to stillingene ved det teologiske fakultet ble besatt av Svend B. Hersleb og Stener J. Stenersen. De kjente begge Nikolaj Grundtvig personlig og var i begynnelsen også tilhengere av hans tanker og ideer. Men etter at Grundtvig i 1825 fremhevet trosbekjennelsen foran Skriften, vendte Hersleb og Stenersen både Grundtvig og grundtvigianismen ryggen. Hersleb og Stenersen var begge lojale lutheranere, og i motsetning til opplysningstidens teologi var de også mer konservative i sin bibeltolkning. Selv om de var bibeltro, mente de at Bibelen var blitt påvirket av den historiske sammenhengen den hadde blitt skrevet i. Dette nye, å gi Bibelen og den lutherske læren en ny autoritet etter opplysningstidens æra, kaller vi restaurasjonsteologi. Denne tilbakevending til en mer ortodoks bibeltolkning, skjedde ikke bare i Norge, men over store deler av Vest-Europa. Som restaurasjonsteologer ønsket Hersleb og Stenersen også vekkelse, men de var skeptiske til lekmannsbevegelsen. De hadde en mer høykirkelig embetsforståelse og mente at det kun var de geistlige som var rettelig kalt til kirkelig tjeneste. Denne skepsisen ville de føre videre til sine studenter.

Mot slutten av 1820-tallet og begynnelsen av 1830-tallet skjedde det et generasjonsskifte i pretestanden. Mange prester sluttet i tjenesten, og dermed begynte mange nyutdannede prester samtidig rundt om i landet. På denne måten fikk kirken på mange steder et raskt skifte i teologi,

fra en mer opplysningspreget teologi med vekt på danning og fornuft, til en bibeltro lutherdom med ønske om vekkelser i kirken, men med liten tro på lekfolket.²⁴

Videre på 1800-tallet var det spesielt to menn som preget prestene og prestestudentene, nemlig Grundtvig og Gisle Johnson. Siden disse begge i stor grad påvirket kristendomssyn og samfunnssyn for både prester og store deler av befolkningen, ønsker jeg presentere dem litt nærmere. Grundtvigianismen ser jeg nærmere på i neste avsnitt, mens Johnson og de johnsonske prestene er å finne under ”Lekmannsbevegelsen og 1800-tallets vekkelser” i kapittel 2.

2.1.4 Grundtvigianismen

Når vi snakker om grundtvigianismen, er ikke det et enhetlig begrep. Grundtvig utviklet sine idéer og sin teologi flere ganger under sin virkningsperiode. Som jeg skrev i foregående avsnitt, var både Hersleb og Stenersen grundtvigianere i en tidlig fase. Det var før Grundtvig utviklet sin kjente teori som han selv kalte ”Den kirkelige Anskuelse”. Før 1810 ble han kjent for sitt historiesyn, og etter dette profilerte han seg som tilhenger av en konservativ bibelkristendom med våpenet rettet mot rasjonalismen som hadde preget de geistlige kretser. Selv om han hadde dette til felles med haugianerne, og at hans syn på dem ble bedre med årene, skrev han også om dem i kraftige ordelag. Denne kløften mellom haugianerne og Grundtvig og hans tilhengere skulle vedvare gjennom hele århundret. Mens Grundtvig på sin side hadde et sterkt sakramentalt kirkesyn og ville arbeide aktivt for å fremelske kulturen, var jo haugianerne på sin side pietistiske i puritansk mening; de løftet fram vennsamfunnet og var fremmede for kulturarbeid.²⁵

I 1825 presenterte Grundtvig det som skulle bli noe av det han i ettertid vil huskes best for. For ham hadde det blitt vanskelig å stå for en tradisjonell konservativ bibeltolkning. Han kunne ikke lenger overse den historiske bibelforskningen. Bibelen kunne tolkes på så mange forskjellige måter, og han ville finne en måte å peke på det som virkelig var sann kristendom. Den apostoliske trosbekjennelsen gav ham dette. Denne hadde blitt lest opp og bekjent i kirken i alle

²⁴ Molland 1979:21-22,106-113

²⁵ Molland 1979:115-119

tider. Grundtvig sa det så sterkt som at kirken ikke er bygget på Bibelen, men på trosbekjennelsen. Kirken var før Bibelen ble satt sammen, og derfor vil ikke kirken gå under selv om Bibelen blir angrepet. Derimot har dåpen og nattverden, og også de ordene som blir sagt i disse handlingene, eksistert like lenge som kirken. Det er sakramentene som er Guds skapende ord. Bibelen derimot, inneholder opplysninger og er ikke skapende på samme måte. Mens man i luthersk tradisjon har gitt den apostoliske trosbekjennelse autoritet fordi den samstemmer med den overordnede autoriteten som er Skriften, så snur Grundtvig det hele opp ned og sier at det er den apostoliske trosbekjennelsen som er den overordnede autoriteten. Det er dette nye kirkesynet eller teologien som han kaller ”Den kirkelige Anskuelse” eller mer kjent som ”den mageløse Opdagelse”. Det er som tilhenger av denne retningen, og etter hvert dens åpning mot folkekulturen, man oftest blir kalt grundtvigianer. Grundtvigs vekt på dåp og nattverd gjorde at en del høykirkelige tok ham til sitt hjerte. Men egentlig var Grundtvig mer folkekirkelig og gav ikke plass for verken embetssyn eller kirkeordning i dette kirkesynet.²⁶

Syv år senere, i 1832, presenterte Grundtvig sitt nye menneskesyn. Han løftet her opp menneskets og kulturens egenverdi uavhengig av kristentroen. Også her snudde han på en tankegang som var innprentet hos mange, gjennom å si ”Menneske først, og Christen saa”. Samtidig så han at man blir fullt ut menneske når man blir en kristen og viste derfor til en vekselvirkning mellom disse to. Det menneskelige møter oss først og fremst i den nasjonale kulturen, i fellesskapet og ikke på et individplan. Dette får konsekvenser i f.eks. forkynnelsen. Siden kristendommen alltid er i en kontekst, en kultur, må det også forkynnes på morsmålet for å bli innlemmet. Grundtvig pekte også på frihetsidealet i denne tesen. Dette lyser sterkt igjennom i de skoleskrifter som han ga ut i det samme tidsrommet.²⁷

Var Grundtvig statskirkevennlig eller statskirkefiendtlig? Her finnes det ikke et entydig svar. På slutten av 1820-tallet ønsket han at de ”Ægte Christne” skulle få lov til å gå ut av statskirken, som var besudlet av rasjonalismens ånd, og danne en frikirke. Han mente også at de prester som ikke kunne stå inne for kirkens lære, skulle få lov å forlate sin stilling og fortsette sin gjerning

²⁶ Molland 1979:119-120

²⁷ Molland 1979:121-123

utenfor statskirken uten at det fikk noen konsekvenser for de borgerlige rettighetene. På begynnelsen av 1830-tallet ser vi en helomvending i hans statskirkesyn. Han blir nå for en statskirke, samtidig som han er imot enhver form av kirkestaten, dvs der én kirkelig retning står foran de andre. Hvis stat og kirke skilles, vil det dannes en kirkestat, i borgerstaten. Derfor blir et skille uaktuelt for ham. Myndighetene må heller gjøre kirken så romslig at alle får plass, selv om de har helt motsatte overbevisninger. For at dette skal fungere må det innføres valgmenigheter og det såkalte sognebåndet løses, dvs at alle selv skal få velge hvilken prest og kirke de vil tilhøre. Først da vil statskirken bli ”fri” og t o m Grundtvig skal da kunne leve sammen med rasjonalister.²⁸

Grundtvigianismen spredte seg ikke til mange land. Norge var det landet, etter Danmark, som ble mest påvirket. Vi fikk grundtvigianske prester i landet, og den mest fremtredende i første fase var Wilhelm A. Wexels, men han var på mange måter mer luthersk enn grundtvigiansk. En lærer på det teologiske fakultet, Jens M. P. Kaurin, hørte også til denne fløyen. Men fordi Gisle Johnson og Theodor Caspari var ledende på fakultetet i perioden 1850-90, fikk tankene aldri sterk innpass blant studentene der. Wexels kunne de dog høre fra prekestolen hver søndag, hvor mer moderate grundtvigianske tanker ble formidlet fra et høykirkelig ståsted med et fokus på gleden og frimodigheten i troen og en åpenhet til kulturen. Men i kampen mot grundtvigianismen sto lekmannsbevegelsen og det teologiske fakultet og det er nok en av de viktigste forklaringene på hvorfor ikke grundtvigianismen ble sterkere enn den ble.²⁹

2.1.4.1 Grundtvigianismen vs pietismen

Det har tradisjonelt blitt trukket et skarpt skille mellom grundtvigianismen og pietismen, og siden frikirkestifterne kom fra et lekmannsmiljø kan det tilsynelatende virke som grundtvigianismen hadde lite å si for disse. Birger Løvlie, forfatter og forsker i kirkehistorie, mener at bildet har vært altfor entydig ved at man presenterer det kirkelige landskapet som bestående av enten grundtvigianere eller pietister. Det var mange som ivret for kirken som et frivillighetens samfunn preget av demokratiske tankeganger, og som samtidig ønsket seg bort fra

²⁸ Molland 1979:124

²⁹ Molland 1979:125,144-145

en embetsstruktur som hindret dette. Dette var mennesker som kunne være grundtvigianere og pietister på en gang. De kunne ha vokst opp i et miljø med sterke pietistiske fortegn, samtidig som de var opplysningsorientert og liberale. Mens Gisle Johnson (som jeg beskriver nærmere litt senere i oppgaven) på den ene siden mente at kirken skulle være basert på frivillighet, sto han for et embetsautoritært syn og ønsket ikke de demokratiske tankegangene inn i de kirkelige strukturene. Men mange av dem som senere dannet Frikirken, trekte ikke samme konklusjon. De kunne være enig med Johnson på mange teologiske punkt og ønsket også en frivillighetskirke, samtidig som de var grundtvigianere. De fremmet krav om at frihet, demokrati og likhet også måtte få innpass i kirken og de var politiske liberale i den forstand at de ønsket seg vekk fra embetsmannsstaten og dens kontroll over kirkens indre anliggender.³⁰

2.1.5 Et samfunn i endring

1800-tallet var et århundre som gikk igjennom enorme endringer på mange plan. I de siste tjue årene brøt noe igjennom som til da bare hadde vist seg i små drypp. Vi kaller ofte denne omveltningen for *det moderne gjennombruddet*. Forandringene skjedde både økonomisk, politisk, sosialt, vitenskapelig og religiøst. De som kom fra de lave sosiale klasser, reiste seg opp og krevde sin rett. Gamle ordninger måtte vike for demokrati, vitenskapelige fremskritt og sekularisering. Mange arenaer der kirken før hadde hatt kontroll eller oppsyn, ble nå statens ansvar. I og med skoleloven fra 1860 ble det første båndet mellom kirke og stat revet bort og på universitetet ansatte de folk som hadde tydelige sympatier med både positivisme og darwinisme. For mange var ikke lenger kirken den paraply eller det lim som holdt sammen og preget alle deler av samfunnet. Landet Norge hadde gått fra å være et enhetssamfunn til å bli et mer pluralistisk samfunn der individualismen fikk grobunn. Denne tankegangen fikk også plass innenfor kirkens vegger, bl a gjennom den johnsonske vekkelse. I 1884 fekk vi også parlamentarisk statsskikk og derved skulle makten legges i folkets hender og ikke lenger i øvrighetens, verken hos adel, prest eller konge.³¹

³⁰ Løvlie 2002:30-32,149

³¹ Løvlie 2002:26-28,30; Solberg 1952:13

2.1.6 Reformkommisjonen

I 1859 ble det satt ned en kommisjon som skulle utarbeide lovforslag til reformer i kirken. Det var forslag som berørte både vigselfretten, konfirmasjonsordningen, nattverdspraksisen, opprettelse av menighetsråd og spørsmålet om hvem som skulle ha kallsretten i kirken. Da arbeidet ble ferdig 11 år senere, hadde kommisjonen lagt fram forslag til vedtak i alle sakene, deriblant forslag om menighetsråd. Det ble minimale reformer den gangen. Forslagene til vedtak ble stort sett lagt døde for en lengre tid. Først i 1912 ble loven om tvungen konfirmasjon endret, og seks år senere kunne statskirkemedlemmer gifte seg borgelig. Forslaget om menighetsråd ble trådt i kraft først i 1920, 60 år etter at kommisjonen la fram forslag om vedtak i saken.³²

2.2 Lekmannsbevegelsen og 1800-tallets vekkelser

2.2.1 Haugianismen

Haugianismen har sitt navn etter sin grunnlegger, Hans Nielsen Hauge, som sto i fronten for en vekkelse på begynnelsen av 1800-tallet. Den omfattet hele landet og var også starten på det man kaller lekmannsbevegelsen. Forkynnelsen var pietistisk og tuftet på verdier som moral, fromhet og lydighet. Haugianismens fremvekst fikk også stor innvirkning på samfunnet, særlig i økonomisk henseende.³³ Hvis vi ser på haugianismen i forhold til kirkeordning, praktiserte de en ordning med eldste. I Huges testamente ber han dem å utøve kirketukt og prøve både forkynnelse og nye skrifter og bøker. Selv om haugianerne hadde egne samlinger, og Hauge selv satt i fengsel i mange år for brudd mot konventikkelpakaten, pålegger han i sitt testamente sine venner å forbli i statskirken. Samtidig hadde Hauge med sin menighetspraksis vitnet om et dialektisk forhold mellom menighet og embete, forkynnelse av lekfolk, nådegaver i bruk, kirketukt og eldstetjeneste. John Nome sier det t o m så tydelig at den menighetsorden som haugianerne praktiserte, med kirketukt og eldsteråd, var et utkast til presbyteriansk kirkeordning³⁴. Haugianerne har ikke blitt sett på av Frikirken som noen direkte foregangsmenn;

³² Hægeland 1976:10-11

³³ Molland 1979:52-55

³⁴ Nome, John *Demringstid i Norge*, 1942. Hentet fra Solberg 1952:17

disse var jo imot dissenterne. Samtidig hadde frikirkedannelsen aldri vært mulig uten lekmannsbevegelsen og dermed heller ikke uten Hauge og hans etterfølgere.³⁵

2.2.2 Herrnhutismen

Herrnhuterne ønsket en menighet som var lik det bibelske, eller det apostoliske ideal. Selv om de var uenige med haugianerne på en del lærepunkter, hadde de flere likhetstrekk i menighetsordenen. Også herrnhuterne praktiserte ordningen med eldste og de utøvet kirketukt.³⁶ I Norge hadde herrnhuterne flere organiserte grupper, eller sosieteter, som de kalte det. I brødremenigheten i Christiania, der Niels Johannes Holm som var pastor, var Paul Peter Wettergreen ofte på besøk. Wettergreen vil vi møte flere ganger senere i oppgaven. Han var en av frontfigurene i frikirkestiftelsen og på den måten finner vi her en svak link fra herrnhuternes samlinger til Frikirkens tilblivelse.³⁷

2.2.3 Den johnsonske vekkelser

Hauge er en av to som har stått i fronten for Norges sannsynligvis største vekkelser. Den andre var Gisle Johnson. Han var lærer og senere professor på universitetet i Christiania fra 1849 og fram til sin død i 1894. Johnsons undervisning var sterkt luthersk og hans forkynnelse ortodoks og pietistisk. Hans teologi var i stor grad farget av den tyske erfaringsteologien og av den danske teologen Søren Kierkegaard, og han forkynte viktigheten av det individuelle valget. I motsetning til Kierkegaard, som mot slutten av sitt liv ble svært kritisk til statskirkesystemet, beroliget Johnson flere av sine prestestudenter som følte at de ikke fant det forsvarlig å bli prest i statskirken. Johnson klarte i stedet, gjennom både lære og liv, å føre lekfolket og det geistlige nærmere hverandre. Mye takket være Johnson og senere også hans ”disipler”, de såkalte johnsonske prestene, lyktes det kirken å beholde vekkelser og lekfolket innenfor kirkens vegger. Den store kløften som hadde vært mellom de leke og embetsfolket klarte Johnson å gjøre mindre. Samtidig skapte hans teologi og dens påvirkning i vide kirkelige kretser et stort gap mellom kirken og samfunnet ellers. Han lot ikke de moderne, naturvitenskapelige og positivistiske

³⁵ Molland 1979:71-72; Solberg 1952:14-16

³⁶ Solberg 1952:17-18

³⁷ Utaker, Helge: ”Nytt lys over frikirkedannelsen – idéer og påvirkning fra samtidig kirkedebatt”, *Kristus er Herre – Den evangelisk lutherske frikirke 100 år*, Oslo 1977:44

tankegangene, som begynte å gjøre seg gjeldende i andre deler av universitetet og i samfunnet ellers, påvirke verken kirken eller det teologiske fakultet. Dette førte til en krise på midten av 1880-tallet da den liberale teologien for alvor tvang seg inn i kirkens liv.³⁸ Men selv om Johnson arbeidet for vekkelser innenfor statskirken, var han ikke bare positiv til statskirkesystemet. Denne måten å organisere kirken på, hindret kirken fullt ut å utføre sin oppgave og det ideelle, men samtidig utopiske, ville være en kirke fri fra staten.³⁹ Hvis vi ser videre på Johnsons elever, de johnsonske prestene, så ikke de på statskirken med mye håp. For dem var det den personlige omvendelsen som var det viktige, og folkekirken med dens massekristendom var en sorg for øyet. De forkynte med stor overbevisning at nattverdsbordet bare var for dem som hadde et bevisst og personlig forhold til sin Frelser, og dette var en av årsakene til den drastiske nedgangen i antall nattverdsgjester i kirkene rundt om i landet.⁴⁰

Gisle Johnson avsluttet sin forkynnervirksomhet allerede etter noen få år, på 1860-tallet, men den såkalte johnsonske vekkelsen hadde satt sine spor over hele landet og skulle fortsette å gjøre dette videre utover århundret. Johnson hadde både gjennom sin forkynnergjerning, og gjennom å utdanne morgendagens prester, formet det som ville kjennetegne kirkens liv gjennom mange tiår. Prestestudenter og andre studenter reiste hjem i feriene sine og holdt møter. Og etter hvert ble prestestudentene kirkens menn over hele landet. Slik ville vekkelsen både vedvare og vokse; ikke bare i hovedstaden, men over det ganske land.⁴¹

2.2.4 Indremisjonen vokser fram

I 1855 startet Gisle Johnson, sammen med flere andre prester og lekmenn, ”Foreningen for den indre Mission i Christiania”. Motivet var den åndelige tilstand som befant seg i landet og spesielt i hovedstaden. Folket trengte vekkelser, og kirken trengte hjelp til denne store oppgave. Derfor ville de nå opprette en frivillig indremisjonsforening der lek og lærd skulle arbeide sammen for sjelenes frelse og der kirkens embetsfolk selvfølgelig skulle få lov å føre tilsyn. De sendte forslaget til prestene i Christiania-området, som med litt skepsis velsignet tiltaket, men som

³⁸ Molland 1979:187-200

³⁹ Solberg 1952:22

⁴⁰ Molland 1979:210-212

⁴¹ Molland 1979: 187-200

samtidig advarte for sekterisme og som helst så at foreningen ikke brukte ordet "tjeneste" om sin oppgave. Denne diskusjonen ville bli de første dryppene til den store konflikten som senere ville blusse opp mellom embetsfolket og lekmannsbevegelsen. I løpet av de nærmeste påfølgende årene ble det stiftet indremisjonsforeninger over hele landet, og det oppsto et behov for å danne en sentral organisasjon som samlet alle de lokale foreningene under en kappe. På denne bakgrunn ble Lutherstiftelsen til i 1867, med Johnson som en av grunnleggerne. Et viktig poeng i vår sammenheng er å se hvordan de argumenterte for å drive organisert frivillig virksomhet ved siden av kirkens arbeid. Lutherstiftelsen ble dannet på grunn av at den åndelige nøden blant menneskene var større enn det statskirken kunne lykkes å avhjelpe. Lutherstiftelsen ville drive sitt arbeid gjennom å bli sende ut såkalte *bibelbud*. Disse ville ha som oppgave å reise rundt og dele ut kristelige skrifter, lese høyt og også holde andakter i hjemmene hos de som ønsket det.⁴² Men skulle de få være forkynnere? For hvordan skulle man forstå artikkel 14 i den augsburgske bekjennelsen, der det sto at "Om kirkeordningen lærer de at i kirken bør ingen lære offentlig eller forvalte sakramentene uten at han er rettelig kalt."⁴³ Johnson var en uttalt lutheraner, så selv om konventikkelplakatens opphevelse 1842 nå gjorde det lovlig, var spørsmålet om det å slippe forkynnelsen fri var i samsvar med den lutherske lære. Og hvor gikk grensen? Gjaldt det all type offentlig forkynnelse eller bare den som foregikk i kirken ved de ordinære gudstjenester? Mens noen ville åpne helt opp for lekmannsforkynnelsen, mente andre at det kun var prester som fikk forkynne i det offentlige rom. Løsningen for Lutherstiftelsen ble en mellomvei. Nøden blant folket legitimerte at også lekmenn skulle kunne forkynne Guds Ord offentlig. Lutherstiftelsen selv, som var en privat organisasjon og ikke et kirkesamfunn, påpekte at de ikke hadde noen kallsrett og dermed ikke kunne kalle noen til forkynnergjerningen. Men samtidig sa de at enhver hadde rett å forkynne hvis nøden krevde det, og at de derfor heller ikke kunne forby noen å gjøre det. Dette er innholdet i det såkalte *nødsprinsippet*. Gjennom dette ståstedet slapp lutheraneren Johnson å stå ansvarlig for lekmannsforkynnelsen, samtidig som han slapp den fri. Reaksjonene lot ikke vente på seg. Nødsprinsippet møtte kraftig kritikk fra geistlig hold, men kritikken var ikke enstemmig. Og av de som støttet saken, fantes ikke bare lekfolket, men også en del prester.⁴⁴

⁴² Molland 1979:244-247

⁴³ CA XIV, *Den norske kirkes bekjennesskrifter*, red Arve Brunvoll, 1978/2004

⁴⁴ Molland 1979:247-249

2.2.5 Ulike grupperinger i det kirkelige landskap

Når vi ser på diskusjonen som pågikk rundt dannelsen av Lutherstiftelsen, kommer de forskjellige forståelsene og tolkningene av ordene ”rettelig kalt” i artikkel 14 til syne. Den andre viktige artikkelen for å forstå diskusjonene rundt embetet og tjenester i menigheten, er artikkel 5, som sier ”For at vi skal komme til denne tro, er det innstiftet en tjeneste med å lære evangeliet og meddele sakramentene.”⁴⁵ Disse to artiklene var utgangspunktet for en luthersk kirkeordning med det ene embetet i kirken. Konventikkelplakaten av 1741 hjalp til med å håndheve dette. Men på begynnelsen av 1800-tallet, begynte ting å forandre seg i Norge. Spørsmålet om hvem som var rettelig kalt, og hvem som hadde retten til å kalle, kom nå opp. Både haugianerne og herrnhuterne utvidet husandakten, som faren i hver husholdning hadde ansvaret for, til å etablere vennесamfunn/sosieteter. Mennesker som, ifølge kirken, ikke var rettelig kalt, begynte å forkynne for organiserte menneskemengder. For disse bevegelsene, som ble starten på en massiv lekmannsbevegelse, var det ikke kongen som kalte til forkynnergjerningen, men Gud og vennесamfunnet. De som mente at lekmannsforkynnelsen var bibelsk, og at det nye testamente også beskriver en demokratisk kirkeordning, sto for det vi kaller *et lavkirkelig syn*. De som ville forby lekmannsforkynnelsen, og som mente at forkynnelsen i menigheten var forbeholdt presten, hadde et *høykirkelig syn*. Kampen mellom disse synene, eller mellom geistlige og lekfolk, pågikk gjennom hele århundret, og folk fant forskjellige løsninger på saken. For noen få ble spørsmålet om kallsrett og kirkeordning så viktig at de valgte å forlate sin barndoms kirke og gå inn i rekken av dissenter.⁴⁶ Men de fleste ble igjen og kjempet kampen innenfor kirken. Lutherstiftelsen og Gisle Johnson prøvde seg på et kompromiss, men forlot nødsprinsippet på 1890-tallet for et mer lavkirkelig syn. På den statskirkelige kamparenaen skjedde det etter hvert store reformer knyttet til lekfolkets rett til forkynne. I 1888 fikk leke tale fra kordøren i kirken, i 1897 ble prekestolen åpnet for dem og fra 1913 fikk de lov å preke på ordinære gudstjenester. Lekmannsforkynnelsen var nå blitt akseptert av det brede lag, og de høykirkeliges slag var nå tappt nesten 60 år etter at Christiania indremisjonsforening ble dannet.⁴⁷ Og om få år ville lekfolket ikke bare få noe å si på prekestolen, men også gjennom menighetsrådene som ble lovfestet her i landet i 1920.⁴⁸

⁴⁵ CA V, *Den norske kirkes bekjennelsesskrifter* 2004

⁴⁶ Solberg 1952:15,29-31,88-89

⁴⁷ Lavik, Johs: *Spenningen i norsk kirkeliv: kirkehistoriske konturtegninger*, Oslo 1946:38,47-48

⁴⁸ Hægeland 1976:11

2.2.6 Forkynnelsen i lekmannsbevegelsen

Selv om lekmannsbevegelsen førte mange kamper sammen, var de ikke en ensartet gruppe. Samtidig som misjonsforeningene ble større og flere, fikk de også forskjellig fokus og ulikhetene kunne være store. Noe av det som skilte dem, etter hvert som 1800-tallet løp, var forkynnelsen. Mens arvtakerne fra Hauge forkynte at man skulle leve et strengt, moralsk og hellig liv, og arbeide på sin saliggjørelse med frykt og beven, kom det strømninger bl a fra Rosenius og Sverige som fokuserte på frihet og nåde, og gleden og vissheten over å være frelst. Mens pretestanden og flere misjonsforeninger var skeptiske til denne nye type forkynnelsen, ble den godt mottatt i frie forsamlinger og blant mange misjonsfolk på Vestlandet, primært i Norsk Luthersk Kinamisjonsforbund (Misjonssambandet) og Det vestlandske indremisjonsforbund. Også i den nye Frikirken ville forkynnelsen bli roseniansk.⁴⁹

2.3 Reformtanker i Norge og innflytelse fra utlandet

I 1846 kom det to bidrag til debatten om den presbyterianske kirkeordningen: Prost P. P. Aabel ga ut boken "Om den christne Kirke som udvortes bestaaende Samfund, dens Forhold til Staten og ydre Organisation" og i tillegg ble det trykket en artikkel i "Teologisk Tidsskrift for den norske Kirke" skrevet av W. Chlebus om det samme tema. Begge slo fast at *presbyterianismen* mer enn noen annen kirkeordning best ville ivareta et nært forhold mellom prest og menighet. Eldsteordningen ville sørge for at menigheten ble representert, og menighetens selvstendighet ga seg uttrykk i kallsretten. De ønsket at tanken om Jesus Kristus som (eneste) hode over menigheten skulle bli realisert, og de mente at de presbyterianske idealene og den lutherske lære her gikk hånd i hånd. De kritiserte samtidig de episkopale strukturene for å være hierarkiske og ikke høre til kirkens vesen, samtidig som de krevde større frihet for kirken i forhold til staten.⁵⁰

⁴⁹ Runestad, Olav: "De som talte Guds Ord – glimt fra forkynnelsen", *Kristus er Herre – Den evangelisk lutherske frikirke 100 år*, Oslo 1977:68-71

⁵⁰ Løvlie 2002:36-37

2.3.1 Presbyterianismen

Den presbyterianismen som den evangelisk lutherske frikirke overtok som sin forfatning i 1877, var en redigert skotsk utgave av Calvins idealer. I Skottland hadde kalvinismen gjort sitt inntog på 1500-tallet og møtte katolisismen og etter hvert også den episkopale kirken. Med årene forsvant også mer og mer av de teokratiske elementene i presbyterianismen til fordel for et mer representativt system fra lokalplan til de sentrale organ. Dette hadde de fått fra hugenottene som hadde levd under Frankrikes fiendtlige kongestyre, og som hadde gått fra en statskirkelig kirkeordning til en presbyteriansk-synodal. De eldste, sammen med pastoren, styrte lokalmenigheten, og de representerte sin menighet i tilsynsområdet de tilhørte og videre i synode og i *General Assembly*, som var det høyeste organet. Et annet element som presbyterianismens tilhengere i Skottland forandret på, var Calvins firedelte embetsforståelse, med prest, eldste, diakon og lærer. I stedet gikk skottene inn for et tredelt embete, der lærerembetet var sløffet. Også dette hentet de fra hugenottene. De forandret også litt av Calvins språkbruk, ved å ikke kalle eldsterådet for presbyterium, men at tilsynsområdene fikk dette navnet. Grunnen til dette var ønsket om å være så nær som mulig opp til det de oppfattet som mest bibelsk riktig. I Det nye testamente er det presbyterne som skal utøve tilsyn over menighetene. Det biskoppelige tilsynet la de nå i stedet over på et valgt organ. Fra 1800-tallet ble det et viktig poeng at tilsynet skulle være representativt. Ikke bare på grunn av at dette var mer bibelsk i deres øyne, men også fordi de demokratiske tankegangene brøt ny mark.⁵¹

Presbyterianismen, som kalvinismen, la også en helt annen vekt på kirkeordningsspørsmålet enn de lutherske kirkene. Det som for lutherdommen bare var et spørsmål om hensiktsmessighet, var for presbyterianerne også viktig teologisk.⁵²

Dette ville få konsekvenser for Frikirken når de som luthersk kirke valgte en presbyteriansk kirkeordning. Mye av kritikken fra statskirkelig hold var at man ikke kunne være luthersk og samtidig gjøre spørsmålet om kirkeordning til et teologisk spørsmål. Dette vil jeg komme tilbake til senere i oppgaven.

⁵¹ Løvlie 2002:83-84,189

⁵² Løvlie 2002:19

Det var to ulike presbyterianske kirker i Skottland i tiden rundt Frikirkens tilblivelse som utøvet innflytelse på menighetsstifterne. *Free Church of Scotland* så sitt første lys i 1843. Med begrunnelsen om bl a et ønske om mer demokrati i kirken, forlot 500 prester statskirken og dannet denne Frikirken. De fleste prester fikk med seg menighetene sine og dette førte til en enorm oppslutning. Den nye kirken fikk fort anerkjennelse og ble tidlig sett som skottenes kirke. *United Presbyterian Church* ble dannet fire år senere, i 1847 etter at flere grupperinger hadde brutt med statskirken på 1700-tallet. Grunnen til utbruddet var at noen menigheter hadde blitt pådyttet prester som var preget av opplysningstidens teologi, noe som menighetslemmene ikke ville ha. Når de norske frikirkeforkjemperne på 1870-tallet så over til Skottland, hadde de skotske frikirkene også utviklet et annet synlig trekk, nemlig kirken som en frivillighetskirke dvs tanken om troen som en frivillig sak.⁵³ Jeg vil senere i oppgaven beskrive både presbyterianismen og dens historie mer utførlig, for på den måten å gi et mer helhetlig bilde og dermed også større forståelse av den tidlige frikirkes embetsforståelse.

2.3.2 De bergenske reformvennene

Samtidig som kommisjonen for kirkelige reformer arbeidet i oppoverbakke, opplevde mange, både geistlige og lekfolk, at de måtte samle seg om noen viktige ting for å utøve press på de statlige organ. Det vokste fram en bevegelse som kalte seg for *de bergenske reformvennene*. Som navnet røper, var de sterkest på Vestlandet, spesielt i Bergen. De løftet fram krav om religionsfrihet, som var nødvendig i en ellers demokratisk og liberal stat. Også kravet om kirkelig frihet på lik linje med den frihet som vokste fram i samfunnet ellers, var en fanesak. De arbeidet for en fri kirke, ikke for en frikirke. Dette betydde at de ikke ville bryte med statskirken, men de ville at statskirken skulle bli frigjort fra staten og bli selvstendig og få lov til å bestemme i sine egne saker. Med det fremvoksende synet på kirken som samfunnet av de troende og en frivillighetssak, ble det vanskelig å se staten som overordnet instans.⁵⁴ Med den frivillige kirken ville det naturlig bygges et samfunn av troende, og bare her kunne lekfolket myndiggjøres, både i forhold til bruk av nådegaver som grunn for tjenester i stedet for statens utnevning av embetsmenn, og i forhold til bestemmelsesrett. De gikk inn for opprettelse av menighetsråd på

⁵³ Løvlie 2002:84-90

⁵⁴ Løvlie 2002:68, Solberg 1952:39-40

lokalplan som, gjennom å være en forbindelse mellom prest og menighet, skulle ivareta representasjonen i menigheten. I denne sammenheng løftet de fram den presbyterianske kirkeordningen. Dette visste de ville skape innvendinger fra andre om at kirkeordningsspørsmål ikke er teologiske lærespørsmål i luthersk sammenheng, men et *adiaforon*, eller et spørsmål om hensiktsmessighet slik Luther uttrykker det i CA artikkel 7. Derfor la de seg i en mellomposisjon. De ville verken legge for stor vekt på kirkeordningen eller for liten. Måten kirken strukturerer seg på kan fremme eller hemme vekst, mente de, og veksten fremmes i et samfunn av myndiggjorte troende med bestemmelsesrett. Kravet om frihet og likhet samsvarte godt med det samfunnssyn som ellers hadde vokst fram i Norge. Og for de som kjempet for disse verdiene også i kirken, ble selvbestemmelse ikke bare en rett, men også en plikt om å ta et ansvar gitt av Gud.⁵⁵

Reformvennene hadde også andre saker i sin handlingsplan. De ønsket å fjerne loven som tvang alle embetsmenn å bekjenne seg til den kristne tro. Både fordi dette førte til hykleri og fordi reformbevegelsen, som tidligere nevnt, arbeidet for full religionsfrihet. De arbeidet også for at lekmannsbevegelsen skulle få større bevegelsesfrihet og ønsket mer oppmerksomhet på misjonen. Det ble tatt initiativ til et frivillig kirkelig landsmøte som ble avholdt i 1873. Det var mange som møtte opp (360 stemmeberettigede) og de klarte å bli enige i saker som f.eks. å fjerne embetsmennenes bekjennelsesplikt, tvungen konfirmasjon og den såkalte sognebåndsløsningen som var retten til å velge prest og kirke uavhengig av geografisk tilhørighet. Men uenigheten mellom delegatene kom under diskusjonen om veien videre.⁵⁶ Når både det frivillige landsmøtet og arbeidet til kommisjonen for kirkelige reformer tilsynelatende ble resultatløst, valgte de som hadde ivret og kjempet, forskjellige løsninger. Noen ga opp, mens andre gikk inn i en av de etter hvert mange indremisjonsforeninger. Men for noen få var ikke heller misjonsorganisasjonene et alternativ. For f.eks. Johan Storm Munch og Paul Peter Wettergreen ble foreningene uaktuelle, siden de splittet opp ord og sakrament. Sakramentene fikk da fremdeles bare i kirken. Denne unaturlige deling, sammen med overbevisningen om at embete og menighet felles er ansvarlige for forvaltningen av ord og sakrament, gjorde at de begge ble overbevist om nødvendigheten av å

⁵⁵ Løvlie 2002:68-71

⁵⁶ Løvlie 2002:72-77

bryte med statskirken og danne et nytt, frikirkelig kirkesamfunn med en kirkeordning etter presbyteriansk modell.⁵⁷

Reformbevegelsen arbeidet, som sagt, ikke for en frikirke, men den skulle få stor innvirkning på dannelsen av Frikirken. Frikirken ble på sett og vis dannet som en konsekvens av reformbevegelsens arbeid.⁵⁸ Flere av dem som ivret for kirkelige reformer publiserte sine meninger slik at frikirkestifterne hadde tilgang på mye stoff. De leste traktater av Jakob Sverdrup, innlegg i "For Fattig og Riig" av redaktør Nils Jacob Laache, Andreas Høyers bok "Kirkelige Vidnesbyrd" (1872) og Christian Martin Eckhoffs oversettelse av Jean Henri Merle d'Aubignés meget relevante bok "To Konger og To Kongeriger".⁵⁹ Vi skal nå se nærmere på noen av disse.

2.3.3 To Konger og to Kongeriger

I 1873 kom boka "To Konger og to Kongeriger" av Jean Henri Merle d'Aubigné ut på norsk, oversatt av Christian Martin Eckhoff. Den beskriver det hendelsesforløpet i Skottland som endte med frihet fra staten for den skotske kirke. Et viktig element i boka er spørsmålet om den såkalte kallsretten, dvs hvem som har retten til å utnevne prester, om det er menigheten eller staten/adelen.⁶⁰ Denne boka ble et svært viktig bidrag i debatten her i Norge. Eckhoff selv mente at boka kunne hjelpe til å løse problemet om hva slags relasjon stat og kirke skulle ha, og at den ville gi folk flest adgang til selv å studere dette. Han sa det så sterkt som at dette prinsipp som vi også finner i boksittelen er "... det samme Princip, som vor Augsburgske Konfession fremholder i sin 28de Artikel, og dette Princip er ikke blot Konfessionens, det er ogsaa den hellige Skrifts."⁶¹ Mens f.eks. Johan Christian Heuch var kritisk og mente at det ikke gikk å forene disse prinsippene med den lutherske lære, siden kirkeordningsspørsmålet i lutherdommen kun kan være et spørsmål om hensiktsmessighet og ikke teologi, mente Eckhoff det motsatte. For ham var prinsippene både helt i tråd med lutherdommen og et lærespørsmål som var viktig teologisk.⁶²

⁵⁷ Løvlie 2002:78-80,107

⁵⁸ Solberg 1952:39-40

⁵⁹ Utaker 1977:48-49; Løvlie 2002:131-132

⁶⁰ Løvlie 2002:67

⁶¹ Merle d'Aubigné: *To Konger og to kongeriger*, 1873. Hentet fra Løvlie 2002:102

⁶² Løvlie 2002:101-102

2.3.4 Andreas Gottlob Rudelbach

Andreas Gottlob Rudelbach (1792-1862) var en kjent dansk teolog som i 1849 utga et verk der han tar tak i spørsmålet om den evangeliske kirkeforfatningen. Han inntar i dette verk en mellomposisjon i forfatningsspørsmålet. På den ene side er det ikke bare et hensiktsmessighetsspørsmål. Du kan finne et normativt grunnriss i Det nye testamente. Samtidig er det bare et grunnriss du finner. Det finnes ikke en ferdig forfatningsutgave i Bibelen. Rudelbach var helt i mot en statskirke og fremhevet det presbyterianske idealet. Rudelbach gjorde også den sveitsiske professoren Alexander Vinet kjent her i nord. Rudelbach brukte Vinets tanker om religionsfrihet når han argumenterte for en kirke fri fra staten. Det var ikke på grunn av en snever tankegang om å få tilbake den første kristne menighet som drev ham, men det var overbevisningen om at kirkelig frihet svarte til kirkens vesen.⁶³

2.3.5 Johan Storm Munch

Johan Storm Munch (1827-1908) var en av de to prestene som presenterte den skotske presbyterianismen for dem som etter hvert dannet Frikirken i 1877. Munch hevdet at Luther aldri ønsket en kirke underordnet staten. Tro springer ut fra frivillighet, og i de tilfeller der Luther hadde bedt fyrsten om å holde orden i kirken, var det for det første bare en nødløsning og for det andre kun mulig fordi fyrsten var kristen. Når makten nå var gitt til folket og mange representanter ikke bekjente seg til kristendommen, var det ikke bare vanskelig, men rett og slett umulig med en statskirke. Munch var prest, men han slet med flere ting i forhold til utøvelsen av prestatjenesten. Dette gjaldt først og fremst *tvungen konfirmasjon, absolusjon uten bekjennelse og tvungen kirkelig ektevielse*. Munch hadde for så vidt kirkeloven på sin side i kirketuktspørsmålet, men virkeligheten hadde gått forbi loven og han hadde derfor ingen muligheter for å praktisere kirketukten. Med denne situasjonen, sammen med at de mange forslag til kirkelige reformer aldri ble vedtatt og at så lite konkret kom ut av det frivillige landsmøtet i 1873, økte følelsen av håpløshet og avmakt. Munch trakk seg derfor fra sin pretestilling og la, som tidligere nevnt, ned sitt embete i 1875. Han så ikke indremisjonsforeningene som en løsning, fordi det splittet opp ord og sakrament, menighet og embete. Disse hørte uløselig sammen. Munch engasjerte seg i prosessen fram mot

⁶³ Løvlie 2002:38-40

frikirkedannelsen. Han opptrådte som rådgiver for Arendal og Omegns Frikirkelige forening, som var forgjengeren til den senere Frikirken, og han var en sterkt medvirkende faktor til resultatet av Frikirkens forfatning. I oktober 1877 begynte han å utgi ukebladet *Vidnet* som, i tillegg til å være et oppbyggelsesblad, ble et verktøy i hans arbeid for å opplyse om statskirkens svakheter. Han ble kalt til pastor i Kristiania menighet i 1878, men båndet til statskirken var for sterk og han avsto kallet fra Frikirken og meldte seg inn i statskirken igjen i 1879.⁶⁴

2.3.6 Paul Peter Wettergreen

Paul Peter Wettergreen (1835-1889) var den, som sammen med Munch, viste vei for den skotske kirkeforfatningen i de tider da Arendal og Omegns Frikirkelige forening for alvor arbeidet for en ny frikirke i Norge. Dette gjorde de i utgangspunktet uavhengig av hverandre. Og mens Munch oftest argumenterte ut fra Luther og hans bekjennelser, drøftet Wettergreen saken ut fra "... Læsningen af den dyrebare Bibelbog..."⁶⁵. Begge hadde vært i Skottland, og de hadde begge hver for seg i lengre tid hatt gode kontakter både med *Free Church* og *United Presbyterian Church*. I 1877, rett etter at frikirken ble dannet, reiste Wettergreen som representant for denne til et pan-presbyteriansk konsil. Allerede her ble den helt unge kirken sett på som en fullverdig presbyteriansk kirke. Dette kan forklares med at kriteriene for å være presbyteriansk gikk på trekk i kirkeordning og ikke i lære.⁶⁶

2.3.7 De første lutherske dissenterne

Som jeg nevnte tidligere, åpnet dissenterloven av 1845 opp muligheten for å danne trossamfunn utenfor statskirken, og vi kan se at dette også skjedde få år senere både gjennom dannelsen av Metodistkirken i 1856 og Baptistkirken i 1870. Men fremdeles var navnet *dissenter* det samme som "ikke-luthersk". Dette forandret seg i 1872 da en evangelisk luthersk frimenighet ble dannet i Jarlsberg. Det var særlig skoleloven av 1860 som hadde drevet dette fram. Skoleloven åpnet nemlig for undervisning av flere verdslige fag og mange var redde for at skolen nå ville bli verdsliggjort. Det ble dannet flere private skoler som skulle skjerme barna fra eventyr og norrøn mytologi og samtidig skulle ivareta det bibelske verdensbildet. De nye skolebøkene gikk, ifølge

⁶⁴ Løvlie 2002:104-107;128-131, Solberg 1952:105-108

⁶⁵ *Brev til mine venner*, 1877. Hentet fra Løvlie 2002:109

⁶⁶ Løvlie 2002:108-111

de som ivret for dette, djevelens ærend og de eneste lesebøkene som skulle nyttes var Bibelhistorien og Det nye testamente. De sendte et brev til kongen i 1871, der de ba om at også de verdslige fagene måtte underordnes Guds ord, men fikk aldri svar. Når de ikke møtte forståelse verken fra staten og heller ikke fra kirken, så de ingen annen utvei enn å danne et eget trossamfunn. Det som startet som en skolebevegelse, fortsatte altså som en frimenighet med store deler av sin forfatning hentet fra den evangelisk-lutherske kirke i Nord-Amerika. De byttet navn i 1952 og heter i dag Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn.⁶⁷

Knappt 15 år før frimenigheten i Jarlsberg ble dannet, i 1856, hadde en prest i statskirken lagt ned sitt embete på grunn av samvittighetsnød spesielt i forhold til flere sider av nattverdspraksisen, deriblant massealtergangen og kirketukten. Denne prest, Gustav Adolph Lammers, meldte seg ut av statskirken et par uker etter embetsnedleggelsen og dannet en ny menighet, Den frie apostoliske christelige menighed i Skien. Denne nye menighetens læregrunnlag var dog ikke helt luthersk. De forkynte Bibelen som eneste rettsnor, men aksepterte ikke alle deler av den augsburgske bekjennelsen. Det sto f.eks. ikke for et luthersk dåpssyn, men et baptistisk. Men selv om Lammers avviste barnedåpen, nektet han å døpe medlemmer som var døpt som barn. Bare et drøyt år etter dannelsen, opplevde menigheten splittelse. I 1859 gikk Lammers tilbake til sitt lutherske ståsted og meldte seg inn i statskirken igjen. Av de andre medlemmene ble noen baptister, mens andre gikk inn i frimisjonen.⁶⁸

Selv om Lammers i utgangspunktet var luthersk, endret han læresyn når menigheten i Skien ble dannet, og derfor kan vi ikke kalle den luthersk. Det var derfor først da frimenigheten i Jarlsberg ble dannet, at man kunne se et eksempel på at det var mulig å forlate statskirken uten at man var uenig i det læremessige grunnlaget. Frimenighetsdannelsen i Jarlsberg gjorde det lettere for frikirkestifterne å ta steget ut fem år senere for å danne *Den evangelisk lutherske frikirke*.⁶⁹

⁶⁷ Gjerpe, Otto: *Fedrearv og barnefostring : det evangelisk-lutherske kirkesamfunn gjennom 100 år*, Oslo 1978: 10-11; Rønningen, John: *De bedrøvede menn : en beretning om Den jarlsbergske frimenighet*, Oslo 1972:9,31,35

⁶⁸ Molland 1979:228-230, Solberg 1952:25-27,34

⁶⁹ Solberg, Sverre: "Et kirkesamfunn vokser fram – kort riss over de 100 år", *Kristus er Herre – Den evangelisk lutherske frikirke 100 år*, Oslo 1977:18

3. Embetsforståelsen i den nye Frikirken

3.1 Menighetsforståelsen i den nye Frikirken

3.1.1 Hvem er menigheten? - forståelsen av CA VII

For å se på hva slags menighetsbegrep frikirkestifterne opererte med, må vi se på minst to forhold. For det første hvordan de leste og tolket artikkel 7 i den augsburgske bekjennelse, og for det andre hvor fra de hentet denne måten å tenke på, siden det er grunn til å tro at inspirasjonen ble hentet *utenfor* den lokale frikirkelige foreningen. De som dannet Frikirken sa om seg selv at de var ulærde⁷⁰, og i den første delen av denne oppgaven fikk vi også et innblikk i hvor de hentet mange av tankene sine, når de besluttet seg for å bryte med statskirken.

Menighetsbegrepet finner vi allerede i innledningen til forfatningen i *Redegjørelsen*, der vi leser at

”En fri Evangelisk-Luthersk Stedsmenighed er en af Statskirken uafhængig Samling af troende Kristne paa et bestemt Sted, hos hvilke Guds Ord prædikes rent i Overensstemmelse med den i Ordet grundede Evangl.Luth. Kirkes Bekjendelse.”⁷¹

3.1.1.1 Ble noe glemt?

Denne ordlyden hentet de fra en bok om kirkeordning av C. W. F. Walther. Boken, skrevet i 1864, ble oversatt til norsk i 1867 med tittelen *Frikirken eller en af Staten uafhængig evangelisk-luthersk Steds-Menigheds rette skikkelse*. Forfatteren grunnla Missourisynoden, som lå veldig nær Den norske synode i spørsmål om kirkerett. Og da var ikke veien til frikirkestifterne lang, siden Munch tidligere hadde tjenestegjort som prest i USA.⁷² Det er én vesensforskjell mellom Walthers tekst og den som frikirkestifterne brukte. Walther avsluttet nemlig avsnittet med ”... og de hellige Sakramenter forvaltes efter Christi Indstiftelse i Overensstemmelse med Evangeliet.”⁷³ At den nye Frikirken bare nevnte Ordet og *ikke* sakramentene, kan virke svært kontroversielt,

⁷⁰ *Redegjørelse for Arendals og Omegns frikirkelige Forening, samt en kort Fremstilling af de Grunde, der har ledet til Dannelsen af et af Staten uafhængigt evang.-luthersk Kirkesamfund*, 1877:3

⁷¹ *Redegjørelse* 1877:44

⁷² Løvlie 2002:137-38,167

⁷³ Hentet fra Løvlie 2002:167

særlig siden de ellers så tydelig ville fremstå som et luthersk kirkesamfunn. Hva kunne da grunnen være for at stifterne av den nye lutherske Frikirken ikke tok med ordene om sakramentsforvaltning? Glemte de å ta det med? Eller var de ikke lutherske i sitt syn på sakramentene, de som ellers forsvarte sin lutherske identitet med nebb og klør? Siden vi et annet sted i *Redegjørelsen* kan lese om hvordan innstiftelsen av nattverden skulle foregå og den uten tvil er luthersk, må nok svaret ligge et annet sted. Birger Løvlie, som bl a har forsket på debatten om kirkeordning på 1870-tallet, mener at forklaringen kan være en forglemmelse, men at dette i så fall ville være en av århundrets største. Hvis frikirkestifterne derimot bevisst valgte å ikke ta det med, kan årsaken være at det ble en måte for frikirkestifterne å ta et oppgjør med statskirken som betjeningskirke og det syn på nattverden som ble en del av det. Utbryterne hadde ikke blitt ulutherske i sitt syn på sakramentene, men poenget om at det troende mennesket var i sentrum var viktigere å få fram. Da Frikirkens første håndbok ble utgitt ti år senere, kom den naturlige tilføyelsen ”Sakramentene rettelig forvaltet efter Herrens Indstiftelse”⁷⁴. Sakramentene hadde vært konstitutive for den nye menigheten fra starten av, men nå kom de også skriftlig.⁷⁵

3.1.1.2. *Samlingen av troende kristne*

Når forfatningen skulle skrives til den nye evangelisk-lutherske Frikirken, var det viktigste for forfatterne at kirkeordning og kirkesyn var i samsvar med de ideal som de mente kom til uttrykk i Det nye testamente.⁷⁶ Og i Det nye testamente uttryktes, ifølge Wettergreen, at menigheten var *samlingen av de troende*. Han argumenterte for dette gjennom å si at Paulus var tydelig på at en menighet besto av omvendte og bevisste kristne. I tillegg pekte Wettergreen på en setning i Efeserbrevet som sier ”... etter den virksomhet som er tilmålt hver del især...”⁷⁷. Dette, mente Wettergreen, viste at det ikke var noen uvirksomhet i menigheten, dvs at alle som tilhørte kirken var aktive i arbeidet som ble bedrevet der.⁷⁸

⁷⁴ *Haandbog for Frimenigheden*, 1887. Hentet fra Løvlie 2002:168

⁷⁵ Løvlie 2002:167-168

⁷⁶ Utaker 1977:56

⁷⁷ Ef 4,16 fra *Brev til mine venner* 1877. Hentet fra Solberg 1952:91

⁷⁸ *Brev til mine venner*, 1877. Hentet fra Solberg 1952:91

I tillegg til å være tro mot de bibelske idealene, ønsket Frikirken å være tuftet på et luthersk læregrunnlag. De argumenterte derfor også ut ifra den augsburgske bekjennelse. Fra artikkel 7 leser vi:

”Men kirken er forsamlingen av de hellige, der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett.”⁷⁹

Både for frikirkestifterne og for reformbevegelsens menn ble det viktig å poengtere at kirken var forsamlingen av de hellige og at de former som kom til uttrykk i kirken måtte samsvare med dens vesen. For dem handlet det om at kirken først og fremst var samlingen av de troende. Det var her hovedvekten skulle ligge og ikke på prestenes sakramentforvaltning. Selv om en kirke forkynte rett, var den nødvendigvis ikke en kirke, hvis ikke andre former fungerte, som f.eks. at kirken ikke ble styrt på grunnlag av nådegaver.⁸⁰

For å kunne gjennomføre visjonen om menigheten som samlingen av troende, ser vi at de opererte de med to medlemskap i forfatningen; *kommuniserende* og *katekumener*. For å opptas som kommuniserende medlem, og dermed få delta ved nattverdbordet, ble det stilt krav om tilstrekkelig kristendomskunnskap, bekjennelse til den kristne tro og man måtte si seg enig i den evangelisk-lutherske lære. I tillegg skulle man ha et godt vitnesbyrd av brødrene.⁸¹

3.1.1.3 Kritik

Frikirkestifterne ble anklaget for å hevde at de sto for ”det rene menighetsideal”. Denne kritikken møtte de med å si at de godt visste at ingen menigheter er rene og at det alltid finnes hyklere. Derfor hadde de også skrevet en anmerkning i avsnittet om menighetsbegrepet der de sa at en menighet aldri kan unngå å få hyklere som medlemmer. Hykleri defineres der som noe som er skjult for menigheten og dens medlemmer. Og siden det ikke er noe som enkelt kan oppdages, er det samtidig vanskelig å ta et oppgjør med det.⁸²

⁷⁹ CA VII, *Den norske kirkes bekjennelseskifter* 2002

⁸⁰ Løvlie 2002:186-187

⁸¹ *Redegjørelse* 1877:47, Utaker 1977:61

⁸² *Redegjørelse* 1877:44, Utaker 1977:57

De fikk også kritikk for at de hevdet at den synlige menigheten var *samlingen av de troende* og ikke forvaltningen av sakramentene.⁸³ Frikirkestifterne benektet ikke at menigheten også er der sakramentene forvaltes, men som nevnt ovenfor var fokuset på samlingen av de troende et viktig poeng for dem.

3.1.2 Hvem skal ha styringsrett i menigheten? - forståelsen av CA XXVIII

For frikirkestifterne var det et viktig anliggende at staten ikke skulle ha noen beslutningsmyndighet i kirken. Vi kan lese begrunnelsene for dette i *Redegjørelsen*. Stifterne var tydelige på at statskirkesystemet ikke hadde noe som helst bibelsk grunnlag⁸⁴ og de uttrykte også i sterke ordelag "... hvor aldeles Statskirkeforfatningen strider mod Guds Ords Lære om Christi kongelige Embede i kirken..."⁸⁵. For å befeste sitt ståsted brukte de framfor alt sitater fra Bibelen og av Luther. Frikirkestifterne hadde møtt sterk kritikk der de var blitt anklaget for å være ulutherske og det var derfor viktig for dem å vise at de sto på luthersk grunn.⁸⁶ Når det gjelder den bibelske argumentasjonen, hentet de den først og fremst fra den norske reformbevegelsen som jeg skrev om i bakgrunnsdelen. Rundt 1870 ble det gitt ut flere traktater av Jakob Sverdrup. Disse ble delt ut og brukt bl a på møter i Arendal-distriktet der områdets prester også deltok. På disse møtene, som foregikk på begynnelsen av 1870-tallet, diskuterte man ulike kirkelige spørsmål, deriblant forholdet mellom kirke og stat. Innholdet i disse traktatene spilte en stor rolle når frikirkestifterne noen få år senere skulle forsvare sitt ståsted i statskirkespørsmålet. I tillegg til traktatene brukte de, som nevnt, Høyers forsvarsskrift og tanker hentet fra redaktør for *For Fattig og Riig*, Laache samt den danske teologen Rudelbach. Merle d'Aubignés *To Konger og to Kongeriger* ble også en stor bidragsyter til *Redegjørelsen*. Det er også stor grunn til å tro at de også var påvirket av det frihetsidealet som preget samfunnet ellers.⁸⁷

At Jesus skulle være konge og hode over menigheten betydde i praksis for den nye Frikirken at bestemmelsesretten måtte ligge i menigheten. Hvordan dette konkret skulle praktiseres, kommer

⁸³ Solberg 1952:112

⁸⁴ *Redegjørelse* 1877:19,26

⁸⁵ *Redegjørelse* 1877:25

⁸⁶ Løvlie 2002:145

⁸⁷ Løvlie 2002:131-132

jeg tilbake til senere i oppgaven. Her ser vi en vesensforskjell fra den presbyterianske kirken i Skottland. For Frikirken var det et viktig poeng at det var menigheten som hadde styringsretten i kirken, synliggjort først og fremst igjennom menighetsmøtet der alle kommuniserende menn over 21 år hadde stemmerett. Dette ser vi f.eks. i utøvelsen av kirketukt. For Frikirken var det viktig at en så alvorlig sak ble behandlet av menighetsmøtet og ikke ble overlatt til eldsterådet å bestemme alene. Hvis vi ser på de skotske forbildene, lå beslutningsmyndigheten hos *Kirk-Session*, dvs eldsterådene. Menighetsmøtet valgte Kirk-Session, men det var omtrent også det eneste menighetsmøtet gjorde. Etter at Kirk-Session var innsatt, ble også styringa i praksis flyttet over dit. Dette innebefattet også ansvaret for kirketukten og beslutninger i henhold til det. Og mens *Redegjørelsen* fastslår at menighetens medlemmer kan kreve at det skal holdes et menighetsmøte, hadde denne type menighetsmyndighet vært utenkelig hos de skotske forbildene.⁸⁸

3.1.2.1 Bibelske argumenter

For frikirkestifterne var det essensielt at det var Jesus som skulle være hode og konge over menigheten. Det var han som hadde skapt den og han som skulle bygge den opp. De pekte på flere vers, blant annet Kolosserbrevet 1,18 der det sto ”Han (Jesus) er legemets hode, nemlig menighetens”⁸⁹. De henviste også til to vers i Efeserbrevet, Ef 5,22-23. Videre var det viktig at den som var satt til å styre menigheten, måtte være ledet av Guds ord. Det var Guds lover som skulle bestemme over både styre og lære i menigheten. Støtte til dette fant de i 2 Kor 1,24; Luk 22,25 og Matt 23,11. Som tittelen til d’Aubignés bok uttrykte, fantes det to konger og to kongeriker (Guds rike og det jordiske) og disse burde holde seg hver til sitt ansvarsområde.⁹⁰ Staten hadde ingen rett til å styre kirkens arbeid fordi ansvaret, befalingene og nådegavene var alle gitt til det åndelige regimentet alene. Denne grensen hadde Jesus trukket og ble tydelig uttrykket når han sa: ”Saa siger Herren: Mit Rige er ikke af denne Verden”⁹¹. Men virkeligheten i dag, fortsatte *Redegjørelsen*, var at kirken trellet under verdens rike gjennom statskirkesystemet. Og når kirken ikke frigjorde seg fra statens grep, en frigjøring som var en

⁸⁸ Solberg, Terje 1: Presbyterianisme på norsk? Rapport og refleksjoner fra en studietur, Oslo 1998:28,31

⁸⁹ Kol 1,18

⁹⁰ *Redegjørelse* 1877:23,27-28

⁹¹ Joh 18,36 fra *Redegjørelse* 1877:13

naturlig konsekvens av Luthers lære om de to regimenter, ble behovet for en luthersk frikirke påtagelig. Frikirkestifterne bar en overbevisning om at det hørte til kirkens natur å være fri fra statens makt og kontroll. Og hvis kirken ikke var fri, var man pliktet til å gjøre noe.

Et annet viktig bibelord som utbryterne brukte for å begrunne at oppdelingen av myndighetsområder var bibelsk, var ”Saa siger Herren: Giver Keiseren, hvad Keiserens er, og Gud hvad Guds er”⁹². Som kommentar til dette verset brukte frikirkestifterne Høyers kraftord om at statskirken ikke bare ga keiseren det som var hans, men også det som var Guds, dvs kirken og dens anliggender.⁹³

3.1.2.2 Sitater fra Luther

I CA 28 kan vi bl a lese

”Det har tidligere vært store stridigheter om biskopenes makt. Somme har her på upassende måte blandet sammen den kirkelige og den verdslige makt.... Den kirkelige og den borgerlige makt må altså ikke blandes sammen.”⁹⁴

For frikirkestifterne var det tydelig at Luther ikke ønsket en statskirkeordning. Det var ikke hans tanke at kirkestaten skulle avløses med statskirken. De viste til sitater der Luther skulle ha sagt at Satan hadde villet statskirken ”...for den lede djevel opphører ikke med å brygge og koke disse sammen”⁹⁵. Gud ønsket ikke statskirken, ”... thi naar Hofferne (Fyrsterne) ville styre Kirkerne efter sit Behag, da vil Gud give en daarlig Velsignelse, og det Sidste vil blive værre end det Første.”⁹⁶ Disse argumentene hadde de med all sannsynlighet hentet fra Høyer, Munch og Rudelbach.⁹⁷

3.1.2.3 Reformvennene

⁹² Matt 22,21 fra *Redegjørelse* 1877:13

⁹³ *Redegjørelse* 1877:13

⁹⁴ CA XXVIII, *Den norske kirkes bekjennelsesskrifter* 2002

⁹⁵ *Redegjørelse* 1877:22,30

⁹⁶ *Redegjørelse* 1877:30

⁹⁷ Løvlie 2002:146-147

Reformvennene hjalp utbryterne til å finne både bibelske argumenter til et skille mellom kirke og stat, og lutherske sitater som befestet det samme. Men i tillegg brukte frikirkestifterne i *Redegjørelsen* også tanker som reformvennene selv gjorde seg om forholdet mellom kirke og stat. For Laache måtte samfunnet gis frihet for at den enkelte skulle få frihet, også indre åndelig frihet. Han sier om statskirken at "... den skulde være en Sara, men er gjort til en Hagar, dens Forening med Staten, ligner en stakkels Hedninge-Kvindes Ægteskab, der gjør hende til Mandens Slavinde."⁹⁸

3.1.2.4 Kritikk

Frikirkestifterne ble kritisert fordi de brukte bibelsitatet "... Mitt rike er ikke av denne verden ..." ⁹⁹ når de argumenterte for at staten ikke skulle styre over kirken. I følge kritikerne var dette bibelordet ikke ment for å si noe om statskirkesystemet, men at Jesus skulle utøve sin makt over sakramentene.¹⁰⁰ De ble også kritisert for ikke være lydige mot den apostoliske formaningen om å være "all menneskelig ordning undergitt", slik vi finner det i 1 Pet 2,13. Men slik frikirkestifterne forstod det måtte formaningen om å være all menneskelig ordning undergitt ses i sammenheng med Jesu ord om å "... Gi keiseren det som keiserens er ..." ¹⁰¹. Så lenge keiseren holdt seg i den borgerlige sfæren, og ikke blandet seg inn i de kirkelige anliggender eller påla de kristne å gjøre noe som stred mot Guds ord, var det uproblematisk å være underordnet de menneskelige ordningene. Men hvis keiseren på Jesu tid hadde begynt å overdra sin maktposisjon til også å gjelde for kirken, hadde disiplene uten tvil fulgt befalingen om å lyde Gud mer enn mennesker. Jesu disipler hadde ikke latt seg styre av keiseren i de kirkelige anliggender og det var den situasjonen statskirkens medlemmer nå var i, i følge utbryterne. I tillegg kunne de ikke skjønne hvordan de kunne gå imot den menneskelige orden ved å tre ut av statskirken, når staten gjennom dissenterloven hadde åpnet for denne muligheten.¹⁰²

⁹⁸ *Redegjørelse* 1877:31

⁹⁹ Joh 18,36

¹⁰⁰ Solberg 1952:112

¹⁰¹ Matt 22,21

¹⁰² *Redegjørelse* 1877:18

3.1.3 Organiseringen av en presbyteriansk-synodal kirkeordning

3.1.3.1 Debatt i Norge

Tanken om en presbyteriansk-synodal kirkeordning var ikke ny i Norge da den kom inn i Frikirkens forfatning i 1877. Mange lekfolk, men også geistlige, hadde lenge ønsket seg reformer i kirken. De ønsket både at kirken skulle bli selvstendig i forhold til staten og at kirken skulle bli mer demokratisk innad. De hadde tro på statskirken som institusjon, men fryktet at de troende ville melde seg ut av statskirken, danne egne trossamfunn og bli dissenterne hvis det ikke ble gjort store forandringer i de kirkelige strukturene. De var redde for at statskirken da ville sitte igjen med kun de uengasjerte.

Allerede i 1840 finner vi et innlegg i *Morgenbladet* om kirkeordningen i statskirken, skrevet av presten og senere biskopen Jens L. Arup. Han var krass i sine uttalelser om forholdene i statskirken og kritiserte også forfatningen i sterke ordelag. Hans løsning på krisetilstanden var en ny synodalforfatning, som han også nøye beskrev. Arups ideer ble etter hvert tatt opp igjen, i et skriv til regjeringen fra Stavanger Amtsformannskap i 1850. Dette resulterte i et forslag om å ta opp spørsmålet om reformarbeid i statskirken. Stavanger Amtsformannskap støttet dette og uttrykte også sine tanker omkring hvordan en ny kirkeforfatning burde se ut. De resonnererte slik at man måtte gå tilbake til den første kristne kirke for å finne det rette forbildet til hva slags kirkeordning man skulle utforme. For dem var den mest apostoliske kirkeordningen en ordning der menigheten selv valgte medlemmer, til et såkalt eldsteråd, som skulle representere hele menigheten. Slik burde den lutherske kirke organiseres, men slik det var nå, var det bare presbyterianismen som ivaretok denne bibelske, opprinnelige kirkeordningen. At kirkelige reformer var nødvendig var de ikke i tvil om, og heller ikke at kirken måtte reformeres i samsvar med den demokratiske utviklingen i samfunnet ellers. Lokalt måtte menigheten få stemmerett ved prestevalg og sentralt måtte kirken selv få myndighet til å vedta egne lover. Helt konkret ønsket de lokalt et menighetsråd eller eldsteråd som skulle representere menigheten med retten til å kalle og, i samarbeid med presten, plikten til å tukte menighetens medlemmer. Den representative ordningen skulle utøves på alle plan, også sentralt der de skulle ha en lovgivende

funksjon. Vi kan her se at de altså ønsket seg en presbyteriansk-synodal kirkeordning, hentet fra et ikke-luthersk kirkesamfunn, innlemmet i en norsk evangelisk-luthersk kirkesituasjon. Forslaget ble så drøftet i Stortinget i 1851, der det var stor enighet omkring spørsmålet om kirkens selvbestemmelsesrett og den lokale menighetens medbestemmelsesrett. Stortinget sendte saken videre til regjeringen som etter flere purringer nedsatte en kommisjon i 1859. Denne skulle nå utrede behovet for reformer i statskirken, og leder for kommisjonen ble den før nevnte Jens L. Arup. Reformkommisjonen var produktiv og de leverte flere reformforslag. De ønsket forfatningsendringer slik at kirken skulle bli myndiggjort i forhold til staten. De ønsket at kirken, gjennom et kirkestyre, skulle få bestemme i egne saker og at de skulle kunne vedta sine egne lover. Hvordan det gikk for reformkommisjonen og forslagene den kom med, har jeg allerede beskrevet i første del av oppgaven. Det ble et tungt nederlag for dem som ønsket å reformere statskirken. Etter at komiteens arbeid lå ferdig i 1869, førte det ikke til en eneste lovendring, i den omgangen.¹⁰³ Men debatten om å støpe om den statskirkelige formen til en kirkeordning med sterke representative element, gjerne gjennom en presbyteriansk-synodal kirkeordning, hadde stått på dagsorden i aviser, blader, tidsskrifter og bøker i et tiår og ville bare forsterkes inn i det nye tiår de nå møtte, 1870-tallet.

Samtidig som debatten gikk på den politiske arena, ble saken også drøftet i de teologiske rekker og blant lekmenn. Allerede i 1846 skrev P. P. Aabel om den skotske kirkeordningen og mulighetene for å overføre den til kirken her i Norge. Han skisserte en ordning med menighetsråd, prostisynode og stiftssynode og med en generalsynode på toppen. I generalsynoden skulle det være like mange lekmenn som prester, og alle biskoper skulle være representert. Mange ønsket et mer representativt system også i kirken og hvis denne ordningen ble innført, ville statskirken stå sterkere mot en eventuell masseutmeldelse, hvilket de hadde opplevd i Skottland. Bare tre år før Aabel presenterte sitt forslag til kirkeordning, hadde nemlig tusener av skotter og skotske prester brutt ut av sin statskirke for å danne et eget trossamfunn.¹⁰⁴

¹⁰³ Løvlie 2002:42-46

¹⁰⁴ Utaker 1977:46-48

I 1852 ble det organisert et stort lekmannsmøte i Vardal. Tanken om at menighetene er samlingen av troende, ordningen med eldsteråd og den tidligere nevnte problematikken rundt kirketukten, kom fram på dagsorden også her. Disse måtene å tenke på, kom lite trolig fra de skotske forholdene, men mer sannsynlig fra Hauge. Som jeg nevnte i første delen av oppgaven, opererte både haugianerne og herrnhuterne med tanker om den troende menighet, eldsteråd og brodertukt. Men ikke bare blant lekfolk, men også på flere prestemøter ble kirkeordningen i statskirken diskutert, og tidsskrifter, blader og bøker holdt debatten levende.¹⁰⁵

For Frikirkens vedkommende var det flere faktorer som ledet dem inn på tanken om en presbyteriansk-synodal kirkeordning. De hadde sannsynligvis fått impulser både fra haugianerne, herrnhuterne og fra den samtidige debatten som gikk om kirkeordning og medbestemmelsesrett. De ble også påvirket av den danske teologen Rudelbachs tanker. Rudelbach argumenterte blant annet for at Luther egentlig ønsket en presbyteriansk-synodal kirkeordning.¹⁰⁶ I tillegg vet vi at frikirkestifterne fikk impulser fra Skottland. Både Munch og Wettergreen var der flere ganger, uavhengig av hverandre, og møtte der flere kirkeledere. I tillegg besøkte de begge Skottland et år før Frikirken ble dannet for å se på den kirkeordningen som var i funksjon der. Og der fant de den kirkeordningen som, i følge dem selv, best stemte overens med Guds ord. De tok med seg hjem kopier av "Summary of Principles of the United Presbyterian Church". Når de så skrev sin egne forfatning brukte de deler av dette skrift nesten ordrett.¹⁰⁷ Det vil jeg komme tilbake til.

3.1.3.2 Frikirken dannes

På høsten i 1875 så *Frikirkelig forening i Arendal og Omegn* dagens lys. Foreningen ble dannet av flere grunner. Programmet for foreningen forteller at de ønsket å holde debatten om hvilken kirkeordning som var mest tro mot Guds ord levende. De ville også få kirketukten tilbake i kirkens praksis. De stilte også krav om både mer demokratiske strukturer i kirken og større religionsfrihet i landet. De omtalte seg selv som unge og ulærde, men de var blitt tydelig preget av de diskusjoner og de traktater om reformer i kirken som hadde blitt delt ut i begynnelsen av tiåret. At foreningen ble dannet akkurat der og da kan nok også forklares med at en

¹⁰⁵ Utaker 1977:48

¹⁰⁶ Utaker 1977:53-54

¹⁰⁷ Solberg 1998:10, Utaker 1977:52-53,

grundtvigiansk sokneprest virket i området og at han, ifølge flere i menigheten, forkynte vranglære og forvillet konfirmantene. At så Munch, som var en gudsfryktig prest, la ned sitt embete i de samme tider, styrket motivasjonen for å danne forening og organisere møter for å fremme sin sak.¹⁰⁸

Bekjennelsen var viktig for denne foreningen. For å få delta på møtene måtte du svare ja på spørsmål om du trodde på Jesus Kristus og var tro mot de lutherske bekjennelser. Møtene inneholdt både bønn og diskusjoner og det første temaet som kom opp var forvaltningen av sakramentene i kirken. De kom fram til at forvaltningen ikke var tilfredsstillende, siden kirketukten manglet. Når de så spurte seg hvem som bar ansvaret for kirketukten, ble svaret at det var den troende forsamling, i et samspill mellom prest og menighet. Dette forteller også hva slags embetsforståelse de hadde. Nådegavene var gitt til menigheten og det lå på menighetens ansvar at disse ble brukt på rett måte. Menigheten måtte myndiggjøres fordi ansvaret var lagt på den. Presten, på sin side, hadde ansvar for å forvalte nådemidlene, på menighetens vegne. Han skulle være menighetens tjener og ikke menighetens herre. Både kirketukten og embetssynet ble altså forstått ut fra hvordan de mente at sakramentene best skulle forvaltes. Fokuset på menigheten ble sentralt. Denne strukturen, med den myndige og ansvarlige menigheten, kom til uttrykk før de begynte å diskutere og se på den presbyterianske kirkemodellen. Dette vedvarte når de for alvor begynte å se etter en kirkeordning for det som skulle bli den evangelisk-lutherske frikirke. Mens reformvennene fremhevet eldsterådet som menighetens nye beslutningsorgan, holdt de frikirkelige vennene fast på myndigheten hos menigheten og var på denne måten mindre presbyterianske enn reformbevegelsen. Grunnen til denne demokratiske tankegang kommer sannsynligvis fra Munch. Han hadde, som jeg nevnte tidligere, vært prest i USA, i den norske synode og han hadde hatt nær kontakt med Walther, som jeg nevnte i 3.1.1.1. Walther kombinerte det klassiske lutherske embetssynet med en ”demokratisk kongregasjonalisme”, noe som resulterte i stor selvbestemmelsesrett for den enkelte menighet. Han trakk også inn kirketukten i sin modell, og fremhevet også i den sammenhengen den myndiggjorte menigheten.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Løvlie 2002:132-135

¹⁰⁹ Løvlie 2002:135-137

Et knapt år etter at den frikirkelige foreningen i Arendal ble dannet, arrangerte de et møte de ønsket skulle favne et større geografisk område. De inviterte Munch og Wettergreen spesielt og et av spørsmålene de skulle drøfte på møtet var det samme som hadde ført til dannelsen av den frikirkelige foreningen: ”Hvilken Kirkeforfatning er mest stemmende med Guds Ord? Og bør man virke for en saadan i Ordet grundet Kirkeforfatings Indførelse? Og paa hvilken Maade?”¹¹⁰. Møtet samlet over 6 000 deltakere, som under to dager drøftet kirkens forhold til staten og spørsmålet om det var mulig å reformere kirken så mye som trengtes (”Kan kirken fyllestgjørende reformeres?”). De spurte også etter den kirkeordning som var i best samsvar med Guds ord.¹¹¹ De mente å ha funnet svaret og uttrykte det så sterkt som at ”... den saakaldte *Presbyterianske* var den, der i alle Dele stemmede med den Ordning, der fandt Sted i de første kristne Menigheder.”¹¹²

Etter møtet begynte man å arbeide fram en frikirke. Det ble nedsatt en komité som utarbeidet et forslag til kirkeforfatning. Dette forslag ble sendt ut til flere foreninger i området for å få tilbakemeldinger. I tillegg ble Wettergreen spurt om å være forstander for denne nye Frikirken. De som nå var i ferd med å danne en ny frikirke, ble kritisert fra flere hold og en del av dem som hadde vært med og sendt brev til Wettergreen, trakk seg fra prosjektet. Mange hadde dype røtter i statskirken og for mange var disse så dype at de ikke klarte å skille seg fra den. Andre hadde nok ikke tenkt så nøye gjennom følgene, før det plutselig ble alvor.¹¹³ Men 3. juni 1877 ble Den evangelisk lutherske frikirke dannet i Arendal, med Wettergreen som forstander. 111 medlemmer ble skrevet inn.¹¹⁴ Arendal var ikke først ut i dette nye kirkesamfunnet. Moss frikirke hadde startet bare noen uker før, men ventet med noen formelle skritt til Arendal kom på banen. Grunnen til dette var at Arendal frikirke både hadde gjort et grundig arbeid i forhold til kirkeforfatningen og at de hadde fått en forstander. Etter disse startskuddene ble det dannet flere frikirkemenigheter i Sør-Norge på kort tid.¹¹⁵ På våren i 1878 tok så Arendal initiativ til å danne

¹¹⁰ Redegjørelse 1877:9

¹¹¹ Redegjørelse 1877:9

¹¹² Redegjørelse 1877:10

¹¹³ Redegjørelse 1877:11

¹¹⁴ Løvlie 2002:142

¹¹⁵ Solberg 1952:102-104

det første presbyterium. Som den største menigheten i Frikirken og med Wettergreen som pastor falt dette seg naturlig. Opprettelsen av presbyterium, og etter hvert også en synode, var en naturlig følge av at nye menigheter ble dannet. Det var jo slik deres kirkeordning var tenkt. Eldsterådet i Arendal ble også valgt til å være det nye presbyteriestyret, med Wettergreen som presbyterieformann.¹¹⁶

3.1.3.3 Den presbyteriansk-synodale kirkeordningen

Den nye kirkeordningen kunne uten tvil benevnes som presbyteriansk-synodal. Faktisk var frikirkestifterne så lojale mot originalen når de oversatte den, at de ble sett på som en fullverdig presbyteriansk kirke av det pan-presbyterianske konsilet. Og dette til tross for at de, med ettertrykk, poengterte at de var grunnet på den lutherske læren. De møtte dog sterk kritikk fra norsk luthersk hold for å være ulutherske fordi de gjorde spørsmålet om kirkeordning til et lærespørsmål. Kritikerne tenkte nok her på Luthers skille mellom kirkens *esse* og *bene esse*¹¹⁷. Hvordan kirken skulle organisere seg og sine ulike tjenester hørte ikke til kirkens *esse*, men til dens *bene esse*. Kritikken om å være ulutherske, benektet Frikirkens stiftere sterkt. Dette kommer jeg tilbake til i neste avsnitt.¹¹⁸

Den nye kirkeordningen i Frikirken ble tilsynelatende vedtatt uten noen diskusjoner. I *Redegjørelsen* står det bare at den var i samsvar med Guds ord. Punktum. Det kan være flere grunner til dette, men det er tydelig at de i stedet for å bruke tid på å forklare dette, heller utdypet det lutherske ved å la menigheten stå fritt i forhold til staten.¹¹⁹ Etter en lang utlegning om dette, presenterer *Redegjørelsen* kirkeforfatningen. Etter å ha klargjort menighetssynet og bekjennelsesgrunnlaget, går de videre og legger fram den nye kirkemodellen. De slår fast at Jesus er Herre over både den synlige og usynlige kirken og at staten ikke har noe med kirkens anliggender å gjøre. Videre løfter de fram den Hellige Ånds betydning for menighetens liv; at han virker ved nådemidlene gjennom nådegaver og tjenester/embeter. Så presenteres fire embeter eller tjenester, der menighetens medlemmer skulle kalle og velge tre av disse. De første to

¹¹⁶ Solberg 1952:115-117

¹¹⁷ Se f. eks. Weider, Bjarne O: *Kallet og tjenesten*, Oslo 1969:13

¹¹⁸ Løvlie 2002:111,120

¹¹⁹ Løvlie 2002:160-161

tjenestene, var hyrde- og lære-embetet, eller de *styrende* og *lærende* eldste. Disse dannet eldsterådet, også kalt menighetsrådet. Forstanderen var den lærende eldste, mens de styrende eldste, som skulle bistå ham, var menn som representerte menigheten. Menighetsrådet skulle lede menigheten. Den tredje tjenesten var *diakontjenesten*. I tillegg til disse tre, opererte de med et *evangelist-embete*. Evangelistene ble kalt og sendt ut av presbyteriet.

Medlemskapet til Frikirken var oppdelt i to kategorier; de kommuniserende og katekumenene. Katekumenene var de som var under opplæring og som ennå ikke hadde mottatt nattverden. For å bli fullverdig medlem, en kommuniserende, måtte man bekjenne troen på Jesus Kristus og den lutherske lære.¹²⁰ Først i 1905, nesten 30 år etter stiftelsen av Frikirken, ble disse kategoriene forandret fra to til tre. Katekumenene var blitt sett på som de i menigheten som var barn og umyndige. I håndboken fra 1905 ser vi at en ny kategori har fått plass, nemlig medlemskap for ikke nattverdberettigede voksne. I samme håndbok gikk de bort fra ordet katekumener og erstattet det med ”børn, der ikke have aflagt kundskabsprøven”¹²¹. En viktig forskjell mellom de kommuniserende medlemmene og katekumenene var i forhold til stemmerett. I *Redegjørelsen* leser vi at alle menn over 21 år som var kommuniserende, hadde stemmerett på menighetsmøtene.¹²²

Hvis vi så ser utover lokalmenigheten for å plassere den i en større helhet, uttrykker *Redegjørelsen* at flere menigheter i et gitt geografisk område skulle danne et *presbyterium*. Hvert presbyterium ble ledet av et presbyteriestyre, som besto av alle pastorer i presbyteriet samt et par styrende eldste fra hver menighet. Presbyteriestyret kalte evangelistene. Hvis det var flere presbyterier, skulle de utgjøre en *synode*, som skulle samles hvert år. Medlemmene av synoden ble hentet fra presbyteriestyrene.¹²³

3.1.3.4 Kritikk

¹²⁰ Løvlie 2002:166, *Redegjørelse* 1877:45-47,

¹²¹ *Haandbog for Den norske evang. luth. Frikirke. 3die forandrede Oplag*, 1905:§ 6

¹²² Solberg 1 1998:30

¹²³ *Redegjørelse* 1877:48

Frikirkestifterne møtte kraftig kritikk, både i forkant av dannelsen av Frikirken og etter at forfatningen kom ut. Et av kjernepunktene for kritikerne var at utbryterne var ulutherske. Ikke generelt, men på et par viktige punkt. For det første mente de at det ikke gikk å forsvare seg luthersk ved å ”forlate forsamlingen”.¹²⁴ Å bryte med sin lutherske kirke, ikke fordi man var uenig i det som læres, men fordi man hadde tro på en annen kirkeordning, stred mot den lutherske lære. Kritikerne så at statskirken trengte reformer, men man mente at løsningen ikke kunne være å forlate den, fordi dette ikke var grunn nok. For det andre, at spørsmålet om kirkeforfatningen ble så viktig at de brøt med statskirken, gjorde at kirkeordningsspørsmålet ikke lenger bare var et spørsmål om hensiktsmessighet. Frikirkestifterne hadde, ifølge sine kritikere, gjort spørsmålet om kirkeordning til et lærespørsmål, og det var en kalvinistisk tankegang, ikke en luthersk.¹²⁵

Frikirkestifterne selv mente at de fullt og helt sto på den lutherske bekjennelsen.¹²⁶ For dem var, som jeg har nevnt tidligere, statskirkesystemet det ulutherske og den presbyterianske kirkeordning den som var mest i samsvar med Guds ord. Derfor ble uttreddelsen en nødvendig lydighetshandling, og de forsvarte seg mot kritikken ved å argumentere for at både det å bryte med statskirken, og det å innføre en presbyteriansk kirkeordning, var en handling etter Luthers hjerte.¹²⁷ De møtte også kritikken om å ikke ”forlate sin forsamling”¹²⁸, som Hebreerbrevet påla sine mottagere. Frikirkestifterne mente at de ikke forlot den lutherske kirken, men at det de forlot, eller brøt med, var staten. Derfor ville de heller ikke vedkjenne seg stempelet som ”separatister”.¹²⁹

3.1.4 Menighetens ansvar og oppgaver

Hvis vi leser *Redegjørelsen*, finner vi hva slags ansvar og oppgaver som var pålagt menigheten. For det første hadde menigheten ansvar for hvordan sakramentene skulle forvaltes. Begrunnelsen for dette lå i tanken om at når Gud hadde skjenket menigheten sine nådegaver, så måtte de også

¹²⁴ Løvlie 2002:151,160-161

¹²⁵ Solberg 1952:86, 112

¹²⁶ Solberg 1952:119

¹²⁷ Løvlie 2002:147,161; *Redegjørelse* 1877:22-24,

¹²⁸ Hebr 10,25

¹²⁹ *Redegjørelse* 1877:17-18. Se også Løvlie 2002:151

stå ansvarlige for bruken av dem. Presten eller pastoren var menighetens tjener, ikke herre, og fikk i oppdrag av menigheten å forvalte nådemidlene slik at menighet og prest skulle bære forvaltningsansvaret sammen. Menigheten hadde i kirken blitt gjort umyndig, men det var dens plikt å myndiggjøres og ta ansvar.¹³⁰ I kirkeforfatningens paragraf 2 ble det, som jeg nevnte tidligere, poengtert at Den hellige Ånd skulle veilede menigheten og virke ved nådemidlene, gjennom nådegaver og tjenester eller embeter.¹³¹ Svaret på hvordan menigheten skulle bli myndiggjort, var altså gjennom å forlate den gamle autoritære embetstenkingen og bytte den ut med tjenester utfra nådegaver.¹³²

For det andre kalte menigheten lærende eldste, eller forstander og de valgte styrende eldste og diakoner. Denne kallsretten var et svært viktig poeng for frikirkestifterne.¹³³ Luther selv hadde sagt at ingen kunne inneha et embete uten å ha fått det fra menigheten. I traktatene som hadde blitt brukt i årene før, hadde de lest at det var menigheten som skulle kalle og at ”Den, der er Præst i en Menighed, er det i kraft af Menighedens Valg...”¹³⁴.

Siden menigheten valgte et eldsteråd til å representere seg, overlot også menigheten en del oppgaver som de i utgangspunktet hadde, til dette rådet. Det ble f.eks. lagt på eldsterådet at de, på menighetens vegne, skulle oppta nye medlemmer. En annen av disse oppgavene var delansvar for kirketukten. I tillegg til kallsretten, hadde kirketukten vært et brennende diskusjonstema i lengre tid. Det var bl a spørsmålet om kirketukt som hadde fått både Munch og Wettergreen til å nedlegge sine embeter og som hadde skapt dyp samvittighetsnød blant mange troende. Kirketukten hang sammen med forvaltningen av sakramentene, og for frikirkestifterne var dette en klar menighetsoppgave. Frikirkens medlemmer gav eldsterådet myndighet til å utelukke folk fra nattverdsbordet, men for å utelukke noen fra menigheten, måtte det til et menighetsmøte, dvs en samling med alle menighetens stemmeberettigede til stede.¹³⁵ At eldsterådet ikke fikk ene og

¹³⁰ *Redegjørelse* 1877:7

¹³¹ *Redegjørelse* 1877:45-46

¹³² Løvlie 2002:164

¹³³ *Redegjørelse* 1877:46

¹³⁴ *Kirkelige Traktater II. Menighed og Embede*, utgitt av: Jakob Sverderup, Georg Sverderup og Georg Schielderup, Kristiania 1869:14. Se også Løvlie 2002:185

¹³⁵ *Redegjørelse* 1877:47

alene ansvaret for kirketukten, viser også her at det nye kirkesamfunnet ikke fulgte den presbyterianske oppskriften til punkt og prikke. Frikirkestifterne så på kirketukten som en brodertukt og at det derfor måtte være menigheten, det allmenne prestedømmet, som skulle ha ansvaret for dette. Denne tankemåten var med all sannsynlighet influert av det norske lavkirkelige miljøet, og den ga tydelig uttrykk for et syn som myndiggjorde menigheten, samtidig som den begrenset eldsterådets makt.

Kirkeforfatningen inneholder også et eget hovedavsnitt som omhandler menighetens plikt overfor barna og de unge i menigheten. Det står ekspressivt om ansvaret for undervisning overfor barn og konfirmasjon for de unge. Frikirkestifterne hadde gått hardt ut mot konfirmasjonstvangen i statskirken. Dette førte bare til hykleri for mange, mente de. Det nye kirkesamfunnet beholdt konfirmasjonen, men innskrenket den til å inneholde kunnskapsprøve, forbønn og velsignelse. De fjernet med andre ord den tvungne nattverden.¹³⁶

Når det gjaldt det enkelte medlems oppgave, slår *Redegjørelsen* fast at det var nådegavene som skulle bestemme dette.¹³⁷ Sammen med forståelsen av at menigheten var forsamlingen av de troende, finner vi tanken om det allmenne prestedømmet; at hvert enkelt medlem har et ansvar for menighetens liv, for sakramentforvaltning og ledelse. Disse tankene er utførlig beskrevet i de traktater som ble brukt i Arendal i årene før Frikirken ble dannet.¹³⁸

Jeg har gjennom hele presentasjonen av menighetsforståelsen i den nye Frikirken prøvd å løfte fram menigheten som grunnstammen som myndigheten vokser fram fra. Mens de skotske kirkene stort sett plasserte maktutøvelsen hos Kirk-Session, prøvde den lille Frikirken i Norge allerede fra starten å vektlegge tanken om den myndige menighetens ansvar og oppgaver. Menighetsforståelsen ligger også til grunn for forståelsen for det vi nå skal se nærmere på, nemlig embetene og tjenestene i Den evangelisk-lutherske frikirke.

¹³⁶ *Redegjørelse* 1877:49, Utaker 1977:61

¹³⁷ *Redegjørelse* 1877:23

¹³⁸ Løvlie 2002:185

3.2 Den presbyterianske arven

3.2.1 Calvin og kalvinismen

Jean Calvins (1509-1564) teologi er opprinnelsen til det som har blitt den reformerte kirkeforfatningen. I 1541 utgav han sine kirkeordningsteorier på fransk, *Ordonnances ecclésiastiques*, etter å ha omarbeidet verket flere ganger. Calvin var overbevist om at det bare fantes én kirkeordning som var bibelsk, og det var den presbyterianske. Han mente at man fra Det nye testamente kunne skille ut fire forskjellige embeter, nemlig prester, doktorer eller lærere, diakoner og eldste. Presten skulle være hyrde for menigheten og hadde ansvar for å preke og forvalte sakramentene. I tillegg skulle han utøve sjelesorg og kirketukt. Calvin brukte tittelen *pasteur*, for å vise motsetningsforholdet mellom dette embete og den katolske presten. Det andre embetet, doktorene, var satt til å undervise. De eldste, det tredje embetet, skulle være prestens medhjelpere i kirketukten. De skulle overvåke menighetsmedlemmenes liv og formane dem hvis det skulle være nødvendig. De hadde også plikt til å melde fra hvis de fant noen kritikkverdige forhold. Diakonene var satt til såkalt kjærlighetsarbeid.¹³⁹ Menigheten skulle stå over embetene, men dette var bare noe som fungerte i teorien. I praksis lå maktinnflytelsen hos prestene. Pavedømmets bruk av bibelordet "... Du er Peter; på denne klippe vil jeg bygge min kirke..."¹⁴⁰ for å hevde sin rett kritiserte han heftig. Calvin mente at bibelordet måtte forstås slik at kirken skulle bygges på Peters bekjennelse, på hans tro.¹⁴¹

Calvins teorier ble ikke bare teorier, men han skapte en gudsstat i Genève, bygget på hans teorier. Det ble der opprettet en sentral kirkemyndighet som besto av alle prester i byen. De møttes hver uke og hadde blant annet ansvar for den rette forkynnelsen og for å utse nye prester. Hver uke møttes også konsistoriet, som i tillegg til prestene besto av 12 eldste. De eldste ble ikke

¹³⁹ Berge, Lars Johan: *Løs Baandene, lad Kræfterne udvikles-" : en beskrivelse og analyse av kirkeforfatningsdebatten i Norge fra 1840 til 1859 med tanke på dens historiske og kirkelige forutsetninger*, Trondheim 2001 (KIFO Perspektiv 10):27, Holmquist, Hjalmar og Nørregaard, Jens: *Kirkehistorie bind II: Den nyere tid*, Oslo 1949:162-163

¹⁴⁰ Matt 16,18

¹⁴¹ Holmquist og Nørregaard 1949:163

valgt inn i denne forsamlingen, men ble oppnevnt av staten. Konsistoriets viktigste oppgave var å utøve kirketukt. Kirketukten innebar å våke over menighetsmedlemmenes liv, men de hadde også myndighet til å tilrettevise og straffe dem som ble erklært skyldige. Straffen kunne bestå i pengebøter, avstenging fra nattverdbordet, eller mer offentlig fornedrende handlinger som såkalt knelende avbikt.¹⁴²

Calvins kirkeordning benevnes av flere som både aristokratisk og teokratisk. Calvin så for seg Genève som det nye Israel, en hellig by som var grunnet på Guds ord og med Kristus som konge og overhode. Den presbyteriansk-synodale kirkeordning som vi kjenner i dag har et sterkt representasjonselement i seg. Dette elementet var fraværende i den tidlige kalvinismen, som manglet en ordning for folkestyre i kirken. Dette dukker dog opp i flere andre land der den reformerte kirke markerte seg. Dette gjelder i særlig blant hugenottene i Frankrike og hos dem som vi i denne oppgave har vært innom flere ganger, den presbyterianske kirke i Skottland.¹⁴³

3.2.2 Hugenottene i Frankrike

Det at Calvin skrev sin teologi også på fransk, gjorde sitt til at hans teologi fort spredte seg fra Genève til Frankrike. Calvin mente at hugenottene, som ble forfulgt i landet, måtte slutte seg til menigheter med en ordnet kirkeforfatning fra lokalt plan og opp til et høyeste organ. I 1559 var utsendinger fra hele Frankrike samlet i Paris og det ble her også vedtatt en ny kirkeordning, med sterke impulser fra Calvin. Men det var noen viktige forskjeller fra kalvinismen i Genève. For det første gjorde forfatningen kirken helt selvstendig i forhold til staten, og for det andre var forfatningen bygget på mer demokratiske prinsipper. Til den presbyterianske ordningen, ble det lagt til et synodalt overbygg. Lokalmenighetene var selvstendige og ble styrt av et konsistorium, eller presbyterium. Dette rådet besto av prest, eldste og diakoner. Det fjerde embetet i den kalvinske teologien, lærerembetet, valgte hugenottene å fjerne. Flere presbyterier i et område dannet en kretssynode. Flere kretssynoder dannet den større provinssynoden, og provinssynodene dannet nasjonalsynoden. Synodene besto av like mange eldste som prester. Selv om det kom inn et representasjonselement med den nye kirkeordningen, kan man ikke si at

¹⁴² Holmquist og Nørregaard 1949:163

¹⁴³ Berge 2001:28, Holmquist og Nørregaard 1949:164

synoden var bygget på folkestyre. Kristus skulle alene være herre over menigheten og embetsautoriteten kom fra Jesu oppdrag og ikke fra folket. På de første synodemøtene møtte alle pastorene, men når kirkesamfunnet vokste, ble det av praktiske grunner innført en representasjonsordning. Menighetens selvstendighet ble tydelig ved valget av eldste og ved kall av prester. Alle nattverdsberettigede hadde stemmerett ved disse valgtilfellene.¹⁴⁴

Det var flere viktige elementer som hugenottene tok inn i sin kirkeordning, som ikke var til stede i Calvins teologi, og som Frikirken i Norge flere hundre år senere overtok via skottene. Det første var det demokratiske elementet i menighetens medbestemmelsesrett. Det andre var det synodale elementet, i motsetning til det statsoppnevnte konsistoriet i Genève. I tillegg til dette opererte hugenottene med tre embeter i stedet for Calvins fire. Denne tredelingen finner vi igjen i *Redegjørelsen* når den beskriver hvordan menighetene skal organisere de faste tjenestene på.

3.2.3 Presbyterianismens fremvekst i Skottland

3.2.3.1 First Book of Discipline

John Knox (1515-1572) var den i Skottland som hentet presbyterianismen som kirkemodell til landet sitt. Knox var ihuga motstander av den katolske kirke og ble fengslet for sine uttalelser om paven og pavedømmet. Etter løslatelsen reiste han til Genève og søkte råd hos Calvin. Han var hjemme i Skottland en kort periode i 1556 og begynte da å arbeide for at den presbyterianske kirkemodellen skulle begynne å brukes der. Det ble dette året dannet flere menigheter med ordningen med prester og eldste. Det var store uroligheter i Skottland, og når Knox kom hjem to år senere, ledet han skottene til seier over Frankrike og den katolske kirke, takket vare hjelp fra England. Skottland ble protestantisk og trengte nå en ny kirkeforfatning. Knox presenterte den teologi han hadde møtt på kontinentet i sitt verk *First Book of Discipline*, og den presbyteriansk-synodale kirkeforfatningen ble nå et faktum i Skottland. Til forskjell fra Calvin, opererte Knox i likhet med hugenottene med tre embeter: prester, eldste og diakoner. Doktorembetet (med undervisningsansvar) ble sløyfet. *Prestene* og *de eldste* dannet det såkalte *Kirk-Session*, som var selve kirkestyret, og de møttes hver uke. Mens prestene hadde ansvar for ord og sakramenter, var

¹⁴⁴ Ahrén, Per-Olov: *Kyrkomöte och synodalförfattning : en studie i svensk kyrkoförfattningsdebatt 1827-1865*, Lund 1956:10, Berge 2001:28-29, Holmquist og Nørregaard 1949:175-176

de eldstes oppgave å bistå presten i kirketukten og i styringen av kirken. De eldste skulle også våke over prestens livsførsel. Både prestene og de eldste ble valgt av menigheten (dvs de kommuniserende medlemmene) og de eldste ble valgt på åremål, men kunne velges på nytt. *Diakonene* ble også valgt av menigheten og hadde i tillegg til arbeid blant fattige, ansvar for menighetens økonomi.¹⁴⁵ Mine kilder har forskjellige opplysninger om hvem som egentlig satt i Kirk-Session. En helt ny doktoravhandling av Lars Johan Berge inkluderer også diakonene i dette rådet¹⁴⁶. Dette kan forklares med at det var ulik praksis i ulike skotske kirker. I noen kirker vet vi at diakonene ble ordinert, mens de i andre kirker kun praktiserte innsettelse i en tidsbegrenset periode. Det er naturlig å tro at de ordinerte diakonene muligens hadde sete i Kirk-Session, mens diakoner som bare var valgt for noen få år ikke satt i dette rådet.¹⁴⁷

3.2.3.2 *Second Book of Discipline*

First Book of Discipline ble vedtatt på *General Assembly* i 1562, men ble aldri vedtatt i parlamentet. Etter Knox' død overtok Andrew Melville den åndelige lederposisjonen i den skotske kirke og er også ansett som den skotske presbyterianismens egentlige far. Han skrev *Second Book of Discipline*, som ble vedtatt på *General Assembly* i 1578. Og mens *First Book of Discipline* så å si bare beskrev hvordan ting skulle fungere i lokalmenigheten, setter Melville og *Second Book of Discipline* lokalmenigheten i et større helhetsperspektiv. *Presbyteriet*, som i Calvins Genève var navnet på eldsterådet, ble i Skottland navnet på et større tilsynsområde. Dette gjorde de ut fra et ønske om å være så nær det apostoliske ideal som mulig. Navnet hentet de fra det nye testamentes *presbytere*, hvis oppgave var å føre tilsyn med menighetene. Skottene flyttet biskopenes tilsynsansvar over på dette nye organ, som skulle våke over lokalmenighetene i et gitt geografisk område med henblikk på ord og sakramentsforvaltning, kirketukt og eiendommer. I Skottland sammenfalt disse presbyteriene med de gamle katolske stiftene. Presbyteriet ble ledet av såkalte *superintendenter*. Flere presbyterier dannet en provinssynode og øverst, som det høyeste kirkelige organet, fungerte *General Assembly*, en institusjon med

¹⁴⁵ Berge 2001:30; Holmquist og Nørregaard 1949:201-205,283

¹⁴⁶ Berge 2001:30

¹⁴⁷ Se Solberg 1 1998:50

tradisjoner langt tilbake i tid. General Assembly som var selve generalsynoden, møttes et par ganger i året og ble til daglig ledet av en såkalt *Moderator*.¹⁴⁸

Second Book of Discipline beskriver også noen forandringer i forhold til den første boken på et par, for oss, viktige områder. For det første står det nå beskrevet at de eldste og prestene skulle innvies med håndspåleggelse. Håndspåleggelse ved innsettelse til preste- og eldstetjenesten var ikke brukt i *First Book of Discipline*. For det andre, ble de eldste nå innviet for livstid og ikke på åremål som var faktum i den første utgaven.¹⁴⁹

3.2.3.3 Århundrer med stridigheter

Melville poengterte i denne kirkeordningen kirkens frihet i forhold til staten, samtidig som han ønsket at kirken og Guds ord skulle få myndighet over ulike forhold i landet som i utgangspunktet ikke var indre kirkelige anliggender. Etter noen år med kongelige protester og forsøk på å innføre episkopatet på ny, ble *Second Book of Discipline* vedtatt i 1592.¹⁵⁰ Men kampen mellom kirken og kongehuset var ikke over. I 1662 gjeninnførte en ny konge, Charles II, episkopatet. De prester som ikke godtok dette, ble avsatt. Det ble et kraftig opprør blant både prester og lekmenn. Over 270 prester ble avsatt og mange leke ble henrettet. Opprøret endte med at parlamentet avsatte den da sittende kongen, James II, og de valgte en ny konge, Wilhelm av Oranien, som ble presset til å gjeninnføre presbyterianismen og *Second Book of Discipline*, hvilket også skjedde i 1690. Menighetene fikk samtidig kallsrett, ved at den såkalte *patronatsretten* ble avskaffet. Patronatsretten hadde gitt kongen rett til å velge prester, og dette hadde vært et tilbakevendende problem i forholdet mellom kirke og kongehus i lang tid.¹⁵¹ Og ennå var ikke striden over. Allerede i 1712 ble patronatsretten innført igjen og kongen fikk nok en gang mulighet og rett til å utnevne prestene. Grunnen til at kongen klarte å beholde patronatsretten i den omgangen, var at han fikk støtte fra de øvre klasser i samfunnet, fra *The Moderates*. De mente at det var viktig at kongen og adelen fikk myndighet til å utnevne prestene, slik at de fikk prester som var kulturåpne og velutdannede. De fryktet at kirkene ville få

¹⁴⁸ Berge 2001:30, Holmquist og Nørregaard 1949:205,283; Løvlie 2002:84

¹⁴⁹ Holmquist og Nørregaard 1949:283

¹⁵⁰ Holmquist og Nørregaard 1949:205,283; Solberg 1998:18

¹⁵¹ Solberg 1 1998:19

gammelmødige puritanske prester, hvis menighetene selv skulle utnevne og kalle dem. Striden rundt kallsretten resulterte i flere splittelser i løpet av århundret og det var tydelig hvor den folkelige støtte lå. Det var mange som protesterte, også General Assembly, og det ble dannet flere selvstendige kirker. De krevde at patronatsretten måtte fjernes fordi de var overbevist om at det var menigheten som måtte ha myndigheten og retten til å kalle sine prester. De hevdet også kirkens frihet i forhold til staten og fremholdt krav om kirkens selvbestemmelsesrett i egne anliggender. Kravet bunnet i den kalvinske forståelsen av Kristus som eneste hode over menigheten. Flere av disse frikirkene gikk i 1847 sammen og dannet *United Presbyterian Church*.¹⁵²

3.2.4 Free Church of Scotland

I 1834 ble *Vetoakten* vedtatt i General Assembly, etter forslag fra professor Thomas Chalmers. Vetoakten slo fast at presbyteriene ikke fikk lov til å utnevne prester som menigheten ikke ville ha. Dette godtok ikke myndighetene, som påpekte at patronatsretten samtidig begrenset menighetenes myndighet i saker som omhandlet utnevnelser av prester. Dette resulterte i den såkalte *Disruption* i 1843, der over 500 prester forlot nasjonalkirken og dannet *Free Church of Scotland* (heretter Free Church). Bruddet fikk stor oppslutning blant folk flest og mange fulgte med inn i den nye skotske frikirken. Siden retten til å utnevne eldste hadde vært en viktig kampsak, ble dette nå et ansvar som menigheten fikk tilbake. De eldste skulle i tråd med Calvins teologi dog ikke ses på som folkets representanter, men som embetsmenn. Free Church var ikke prinsipielt imot at staten hadde myndighet i det som ble sett på som kirkens anliggender, men de reagerte på hvordan de brukte denne retten. Faktisk hevdet den nye Free Church å være den rettelige *Kirk*, nasjonalkirken. Etter 30 år var den like stor som den kirke de brøt med og hadde menigheter over hele landet. Kirken fikk helt i dannelsesfasen anerkjennelse fra utlandet der mange gav uttrykk for at dette var den virkelige skotske kirken.¹⁵³

3.2.5 United Presbyterian Church

¹⁵² Berge 2001:30, Løvlie 2002:84, Solberg 1 1998:19-20

¹⁵³ Berge 2001:30, Løvlie 2002:86-87, Solberg 1 1998:22

United Presbyterian Church (heretter United Presbyterian) ble dannet i 1847 gjennom en sammenslåing av flere mindre presbyterianske frikirker som hadde blitt dannet under 1700-tallets stridigheter. I motsetning til Free Church, var United Presbyterian mer frikirkelig i sin tankemåte og hadde ingen planer eller ønsker om å bli *The Kirk*. Derfor bygget de heller ikke opp kirkestrukturer over det ganske land i tråd med Church of Scotlands strukturer, slik Free Church hadde gjort. United Presbyterian får etter hvert også mer åpne gudstjenesteformer enn de som var i Free Church. Til forskjell fra Free Church, innførte de på 1870-tallet både hymner og orgelmusikk. Overbevisningen om at myndigheten skulle ligge hos menigheten, resulterte i at de fikk en tydelig embetsfordeling; de eldste fikk ansvar for kirkestyret, mens prestene fikk ansvar for læren.¹⁵⁴

United Presbyterian og de fleste menighetene i Free Church ble slått sammen i år 1900 og dannet nå *United Free Church of Scotland*. I 1929 skjedde det nok en union da United Free Church of Scotland ble slått sammen med Church of Scotland.¹⁵⁵

3.3 Valg og kall til tjeneste og embete

3.3.1 Hvem skulle kalle?

Som vi nå har sett, sto kallsretten sterkt i både i United Presbyterian og i Free Church. I flere århundre kjempet de imot patronatsretten og for selvbestemmelsesrett i kall og utvelgelse av prester. Dette var også en kjernesak for frikirkestifterne i Norge, og dette kom tydelig fram i deres menighetsforståelse, som jeg har presentert tidligere i oppgaven. Spørsmålet om hvem som skulle ha styringsrett i kirkens indre anliggender sto sentralt, og for frikirkestifterne var det bare ett svar, nemlig menigheten forstått som samlingen av de troende. Rett kall, eller det å være ”rettelig kalt” som vi kan lese om i CA XIV, måtte gå ut fra menigheten og ikke fra en verdslig styresmakt. Kallsretten var menighetens.

¹⁵⁴ Solberg 1 1998:22

¹⁵⁵ Solberg 1 1998:24

I Redegjørelsens § 4 leser vi at ”Hvor Menigheden i Henhold til denne i Guds Ord anviste Ordning - og den fastholde vi - har lærende og styrende Ældste, samt Diakoner, bør disse første Gang vælges af Menighedens stemmeberettigede Medlemmer i samlet Møde, senere efter Forslag af de Ældste.”¹⁵⁶. Få år etter forfatningen ble skrevet ble det reist spørsmål om hva de siste ordene egentlig betydde; ”... senere efter Forslag af de Ældste”. Dette skjedde på et presbyteriemøte i Skien i 1885, og det var Arendal som tok opp spørsmålet til drøfting. Menigheten i Arendal var av den oppfattelsen at menigheten måtte ha frihet til også å velge andre enn dem som eldsterådet selv hadde innstilt. De kom ikke til enighet på presbyteriemøtet og valgte å behandle saken på neste møte. Imens ble saken behandlet i de enkelte menighetene og Wettergreen fikk også tilsendt praksisen i Skottland. De kom ikke til enighet på neste presbyteriemøte heller. Noen sto for samme syn som Arendal, mens andre mente at eldsterådets innstilling måtte være bindende. Vedtaket ble derfor verken ja eller nei, men møtet kommenterte saken med følgende ord: ”... ved ethvert Ældstevalg , forinden saadant foretages, bestemt maa sørges istandbragt Enighed mellem Menighedsraad og Menighed, forat Broderkjærligheden kan forfremmes og bevares. Og Menigheden derved befæstes.”¹⁵⁷ Denne forfatningstilføyelsen finner vi i handboken fra 1899.¹⁵⁸

Når det gjelder den fjerde tjenesten som er nevnt i forfatningen, *Evangelist-Embetet*, ble de kalt og sendt ut fra presbyteriet, etter forslag fra eldsterådene. På denne måten sto denne tjenesten i en særstilling i forhold til de andre tjenestene og de ble heller ikke tilknyttet én spesiell menighet, men hadde hele presbyteriet som arbeidsfelt.¹⁵⁹

3.3.2 Hvem kunne bli kalt?

Videre var spørsmålet på hvilket grunnlag man ble kalt. Det var et viktig poeng for frikirkestifterne at det var nådegavene som skulle ligge til grunn for kall til tjeneste.¹⁶⁰ De henviste til flere bibelvers for å begrunne dette, som Ef 4,15; Rom 10, 14-15; 1 Kor 12, 4-5; 1

¹⁵⁶ Redegjørelse 1877:§ 4

¹⁵⁷ *Forhandlingsprotokol for Arendal Presbyterium 1884-1892*. Hentet fra Solberg 1998:38

¹⁵⁸ Solberg 1 1998:37-38. Se også Solberg 1952:221-222

¹⁵⁹ Se Redegjørelse 1877:§3,5,7

¹⁶⁰ Løvlie 2002:155

Kor 12,28 og Ef 4,11.¹⁶¹ I *Redegjørelsens* § 6 finner vi også en begrensning i forhold til valgbarhet og alder: ”Styrende Ældste bør have fylt sit 30te Aar. For lærende Ældste (Pastorer) er ingen Aldersgrændse bestemt. Diakonerne maa have fylt sit 25de Aar.”¹⁶² Diakonene ble valgt for en kortere tidsperiode, mens de eldste ble valgt på ubestemt tid: ”Saavel de styrende som de lærende Ældste (Pastorerne) blive i Tjenesten saa længe Herren giver dem Kraft, og de befindes tro. Diakonerne vælges for 3 Aar.”¹⁶³ Dette vil kommenteres nærmere senere i oppgaven. Hvor mange som skulle velges til eldste og diakoner, finner vi også i *Redegjørelsen* og her finner vi større romslighet: ”De styrende Ældstes og Diakonernes Antal afhænger af Stedsmenighedens Størrelse.”¹⁶⁴

Det har ikke lyktes meg å finne noen mer spesifikke kriterier for å bli kalt. Men det er stor grunn til å tro at de brukte deler av United Presbyterian-ritualet ved valg, selv om dette ikke er nedfelt i noen av håndbøkene. Dette er sannsynlig, siden første nummeret av Vidnet beskriver Frikirkens første ordinasjon og den ligger tett opp til den ordinasjon som foregikk i United Presbyterian (Se kap 7).¹⁶⁵ I dette ritualet, som ble oversatt av Wettergreen i et brev til Budbæreren fra 1886, finner vi et mer generelt uttrykk som ”... Personer, som ansees skikkede til Tjenesten.”¹⁶⁶ Vi ser også her at menighetsrådet (eldsterådet) her forsikret seg om ”... deres Duelighet...”¹⁶⁷ hvis de ble valgt av menigheten og blitt ”... meddelt Menighedens Kald...”¹⁶⁸. Menighetsrådet skulle forvisse seg om deres ”... kristelige Kundskaber, Fromhed og Visdom og deres Bekjendtskab til Kirkens Styrelsessæt og Disciplin samt om de Pligter, der følger med deres Tjeneste.”¹⁶⁹

Også med tanke på at frikirkestifterne ønsket å leve så nær det apostoliske ideal som mulig, er det nærliggende å tro at de i alle fall fulgte de kriterier som er opplistet i 1 Tim 3,2-7 og i Tit 1, 5-9;

¹⁶¹ *Redegjørelse* 1877:§ 2

¹⁶² *Redegjørelse* 1877:§ 6

¹⁶³ *Redegjørelse* 1877:§ 4

¹⁶⁴ *Redegjørelse* 1877:§ 4

¹⁶⁵ Solberg 1 1998:36

¹⁶⁶ *Budbæreren* 1886. Hentet fra Solberg 1 1998:36

¹⁶⁷ *Budbæreren* 1886. Hentet fra Solberg 1 1998:36

¹⁶⁸ *Budbæreren* 1886. Hentet fra Solberg 1 1998:36

¹⁶⁹ *Budbæreren* 1886. Hentet fra Solberg 1 1998:36

”Derfor må en tilsynsmann være uklanderlig, én kvinnes mann, nøktern, besindig, høvisk, gjestfri, dyktig til å lære andre, ikke drikkfeldig eller voldsom, men overbærende, ikke kranglevoren eller pengekjær. Han skal kunne lede sitt eget hus på en god måte, så hans barn viser lydighet og respekt.”¹⁷⁰

”En eldste må det ikke være noe å utsette på: Han skal være én kvinnes mann, hans barn må være troende, ikke oppsetsige og ikke kunne anklages for å leve et vilt liv. For en tilsynsmann er Guds forvalter, og det må ikke være noe å utsette på ham. Han må ikke være egenrådlig, bråsinnt, drikkfeldig, voldsom eller ute etter skammelig vinning. Han skal være gjestfri, elske det gode, være besindig, rettskaffen og gudfryktig og herre over seg selv. Han må holde seg til det troverdige ord i samsvar med læren, slik at han både er i stand til å rettlegge etter den sunne lære og til å gjendrive påstandene til dem som sier imot.”¹⁷¹

Begge disse bibelstedene var også blant de som ble lest opp under ordinasjonshandlingen.¹⁷²

For å bli kalt til forstander, vet vi at det var ønskelig å ha noe utdanning. Allerede på årsmøtet i 1880 ble det uttrykt ønske om at ”... Herren vil finde uddannede og dertil skikkede Mænd i Frikirkens Tjeneste...”¹⁷³. I 1887 ble det foreslått å starte en predikantskole. Det ble sagt at

”Menigheden finder, at der paa Grund af de mange Krav, der fremkommer efter Prædikanter i Almindelighed og den Mangel, der er paa brugelige Emner til Forstandere, gjør det nødvendig ... at oprette en Skole ... for at give unge Mænd med Lyst og Evne for Prædikantgjerningen, de mest fornødne Vink og Raad for at dygtiggjøres til denne vigtige Gjerning.”¹⁷⁴

Det ble startet en månedsskole, men elevtallet var skiftende. Mange var redde for at grunnlaget for kall nå skulle skifte fra nådegaver til teologiske kunnskaper, men det ble av dem som ivret for den presisert at motivet for skolen var at Guds kalte vitner skulle få utvikles. Flere var redde for at kallstanken, at menigheten kalte en tjener, ville erstattes med at tjenere søkte menigheter. De protesterte også fordi de mente at de første kristne ikke hadde skoler, og på denne måten ville da Frikirken ikke lenger søke etter det apostoliske ideal. Men forstanderne trengte utdanning og

¹⁷⁰ 1 Tim 3,2-4

¹⁷¹ Tit 1,5-9

¹⁷² *Haandbog for Frimenigheden* 1887. Hentet fra Solberg 1 1998:39

¹⁷³ Hentet fra Solberg 1952:160

¹⁷⁴ Hentet fra Solberg 1952:160-161

skolen fortsatte selv om elevtallet svingte kraftig. I 1920 åpnet skolen opp også for andre enn forstandere og forstanderspirer.¹⁷⁵

Vi kan så finne noen kriterier ved å se på noe mer indirekte: Etter at menigheten hadde gjort sine valg og menighetsrådet intet hadde å innvende, skulle det være innvielse til tjeneste. Dette skal vi se nærmere på senere, men poenget i denne sammenhengen er at de eldste da skulle svare på noen spørsmål og avhengig av hvordan de ville bli besvart, blir på denne måten også et indirekte del svar på spørsmålet om hvem som kunne bli valgt. Det måtte jo selvsagt være en som også kunne svare ja på de spørsmålene. For lærende eldste betydde dette blant annet at han også måtte kunne forestå sitt eget hus og for de styrende eldste at de skulle være et forbilde i gode gjerninger.¹⁷⁶

3.3.3 Kalt og valgt til hva?

Lokalmenigheten innviet til tre ulike tjenester eller embeter; til lærende eldste (også kalt pastor eller forstander), til styrende eldste og til diakon. I tillegg skriver forfatningen om et Evangelist-Embete, men for denne tjenesten skjedde både valg og kall på presbyterienivå. Hva de ulike tjenestene innebar, vil beskrives mer utførlig senere i oppgaven (se 3.7).

3.3.4 Hvordan foregikk valgene?

Vi vet lite om hvordan valgene til de ulike tjenestene foregikk. Det står bare noen få setninger i *Redegjørelsen* og i Frikirkens første håndbok. Jeg har allerede nevnt at det i instruksene i § 4, og i § 7 står at presbyteriet hadde ansvar for å følge opp de valgene som lokalmenighetene tok: "... at bedømme de Mænds Duelighed, som Menighederne maatte vælge til Pastor eller lærende Ældste, og at indvie dem i vedkommende Menigheds Nærværelse til Embedet..."¹⁷⁷. Jeg har også nevnt kriterier for å bli valgt, hvor mange som skulle stå i tjenesten, og for hvor lenge de ble valgt. I tillegg kan vi i lese om forberedelsene til den første ordinasjonen i det første nummeret av Munchs ukeskrift *Vidnet*. Der leser vi:

¹⁷⁵ Solberg 1952:160-168

¹⁷⁶ *Haandbog for Frimenigheden*, Kristiania 1887:VII-VIII

¹⁷⁷ *Redegjørelse* 1877:§ 7

”Mandag den 4de Juni samledes Menighedens mandlige stemmeberettigede Medlemmer for at udvælge 6 Brødre, af hvis midte senere igjen skulde udvælges 3, for at være Menighedens Ældste. Her som ved enhver Leilighed, naar noget af Vigtighed skulde foretages, vendte vi os i indtrængende Bøn til den levende Gud. Onsdag den 6te Juni samledes vi igjen for af disse 6 at vælge det bestemte Antal 3 Ældste. Ved samme leilighed valgtes 3 Diakoner og en Kasserer.”¹⁷⁸

Det er ellers trolig at man foretok valgene etter forbilde fra United Presbyterian også her.¹⁷⁹

Når det gjelder evangelistene står det svært lite om denne tjenesten i de første dokumentene. Når vi så skal se på hvordan man ble valgt til tjenesten, står det kun at menighetsrådet (dvs eldsterådet) ”... prøver og foreslaar Evangelister...”¹⁸⁰. Det står ikke noe om hvordan dette ellers skulle foregå, mer enn at presbyteriestyret skulle ”... beskikke de af Menighedsraadene prøvede og foreslaaede Evangelister...”¹⁸¹ og heller ikke om tjenesten var tidsbegrenset eller om det var en livslang tjeneste.

3.4 Ordinasjon, innvielse og innsettelse

Vi finner ikke noe ordinasjonsritual i Frikirkens første forfatning. Grunnen til dette er uviss og også vanskelig å finne en forklaring på. Selv om Frikirken i Arendal på det daværende tidspunkt ikke trengte å ordinere forstanderen siden Wettergreen allerede var ordinert fra før, skulle det jo innsettes eldste og diakoner til tjeneste. Det første offisielle ritualet finner vi først i den første håndboken som kom i 1887. Men vi vet allikevel hvordan ordinasjon til tjeneste foregikk før den tid, da *Vidnet* har med et referat fra den første ordinasjonen i Arendal. Det er nokså tydelig at dette ordinasjonsritualet er hentet fra United Presbyterian. Ritualet er så å si ordrett oversatt. Det er dog én viktig forskjell mellom den norske og den skotske versjonen; mens man i United Presbyterian ble spurt om Westminster-konfesjonenes bekjennelser (felles for alle presbyterianske kirker i Skottland og Amerika) samsvarte med ens egen forståelse av Skriften,

¹⁷⁸ *Vidnet. Et kristelig Ugeblad*. Red. Johan Storm Munch, 1/1877. Les også Terje Solbergs kommentarer i Solberg 1 1998:35

¹⁷⁹ Solberg 1 1998:35

¹⁸⁰ *Redegjørelse* 1877:§ 5

¹⁸¹ *Redegjørelse* 1877: § 7

ble de som ble ordinert i den norske Frikirken spurt ”Finder du din Bekjendelse udtalt i den lutherske Kirkes Bekjendelsesskrifter overensstemmende med vor Forfatning?”¹⁸². En annen forskjell mellom kirkenes læregrunnlag som burde ha blitt forandret i oversettelsen, var spørsmålet om ordinanden trudde at Guds Ord var den eneste regel og rettesnor for *tro og liv*. I følge Konkordieformelen, som den lutherske Frikirken selvsagt fulgte, var formuleringen ikke bare tro og liv, men tro, *lære* og liv. Dette sier noe om den ordrette oversettelsen som ble gjengitt i *Vidnet og Budbæreren*. Feilen ble dog rettet opp til håndboken kom ut i 1887.¹⁸³ I 1886 presenterer Wettergreen, som jeg tidligere har nevnt, en oversettelse av ordinasjonsritualet for pastorer i United Presbyterian i *Budbæreren* og han skriver at ”Disse Spørgsmaal er hidindtil bleven brugt hos os ved Indvielsen af de hidtilværende Forstandere og Ældste. De ere oversatte fra den skotske Formular med den Tillempling, som de forandrede Forholde gjorde nødvendig, navnlig gjælder dette Konfessionen”¹⁸⁴. Terje Solberg, som i flere år har studert og sammenlignet presbyterianismen i Skottland og dens utslag i den norske Frikirken, peker her på hvordan Frikirken på denne måten likestiller forstander og eldste. Dette skjer gjennom at de foretar/gjennomgår den samme innvielse med den samme spørsmål bortsett fra et punkt, deres ulike funksjoner.¹⁸⁵

Likestillingen mellom forstander og eldste viser en stor forskjell fra det presbyterianske forbildet som tydelig skiller mellom de ulike embeter i kirken. Ikke bare gjennom ordinasjonsritualet, men også gjennom at man i den skotske kirken måtte ordineres på nytt hvis man gikk fra et embete til et annet i samme menighet. Dette ville ikke skjedd eller vært nødvendig i Frikirken. Dette poengteres i den første håndboken:

”Naar en, der allerede er indviet enten til Forstander eller Ældste, flytter fra et Sted og indvælges i en anden Menighed i samme Egenskab, stiles de ovennævnte Spørgsmaal til ham i Menighedens Forsamling, men Indvielse med Haandspaalæggelse gjentages ikke. Dette gjælder ogsaa for det Tilfælde, at en, der tidligere har været indviet til Ældste, kaldes til at være Forstander.”¹⁸⁶

¹⁸² *Haandbog* 1887:VII-VIII

¹⁸³ Solberg 1 1998:39, Utaker 1977:62-63

¹⁸⁴ *Budbæreren* 1886. Hentet fra Solberg 1 1998:39

¹⁸⁵ Solberg 1998:39

¹⁸⁶ *Haandbog* 1887. Se også Solberg 1998:31,39

Den presbyterianske kirken i Skottland viste også en tydelig hierarkisk tankegang gjennom at ordinasjonen til diakon (for de skotske kirker som ordinerte diakoner) kun var ordinasjon til dette, mens eldsteordinasjonen var en ordinasjon til både eldste og diakon.

Forstanderordinasjonen, var, i tillegg til å være en ordinasjon til forstander, også en ordinasjon til eldste og diakon. Solberg peker også på hvordan menighetens myndighet reellt var sterkt avgrenset i den skotske kirke. Mens menigheten og menighetsmøtet hadde den faktiske beslutningsmyndigheten i den norske Frikirken, ble styringsretten, når Kirk-Session vel var valgt, helt overlatt til dette eldsteråd.¹⁸⁷

3.4.1 Ordinasjonsritualet for lærende og styrende eldste

Store deler av ordinasjonsritualet som står i den første håndboken fra 1887, finner vi altså også enten i Vidnet fra 1877 og/eller i Budbæreren fra 1886. Hvis vi ser på ordinasjonsritualet som gjaldt innvielse av forstander og eldste, så lød overskriften ”Indvielse og Indsættelse af en Forstander” (eller ”Ældste”)¹⁸⁸. Etter at samlingen ble åpnet med sang og bønn, ble det blant annet lest fra 1 Kor. 12, 1-11; 28-30; Ef 4, 11-16; Apg 14, 23; 20, 16; 17, 28-32; 1 Tim. 3, 1-7; 2 Tim. 1, 6; Tit. 1, 5-9; Hebr. 13, 17; Jak 5, 14-18; 1 Pet 5, 1-11; Gal. 6, 6-10.¹⁸⁹ Disse skulle løfte frem ”... Forstanderens og Menighedens Rettigheder og Forpligtelser.”¹⁹⁰

Etter tekstlesningen ble ordinanden stilt åtte spørsmål. De to første spurte etter ordinandens forhold til Skrift og bekjennelser og disse har jeg allerede kommentert. Deretter måtte ordinanden svare på om han trodde på Jesus Kristus som eneste konge og hode, om han trodde på at kirkeordningen skulle være uavhengig av staten og om han anerkjente menighetens myndighet i valgsaker. Han skulle så svare på om han elsket Jesus og broderskapet og hva slags motiv han hadde for sin tjeneste.¹⁹¹ Menigheten måtte forsikre seg om at ordinandens motiv ikke

¹⁸⁷ Solberg 1 1998:32,37

¹⁸⁸ Se Solberg 1 1998:39

¹⁸⁹ Haandbog 1887:VII-VIII

¹⁹⁰ Haandbog 1887:VII

¹⁹¹ Haandbog 1887:VII-VIII

var av verdslig natur, men at han svarte på kallet fordi han hadde et ”... Ønske og Begjær efter at se Sjele frelste...”¹⁹².

Så ble menigheten spurt om de holdt fast på kallet og om de lovte å ”...vise ham al sømmelig Agtelse, Lydighed og Opmuntring i Herren”¹⁹³. Til slutt ble ordinanden spurt om han sto på sin beslutning om å ta imot kallet og om han ville være trofast mot de oppgaver han skulle gå inn i. For forstanderen betydde dette å ”... prædike Guds Ord purt og rent og forvalte de høiverdige Sakramenter overensstemmende med Herrens Instiftelse, ligesom Guds Ord anviser dig - alt til Guds Ære og Menighedens, Kristi Legemes, Opbyggelse?”¹⁹⁴. For den som skulle gå inn i eldstetjenesten, dvs som styrende eldste, var det å ”... vaage over den Hjord, i hvilken du er sat som Tilsynsmand, vise dig selv som Mønster paa gode Gjerninger, sørge for Menighedens Opbyggelse og Tugt og vaage over, at ikke fremmede mod Guds rene Ord stridende Lærdomme skulle trænge sig ind i Menigheden?”¹⁹⁵.

Etter spørsmålsakten, var det fri bønn og så la ordinatoren og en eller flere allerede innviede eldste (lærende og styrende) hendene på ordinanden. Hvis det var ordinasjon til forstander, var det presbyteriets formann som var ordinator¹⁹⁶. Helt til slutt på samlingen, ble ordinanden nå stilt fram for menigheten som forstander/eldste og denne, holdt en kort tale.¹⁹⁷

Håndboken har så en viktig tilføyelse etter at selve ordinasjonsritualet er beskrevet. Hvis en lærende eller styrende eldste flyttet og ble innsatt som eldste i en ny menighet, skulle spørsmålene stilles igjen, men håndspåleggelsen skulle ikke gjentas. Den samme tankegangen gjaldt hvis en styrende eldste ble kalt til forstander. Dette sier noe både om innvielsens varighet og betydning.

3.4.2 Innsettelse av diakoner

¹⁹² *Haandbog* 1887:VII-VIII

¹⁹³ *Haandbog* 1887:VII-VIII

¹⁹⁴ *Haandbog* 1887:VII

¹⁹⁵ *Haandbog* 1887:VIII

¹⁹⁶ Løvlie 2002:166

¹⁹⁷ *Haandbog* 1887:VII-VIII

Det er stor forskjell på det som beskrives som ordinasjon av forstander/eldste og innsettelse av diakoner. For det første brukes ikke ordet innvielse om handlingen, men bare innsettelse. Det står heller ikke noe om håndspåleggelse eller at diakonen skulle svare på noen spørsmål, men at forstanderen sammen med menigheten skulle be for ham. Forfatningen nevner flere skriftsteder som ble lest opp og som skulle hjelpe forstanderen å legge "... Tjenestens Betydning og Forpligtelse paa Hjertet..."¹⁹⁸ til diakonene. De leste fra flere bibelsteder; Apg 6, 2-6; 1 Tim. 3, 12-13; 1 Kor. 12, 1-11. 28; Rom. 12, 7; Luk 22, 24-27 og Fil. 2, 7. Noen av skriftstedene var de samme som ble brukt for innvielse av forstander og eldste, mens andre var spesifikke for diakoninnsettelsen. I tillegg ble diakonene ikke innsatt til livslang tjeneste, men for tre år.¹⁹⁹

3.4.3 Og hva med evangelistene?

Jeg har flere ganger nevnt at opplysninger angående evangelistene er knappe i de første dokumentene. Dette gjelder også i forhold til innsettelse av dem. Vi finner ikke hvorvidt de ble ordinert med håndspåleggelse eller om de bare ble innsatt ved forbønn, slik som diakonene. Vi finner heller ikke om tjenestene var for en periode, om han ble ansatt "til videre" eller om han ble ordinert til en livslang tjeneste. Det er dog flere forhold som taler for at evangelisten hadde en viss posisjon i trossamfunnet. Det første finner vi i den første håndboken fra 1887 der vi under "De paa Presbyteriemøderne fattede almengjeldende Beslutninger" kan lese at "Ingen Menighed kan afskedige sin Forstander, ligesaa lidt som en Forstander kan fratræde sin Stilling, uden at Sagen først forelægges Presbyteriet ifølge § 7 og 8 i Forfatningen. Det samme gjelder Evangelister."²⁰⁰ Dette kan bety at en enkelt menighet ikke hadde lov å si opp evangelistene fordi de var "allmannseie" dvs de var ikke knyttet opp til én spesiell menighet men til hele presbyteriet. Eller står det slik fordi evangelistene hadde en tilsvarende posisjon som forstanderne. Og siden de kunne ble sagt opp, er det nærliggende å tro at de ble satt i tjenesten for en lengre periode, akkurat som forstanderen. I tillegg fremhever den første forfatningen denne tjenesten og kaller den eksplisitt for *Evangelist-Embedet*²⁰¹ og dette tilsier også at de sannsynligvis ble ordinert til dette embetet.

¹⁹⁸ *Haandbog* 1887:IX

¹⁹⁹ *Haandbog* 1887:IX

²⁰⁰ *Haandbog* 1887:XIII

²⁰¹ *Redegjørelse* 1877:§ 3

Ordinasjonsritualet for evangelistene finner vi dog først i håndboken fra 1915. Grunnen til at det ikke har kommet med før kan være flere; de kan ha hatt ritualet en lenger tid uten å ha nedfelt det i håndbøkene eller kanskje de tilpasset det ordinasjonsritualet som ble brukt ved innvielse av forstandere og eldste til å gjelde ved innvielse av evangelister. En annen mulighet er at de ikke trengte ordinasjon, enten fordi det i praksis ikke var evangelister i funksjon eller fordi eldsterådene bare plukket ut allerede ordinerte forstandere og eldste til evangelist-gjerningen. En siste forklaring kan være at de ikke ble ordinert, men bare innsatt fordi de først og fremst skulle ivareta ordets tjeneste og ikke forvalte sakramentene. På denne måten ble de da mer likestilt diakon-tjenesten. Dette kunne være en trolig forklaring, hvis det ikke var slik at tjenesten fremheves så sterkt i forfatningen som et embete, i motsetning til diakonene. I tillegg reiste jo evangelisten rundt til mange lokalmenigheter og den myndigheten han reiste i kraft av, måtte ha blitt nedlagt i ham på en eller annen måte. Det er også ellers i Frikirkens praksis en tydelig sammenheng mellom ordinasjon og livslang tjeneste. Du ble ordinert for livstid, mens tjenester for en avgrenset periode ikke skjedde ved innvielse men ved innsettelse uten håndspåleggelse som for diakonene. Dette argumenterer Terje Solberg for²⁰². Mye av dette kan bare bli spekulasjoner, men fra 1915, knapt 40 år etter at menigheten ble startet, kom ordinasjonsritualet inn i Frikirkens håndbok. I forfatningens syvende paragraf i denne utgaven hadde nå presbyteriestyrets oppgave om å "... besikkek de af Menighedsraadene prøvede og foreslaaede Evangelister..."²⁰³ blitt forandret til "... at kalde, prøve og indsætte evangelister..."²⁰⁴. Om dette betydde at oppgaven om å innsette var ny, eller om de bare tydeliggjorde noe som allerede skjedde er vanskelig å vite, men fra denne håndboken finnes det i alle fall et ritual for hvordan innvielsen av evangelister skulle foregå. Innsettelsen begynte med at man leste noen vers fra Skriften som omhandlet evangelist-gjerningen som Matt. 28,19-20; 10,16; Mark 16,15; Luk. 10,1-11; Apg 13,2-3; Gal 1,15,16; Ef 4,11; 2 Tim 4,5; Rom 10,14-15; 2 Kor 8,23 og 1 Tim 4,12-16. Ordinasjonshandlingen var ellers så å si helt lik den handlingen som innviet forstandere og eldste til tjeneste. De skulle svare på spørsmål som omhandlet deres forhold til Skriften og bekjennelsen og motiv for tjenesten. Det eneste som skilte spørsmålene til evangelisten fra dem

²⁰² Se Solberg 1 1998:50

²⁰³ *Haandbog* 1887:§ 7

²⁰⁴ *Haandbog for Den norske evangelisk- lutherske frikirke. 4de forandrede oplag*, Kristiania 1915:§ 7

til forstandere og eldste, var at evangelisten ikke fikk spørsmål som gikk på troskapen mot én spesiell lokalmenighet siden denne tjenesten ikke var bundet til en menighet men til presbyteriets alle menigheter. Og så var spørsmålet om tjenestens funksjon selvfølgelig annerledes, akkurat som den spørsmålsstillingen også skilte mellom lærende og styrende eldste. Evangelisten ble spurt om å "... vareta din gjerning som evangelist (missionsarbeider) og rettelig lære sandheds ord."²⁰⁵ Etter at evangelisten svarte at han ønsket å gå inn i gjerningen, ble samlingen avsluttet med bønn med håndspåleggelse.²⁰⁶

Hvis en eldste ble kalt til forstander, hadde han måttet svare på de spørsmålene som ble stilt ved innsettelse av forstander (disse var jo noe forskjellige fra de som ble stilt ved innsettelse av eldste), men håndspåleggelsen ble ikke gjentatt. Dette gjaldt nå også evangelistene. På denne måten ble nå evangelisten helt likestilt med de eldste, men hadde ifølge instruksen helt andre oppgaver en både lærende og styrende eldste.²⁰⁷ Dette vil jeg komme tilbake til.

3.5 "...saa længe Herren giver dem Kraft og de befindes tro"?

I forfatningen leser vi at "Saavel de styrende som de lærende Ældste (Pastorerne) Blive i Tjenesten saa længe Herren giver dem Kraft, og de befindes tro."²⁰⁸ og ordlyden ble ikke forandret når den første håndboken kom ut ti år senere. Men allerede året etter, i 1888, ble ordlyden gjenstand for diskusjon. Presbyteriet ble bedt om å ta stilling til hvordan en menighet skulle håndtere en situasjon der en eldste ønsket å bli løst fra sin stilling av andre grunner enn de som sto i forfatningen. Presbyteriet besluttet å nedsette en komite, som skulle undersøke hva slags bestemmelser de hadde i andre presbyterianske kirker. Komiteen fikk også i oppdrag å undersøke hva slags bestemmelser som gjaldt for diakonene. Komiteen fant ikke noen bibelske belegg for at en eldste skulle kunne forlate sin stilling, men kirkeforfatningen til United Presbyterian ga en åpning for dette: Hvis en eldste ønsket å løses fra sitt embete, kunne dette skje hvis han ga en offentlig begrunnelse for det. Hvis denne så ønsket å bli eldste på nytt, skulle han

²⁰⁵ *Haandbog* 1915:IX

²⁰⁶ *Haandbog* 1915:IX

²⁰⁷ *Haandbog* 1915:IX

²⁰⁸ *Redegjørelse* 1877:§ 4

da innsettes til tjenesten igjen og ikke ordineres på nytt Konklusjonen fra komiteen ble derfor at eldstetjenesten skulle være livslang, men at det samtidig fantes en åpning for å tre ut av stillingen hvis man begrunnet dette offentlig. Dette skulle dog forstås som et unntak snarere enn en regel.²⁰⁹ Når vedtak skulle fattes i 1890, var det stor uenighet blant de fremmøtte. Mens flertallet ønsket en løsning der en eldste kunne løses fra sin stilling i henhold til noen gitte krav, mente et mindretall at det ikke var opp til mennesker å løse noen fra ”en stilling for Gud”. Den siste gruppa var dog åpen for tanken at man skulle kunne løses fra sin stilling en kortere periode ved sykdom. Det som talte imot dette siste forslaget, var at man da kunne komme i en situasjon der man plutselig hadde for mange eldste på grunn av at en eldste som var løst fra sin stilling kom tilbake når man hadde innsatt en ny.²¹⁰ Vedtaket lød til slutt:

”I følge Guds Ord og forfatningen kan ingen ældste løses fra sin stilling; skulde desuagtet nogen ældste finde sig beføiet til at opsigte og fratræde sin stilling, maa det være en ubetinget forpligtelse for ham da, offentlig for menigheden, skriftlig eller mundtlig at fremstille sine grunde. Skjønnnes disse at være av saadant indhold at det ikke godt lader sig negte, bør man ikke øve nogen samvittighetstvang, men dog forsøge i det længste at arbeide sammen, indtil det viser sig, at en eller begge parter vil have ubetinget skade af tvungen forbindelse. Saadant bør dog med tilhørende oplysninger indberettes til presbyteriebestyrelsen.”²¹¹

Vedtaket som ble gjort i 1890 sikret nå de eldste en retrettmulighet, men ga ikke menighetene noen muligheter å ”bli kvitt” uønskede eldste eller eldste som ble opplevd som for gamle til å gjøre en god tjeneste. I 1912 fremstilte Kristiansand menighet, med sitt eget eldsteråd imot seg, et forslag om valg og evt gjenvalg av eldste hvert femte år. Synodestyret fremmet så saken som en forfatningsendring, særlig siden synodeformann Aslak Findreng så at eldste på livstid uten menigheten bak seg kunne forårsake splittelse. Han så at ikke bare de eldste trengte en mulighet for å trekke seg, men at også menighetene kunne ha behov for å få løst en eldste fra sin tjeneste. Synoden var dog ikke enig med ham og resten av styret og de konkluderer med at det var godt nok slik bestemmelsene var nå. Året etter sendte Kristiansand ett nytt forslag om hvordan man skulle kunne gå til verks hvis en eldste mistet menighetens tillit. Deres forslag la menighetens

²⁰⁹ Solberg 1 1998:47

²¹⁰ Solberg 1952:223-224, Solberg 1998:48

²¹¹ *Forhandlingsprotokol for Arendal Presbyterium 1884-1892*. Hentet fra Solberg 1 1998:48

myndighet til grunn og gikk ut på at menigheten ved 2/3 flertall kunne avsette en eldste hvis han var uskikket. Ikke bare av grunner som "...synder og villfarende lære..."²¹², men også "... i tilfælde vedkommende paa grund av bevislig uduelighet, syklighet, åndelig sløvhet og intresseløshet mm..."²¹³ skapte mistillit i menigheten. Forslaget gikk ikke igjennom, men resulterte i en merknad til § 4:

"Maa en ældste tugtes for synder, da staar han i samme forhold som ethvert andet menighetslem. Naar det gjælder vildfarende lære henviser Guds ord til overældsteraadets avgjørelse ifølge Ap. Gj. 15. Og naar det gjælder en ældste, som paa grund av manglende betingelser for ældstegjæringen virker til skade for menigheten, kan en saadan ifølge forfatningen fjernes fra stillingen. I henhold til forfatningens § 7 og 8 kan saken indankes for presbyterium og synode til endelig avgjørelse."²¹⁴

Selv om dette til en viss grad åpnet en mulighet for menigheten, opplevde flere menigheter at dette ikke var nok. Både i Kristiansand og i flere andre menigheter, måtte de eldste gå av når de ble 70 år. Først etter den store forfatningsreformer i 1971, kom det inn retningslinjer i forhold til alder i Frikirken.²¹⁵

3.5.1 Diakonenenes begrensede tjeneste

Når det gjaldt diakonenenes tjeneste, så leser vi i *Redegjørelsen* at diakontjenesten, i motsetning til eldstetjenesten, ikke skulle være på livstid men at diakonene ble valgt for tre år.²¹⁶ Som vi leste i 7.2, ble diakonene heller ikke ordinert. Det virker å være en tydelig sammenheng mellom hvordan du ble innsatt og hvor lenge du skulle tjene. De eldste ble ordinert til en livslang tjeneste. Diakonene, som ikke ble ordinert, men bare innsatt, ble valgt for en begrenset tidsperiode.²¹⁷

Hvis vi går tilbake til den komite som i 1888 fikk i oppdrag å undersøke av hvilke grunner og hvordan en eldste kunne løses fra sin stilling i andre presbyterianske kirker, fikk de samtidig i

²¹² Hentet fra Solberg 1952:225

²¹³ Hentet fra Solberg 1952:225

²¹⁴ *Haandbog* 1915:§ 4

²¹⁵ Solberg 1952:225-226, Solberg 1 1998:48-49

²¹⁶ *Redegjørelse* 1877:§ 4

²¹⁷ Solberg 1 1998:50

oppdrag i å finne ut hva som gjaldt for diakonene. Dette har det vært vanskelig å finne spor av. Synet på diakontjenesten i Skottland og i den norske Frikirken virker å ha vært ganske forskjellig. Praksisen var også ulik i de forskjellige kirkene i Skottland. Noen ordinerte diakonene til livslang tjeneste mens andre ikke ble ordinert men ble innsatt til en fastsatt tidsperiode.²¹⁸ I Budbæreren fra 1889 sier en kirkeleder fra United Presbyterian: ”Hos os kaldes diakonerne bestyrere. De vælges blot for et år og ordineres ikke. I den skotske Frikirke [Free Church], vælges de for livstid og ordineres.”²¹⁹

3.5.2 Evangelistene

Som jeg har nevnt ved flere tilfeller, vet vi svært lite om evangelist-embetet, både med hensyn til valg og ordinasjon. Vi vet også lite om hvorvidt de ble innsatt for en kortere periode eller om dette, i likhet med eldstetjenesten, var ment som en livslang tjeneste. Det vi vet, er at de i alle fall etter 1915 ble ordinert og da sannsynligvis også til en livslang tjeneste men kildene før den tid er knappe og vi kan bare komme med sterkere eller svakere antagelser. Flere av disse mulighetene la jeg fram i kapitlet om ordinasjon i 3.4.3 og siden det er nær sammenheng mellom ordinasjon og tjenestelengde, henviser jeg til det kapitlet av hva som kan ha vært mulig. Der hevder jeg at det er sannsynlig at evangelistene gikk litt under samme kategori som forstanderne og at også evangelistene ble innsatt til en tidsubegrenset tjeneste.

3.6 Embete eller nådegavebasert tjeneste - forståelsen av CA V

En av de viktigste grunnene for frikirkestifternes oppbrudd fra statskirken var en annerledes forståelse av embetet. Tanken og praksisen med presten som statlig embetsmann lot seg vanskelig forene med frikirkestifternes overbevisning om at statlige og kirkelige anliggender ikke skulle blandes. For dem som dannet Frikirken var det et viktig poeng at embetet måtte utgå fra menigheten og med en myndighet som ikke kom fra en borgelig statsmakt, men fra Kristi kongelige embete. I tillegg så de annerledes på hva slags kriterier som skulle ligge til grunn for å

²¹⁸ Solberg 1 1998:50

²¹⁹ *Budbæreren* 10/1889. Hentet fra Solberg 1 1998:50

inneha dette embete. For frikirkestifterne måtte embetet og tjenestene springe ut fra og stå i samsvar med en *nådegaveutrustning*.²²⁰

Disse tankene om en nådegavebasert tjeneste møter vi tydelig hos reformbevegelsen rundt 1870. *Kirkelige Traktater* og andre reformvennlige trykksaker ble utgitt i denne tiden for å spre tankegangene til reformbevegelsens menn og ble stor fødselshjelp for dem i Arendalsdistriktet som få år senere dannet Frikirken. Et av nøkkelordene til reformbevegelsen var *frivillighet*. Kirken var samfunnet av de troende og derved også en frivillighetssak. En slik frivillighetskirke måtte som konsekvens av dette bli styrt av det allmenne (dvs troende) prestedømme. Det var bare denne kirken av frivillige og troende som kunne forandre den embetspraksis som var i bruk i kirken. Bare den frivillige kirken kunne legge nådegaveutrustningen til grunn for tjenester i menighetene.²²¹ Protesten mot den embetsstyrte kirken hadde sin motsvarighet i den kampen som hadde foregått angående den verdslige statsmakten; arbeidet fra en maktkonsentrasjon rundt noen få fra de høyeste sosiale klasser, til gjennomføringen av kravet om *makten til folket* med demokratiske fortegn. I kirken måtte menigheten kreve sin myndighet tilbake. Sakramentsforvaltningen var f.eks. ”... alle Troendes uomstødelige Ret.”²²² Embetsautoriteten var nødt til å vike for en styringsform basert på demokrati gjennom representasjon og på nådegaver. Men for reformbevegelsen var dette ikke bare et politisk anliggende, men det var framfor alt det som i deres øyne var det mest bibelsk korrekte. Reformvennene ønsket ikke å avvikle embetet i seg, men mente at embetet ikke skulle styre alene. Det måtte opprettes et organ som sammen med presten skulle bære ansvaret for forvaltningen av ord og sakrament. Dette organet skulle bestå av menighetens ”mest skikkede Lemmer”²²³ og skulle fungere som menighetens representasjon. Denne måten å tenke på var uten tvil inspirert av den presbyterianske kirkeordningen og løftet tydelig fram en ny måte å tenke kirkelige tjenester på.²²⁴ Vi kan så se den samme måte å argumentere på, når *Frikirkelig forening i Arendal og Omegn* ble dannet i 1875. I deres program leser vi at presten og menigheten sammen skulle bære

²²⁰ Se også Løvlie 2002:155-156

²²¹ Løvlie 2002:68-69,163

²²² *Kirkelige Traktater II* 1869:8. Se også Løvlie 2002:184

²²³ Holck 1868:19. Hentet fra Løvlie 2002:71

²²⁴ Løvlie 2002:71

ansvaret for rett forvaltning av sakramentene. Menigheten måtte ansvarliggjøres fordi nådegavene var gitt til den.²²⁵

I tillegg til frihetsaspektet, pekte reformvennene på likhetsverdien. Presten skulle ikke være som en herre over menigheten men en tjener, i likhet med andre tjenester i menigheten. Alle var like, men nådegavene var forskjellig. Alle, dvs hele menigheten, skulle være med å velge eldste og diakoner, men ikke alle var utvalgt til den tjenesten. Denne kallsretten grunnga de ved å vise til Martin Luthers ord om at ingen kunne forvalte embetet uten å ha fått det fra menigheten. Denne kallsretten kommer også tydelig til uttrykk i *Redegjørelsen* og var ifølge tilhengerne et viktig bibelsk prinsipp.²²⁶

Vi har sett på noen inspirasjonskilder til Frikirkens forfatning i forhold til embete og tjeneste. Jeg har også tidligere i oppgaven gjort rede for menighetsforståelsen i den tidlige Frikirken, der både kallsretten og styringsretten var to viktige elementer. Men hvordan organiserte de tjenestene i det nye kirkesamfunnet? I § 3 leser vi:

”Af de Menigheden skjænkede Tjenester eller Embeder fremhæve vi særlig Hyrde- og Lære-Embedet samt Evangelist-Embedet. Hyrder og Lærere forestaa den ordnede Stedsmenighed. Evangelisterne ere derimod i sin Evangelieforkyndelse ikke bundne til de enkelte Stedsmenigheder.

”Hyrder og Lærere benævnes ogsaa: a, Ældste, Ap.Gj. 14, 23; 20, 17; Tit. 1, 5; 1. Petr. 5, 1b, Forstandere, 1. Thess. 5, 12; 1. Tim. 5, 17; samt Tilsynsmænd, Ap.Gj. 20, 28, kfr. 17; Tit. 1, 7, kfr. 5; 1. Tim. 3, 2. Men foruden de Ældste, der arbeide i Ordet, er der ogsaa styrende Ældste, der bistaa hine; kfr. 1. Tim. 5, 17; samt Diakoner, Ap.Gj. 6, der have at forestaa Menighedens økonomiske Anliggender.”²²⁷

Hvis vi ser på de første ordene, ”Af de Menigheden skjænkede Tjenester eller Embeder”²²⁸, kan det virke som ordene *tjenester* og *embeter* ble brukt nærmest synonymt. Både fordi det står *eller* mellom dem, og fordi ordet *tjenester* står først. Videre kan det virke som om de opererte med

²²⁵ Løvlie 2002:135,183

²²⁶ Løvlie 2002:71,184-186

²²⁷ *Redegjørelse* 1877:§ 3

²²⁸ *Redegjørelse* 1877 § 3

flere typer embeter og ikke *ett* embete som CA V beskriver. Frikirken hentet sin kirkeordning fra den presbyterianske kirke og der opererte med både tre og fire embeter, så språkbruken kan godt være hentet derifra. Samtidig blir det vanskelig å forstå en tankegang med tre embeter når den blir plassert i en luthersk sammenheng. I tillegg må vi ta i betraktning at embetet både kan forstås personalt og funksjonelt; knyttet til en person, en embetsmann, eller til en tjeneste, et oppdrag. Vi kan si at frikirkestifterne tenkte seg *det ene* embetet, men praktiserte det vi i dag kaller tjenstedifferensiering (selv om det var et ukjent begrep da) eller vi kan argumentere for at forfatningen eksplisitt brukte flere embeter gjennom at de beskrev både *Hyrde- og Lære-Embedet samt Evangelist-Embedet*²²⁹. Men det som er viktig for oss å få fram er at de framfor alt ønsket å komme seg vekk fra begrepet og synet på presten som *statlig embetsmann* og alt det bar med seg. I tillegg må vi også spørre oss hvor gjennomtenkt denne språkbruken var for disse *ulærde folk*, som de benevnte seg selv²³⁰ og som ikke skrøt på seg store teologiske kunnskaper. De hentet riktignok mange tanker fra kjente teologer og begrunnet så både valg og innsikt teologisk, men samtidig frigjorde de seg fra dette og utviklet egne måter å gjøre ting på. De skapte f.eks. et evangelist-embete som ikke skulle være en del av lokalmenigheten, men som ble plassert på presbyterieplan og dette er noe som vi ikke finner i deres skotske forbilde.

Det var ikke bare gjennom det nye evangelist-embetet at frikirkestifterne går bort fra det presbyterianske forbildet og gjør det til sitt eget. Dette ser vi både i deres menighetsforståelse og embetsforståelse. Mens de i den presbyterianske kirken hadde en mer hierarkisk oppbygget kirkeordning, der menigheten for så vidt valgte eldsteråd (Kirk-Session), men der eldsterådet, dvs embetet, ellers hadde den faktiske makten, praktiserte den unge kirken i Norge en kirkeordning der menigheten hadde den reelle makten i mange flere saker enn i sitt skotske forbilde. Dette gjaldt f.eks. i praksisen med kirketukt, der menigheten sammen med eldsterådet hadde ansvar og myndighet.²³¹ Det vises også et tydelig skille i embetsforståelsen mellom den unge frikirkes forfatning og den presbyterianske kirkeordningen når vi ser og studerer ordinasjonsritualet. Frikirkestifterne hentet store deler av sin forfatning fra United Presbyterian Church. Ordinasjonsritualet, som kom inn i Frikirkens første håndbok fra 1887, er hentet fra den

²²⁹ *Redegjørelse* 1877:§3

²³⁰ *Redegjørelse* 1877:3

²³¹ Solberg 1 1998:28

samme kirke. Men med en viktig forskjell: United Presbyterian hadde ulike ordinasjonsritual for de ulike embeter og du måtte ordineres på nytt hvis du f.eks. var eldste og ble kalt til å være forstander. Dette viser tydelig at man så embetene som separate tjenester. I Frikirken brukte man derimot det samme ordinasjonsritualet når man ordinerte eldste og forstander, med den eneste forskjellen i spørsmålet om funksjon. I tillegg var det slik, at hvis du som eldste ble kalt til forstander, skulle du *ikke* ordineres på nytt. Dette viser samhörigheten mellom disse to tjenestene. Både ved ordinasjonen til eldste og forstander i Frikirken ble United Presbyterians ritual for presteordinasjon brukt og de eldste fikk det samme ansvaret og den samme myndigheten som forstanderen (bortsett fra vigselfretten som ikke er en myndighet som utgår fra menigheten, men fra statsmakten). Dette var ikke tilfelle i Skottland. Videre har det tradisjonelt sett kun vært snakk om ett embete i den lutherske kirke, og at dette embete skulle forvalte ord og sakrament. I mer moderne tid har man også gått fra en forståelse av at bare en person kan inneha dette embete, til at flere kan dele denne oppgaven. Dette har blitt løst på forskjellige måter. Men det har vært en ukjent tanke i den lutherske kirke at man opererer med *flere* embeter. I den kalvinske og i den presbyterianske kirken gjør de dette helt eksplisitt. Diakoner og lærere som tradisjonelt ikke har en direkte forvaltningsoppgave knyttet opp til sakramentene, er to egne embeter og de blir ordinert til sin tjeneste men må ordineres på nytt hvis de blir kalt til f.eks. eldste. Dette har vært fremmed fra et luthersk ståsted, der man heller har snakket om å ha del av *embetet* og der ordinasjonen er en engangshandling.²³²

Det er tydelig, når vi senere også skal se på de ulike tjenestenes funksjoner, at både forstander og eldste hadde del av embetet og begge var ansvarlige for forvaltning av sakramentene. De ble begge ordinert, selv om spørsmålsstillingene naturlig nok var litt forskjellige og at ordinatoren ikke var den samme (forstanderne ble ordinert av presbyteriets formann). Men når det gjelder diakontjenesten derimot, så skilte den seg litt ut. Mens de første ble ordinert (innviet med håndspåleggelse) til en livslang tjeneste, ble diakonene bare innsatt (uten håndspåleggelse), og for tre år. Dette gjør at denne tjenesten skiller seg ut fra de andre to. Ordinasjonen er tett knyttet opp til embetet, og at diakonen ikke ble ordinert gjør at det blir enklere å ekskludere diakonene fra å være et embete. Det finnes ingen steder der det uttrykkelig står at diakontjenesten var et

²³² Solberg 1 1998:31

embete (til forskjell fra f.eks. evangelist-embetet) og tradisjonelt har det heller ikke blitt sett på som det. Men hvis man ønsker å se det slik, kan man kanskje si at de i alle fall var en del av embetet i forhold til sin oppgave som etterhvert ble utvidet til også å romme sjelesorg. Og siden sjelesorgen er en konsekvens av eller en forutsetning for kirketukten, blir de også indirekte en del av embetet. Men samtidig er dette kanskje å strekke noe vel langt.

Det er langt vanskeligere å avfeie evangelist-embetet som et embete eller som en del av embetet. Som vi har sett så ikke bare nevner forfatningen evangelist-embetet, men den *fremhever* også dette embetet. Og selv om det, på grunn av lite kildemateriale, er vanskelig å si hvorvidt evangelistene ble ordinert eller ikke i de første tiårene, er det i alle fall ikke noe tvil om at de ble ordinert fra 1915. Og hvis vi følger tanken om at ordinasjonen ga del av embetet, så var evangelist-tjenesten uten tvil dette. Men hvis vi så ser på de funksjonene som evangelisten hadde, så forkynte han Guds ord, men det er ingenting som tilsier at han forvaltet sakramentene. Dette virker t o m usannsynlig siden han ikke var knyttet til noen menighet der sakramentene ble forvaltet, men til en struktur dvs presbyteriet.

Terje Solberg er en av de som argumenterer for at Frikirken helt fra starten bare opererte med ett embete. Han bruker flere av de argumenter som jeg nå har pekt på, både ordinasjonsritualet og de eldstes funksjon som tett knyttet opp mot forstanderens. Han sier at det bare er ett embete, og det er å forvalte ord og sakrament. Dette innehas av lærende og styrende eldste sammen. For ham er det også et viktig poeng at frikirkestifterne argumenterte så sterkt for å være lutherske og kan ikke se at de på dette punkt skulle ha gått helt bort fra sitt lutherske ståsted.²³³

Birger Løvlie på sin side mener derimot at embeter i flertallsform er det eneste dekkende. Han peker samtidig på at frikirkestifterne selv sjelden brukte ordet embete, men heller anvendte ordet tjenester. Embetsbegrepet var i altfor stor grad knyttet til den forståelsen av den statlige embetsmannen som også presten var en del av og som frikirkestifterne protesterte imot. Forstanderen, den lærende eldste, blir av Løvlie sett på som innehaveren av det klassiske kirkelige embetet. Forstanderen måtte, til forskjell fra de styrende eldste, godkjennes av

²³³ Solberg 1 1998:31

presbyteriet og han ble også innviet til tjeneste av presbyteriets formann. Eldstetjenesten derimot, blir sett på mer som en hjelpetjeneste eller et *hjelpembede*. Denne tanken henter Løvlie fra *Redegjørelsen* som i paragraf 3 gir de styrende eldste instruks om å *bistå* forstanderen; ”Men foruden de Ældste, der arbeide i Ordet, er der ogsaa *styrende Ældste*, der bistaa hine...”²³⁴ ²³⁵

Jeg tror ikke det var et poeng for frikirkestifterne å få oss til å lure snart 130 år etter at forfatningen ble skrevet, hvorvidt de mente at det bare var ett embete eller flere (som kan virke uluthersk). Jeg tror deres poeng var å få fram at det ikke bare skulle være en person som representerte embetet, men at menighet og prest sammen har ansvar for forvaltningen av ord og sakrament. De ønsket flere tjenester i menigheten enn det var rom for i den daværende statskirken. De ønsket vekk den hierarkiske embetstenkingen med en autoritær styring, og de ønsket velkommen nådegavebasert tjeneste der den troende menighet ble myndiggjort og ansvarliggjort. Deres ønske var å komme så tett opp til den ordning som de, sammen med mange på den tiden, mente å lese ut fra Bibelen. Derfor vil jeg, i størst mulig grad, bruke uttrykket *ordnede tjenester* for å unngå begrepsforvirring. Ellers vil jeg bruke uttrykke *del av embete* i stedet *for embeter i flertallsform*. Ikke for å ta et endelig standpunkt, men fordi dette forenkler begrepsbruken og er i tråd med den tradisjonelle lutherske tankegangen. Kanskje var frikirkestifterne revolusjonerende, og ville være det, gjennom å innføre flere embeter. Det er dog mer trolig at det ikke var i deres intensjon å skape et forvirrende begrepsapparat, men ønsket seg vekk *fra* den tradisjonelle embetstanken der presten var enerådende og som gikk statens ærend og *til* en teologi som elsket fram mangfoldet av nådegaver og som løftet fram lekfolket. Og det er dette siste som jeg har ønsket å se nærmere på; ikke hvorvidt det var ett eller flere embeter, men de faktiske funksjonene som den enkelte tjeneste og tjener var blitt betrodd. Og når jeg så etterhvert presenterer de funksjoner de ulike tjenestene kunne inneha, så vil det også igjen vise om denne tjenesten kommer innenfor det klassiske embetsbegrepet.

3.7 Ordnete tjenester i den tidlige Frikirken

²³⁴ *Redegjørelse* 1877:§ 3

²³⁵ Løvlie 2002:165-166

Vi kan skille ut fire ulike faste tjenester som frikirkestifterne ønsket i sine nye menigheter. Vi skal se nærmere på hva tjenestene egentlig innebar, dvs hva slags funksjon og myndighetsområde som tjenestebæreren hadde. Vi finner ikke mange konkrete arbeidsoppgaver i forfatningen, men den første håndboken gir oss en tydeligere arbeidsinstruks. Gjennom, i tillegg til dette, å se på visjoner som kommer til uttrykk i våre første kilder og ved å se på ordinasjonsritualene for de enkelte tjenestene, kan vi danne oss et bilde av hva de tenkte om de forskjellige tjenestene og hvordan de fungerte i praksis. Også her var det viktig for dem som dannet Frikirken å være i samsvar med det de mente var det mest bibelsk riktige. Når de beskriver tjenestene er det alltid motivert med forskjellige bibelvers.

3.7.1 Arven fra kalvinismen og presbyterianismen

Calvin opererte med fire ulike embeter. Det første embetet var *presten*. Presten var menighetens hyrde og var satt til å forkynne og forvalte sakramentene. Som en konsekvens av nattverdsforvaltningen, hadde presten også ansvar for kirketukt og for å utøve sjelesorg. Calvin kalte presteembetet for *pasteur* for at på den måten vise vesensforskjellen fra den katolske presten. *De eldste* var det andre embetet og de var prestens medhjelpere i kirketukten. De hadde ansvar for å formane villfarne sjeler og innrapportere synderes brudd til kirkestyret, det såkalte *konsistoriet*, hvis ikke formaningen fikk ønskelig virkning. De eldste ble utnevnt av en statlig instans og ble ikke sett på som, og var heller ikke tenkt som, folkets representanter. Kirketukten var et svært viktig prinsipp for Calvin. Kirketukten var selve målet for hele kirkeforfatningen. I Calvins gudsstat var kirken den institusjonen som skulle lede mennesker til helliggjørelse og i denne prosessen var kirketukten et viktig verktøy. Det tredje embetet var *diakonene*. Deres tjeneste var å utøve kjærlighetsarbeid. Gjennom å opprette et eget diakoni-embete ble arbeidet blant fattige og trengende et vel fungerende arbeid som for Calvin ble sett på som kun et kirkelig anliggende. Det siste embetet var doktorer eller lærere. Disse var satt til å undervise. Dette embetet ble sløyet da de kalvinistiske tankegangene ble innført av hugenottene i Frankrike. Det samme skjedde også i de fleste skotske kirker.²³⁶

²³⁶ Berge 2001:28,31; Holmquist og Nørregaard 1949:162,166

I Skottland opererte de altså med tre embeter, og disses oppgaver liknet mye på de opprinnelige i kalvinismen. Men det var en vesensforskjell; mens prestene og de eldste ble utnevnt av et statlig styringsorgan i Genève, var det *menigheten* som hadde kallsrett i den skotske presbyterianismen. Menigheten skulle selv velge sine prester og eldste og dette var et så viktig spørsmål at det førte til stridigheter i flere århundrer (se 3.2.3.3.). Men selv om de skotske kirkene ikke overtok hele den kalvinistiske strukturen, overtok de i stor grad embetene og de oppgaver som var tillagt dem. Prestens hovedoppgave var å forkynne og forvalte sakramentene, mens de eldste skulle hjelpe presten med å styre kirken og utøve kirketukt. De hadde ikke ansvar for forvaltning av ord og sakrament, men skulle våke over prestens livsførsel. Diakonene, som innehadde det tredje embetet, hadde ansvar for menighetens økonomi og for arbeidet blant fattige, det såkalte fattigstyret.²³⁷

3.7.2 Lærende og styrende eldste i Frikirken

Frikirken overtok store deler av den oppgavefordeling som vi leser om fra Skottland og også tanken om tjenstedeling. De første faste tjenestene i lokalmenigheten som forfatningen nevner er *lærende og styrende eldste*. De eldste er, ifølge *Redegjørelsen*, menighetens hyrder og lærere og skulle ha til oppgave å "...forestaa den ordnede Stedsmenighed"²³⁸. Når *Redegjørelsen* skal beskrive denne tjenesten, begynner den med å liste opp 11 bibelvers som omtaler tjenesten, der tjenestebæreren benevnes som eldste, forstander eller tilsynsmann.²³⁹ Begrepet *tilsynsmann* finner vi også i den første håndboken hvor det står at de styrende eldste skal "...vaage over den Hjord, i hvilken du er sat som Tilsynsmand..."²⁴⁰. Å utøve tilsyn uttrykkes her mer som en *funksjon* av eldstetjenesten, enn som et eget embete eller tjeneste.

Begrepet lærende eldste ble sjelden brukt senere i Frikirken, man brukte heller forstander eller pastor. Ved siden av lærende eldste finner vi de styrende eldste som skulle være forstanderens medhjelpere. De styrende og den lærende eldste dannet menighetsrådet, som er den gamle

²³⁷ Berge 2001:30, Holmquist og Nørregaard 1949:204

²³⁸ *Redegjørelse* 1877:§ 3

²³⁹ *Redegjørelse* 1877:§ 3

²⁴⁰ *Haandbog* 1887:VIII

benevnelsen på eldsterådet, og dette rådet skulle være menighetens styre.²⁴¹ I forfatningens paragraf 5 kan vi lese om hva slags oppgaver som var pålagt de eldste. Deres overordnede ansvar var å "...vaage over Menighedens aandelige Tilstand..."²⁴². Som menighetens ledelse skulle de oppta medlemmer og de skulle prøve og foreslå evangelister og skolelærere. De skulle også foreslå nye eldste når dette trengtes og innvie disse til tjeneste. Menighetsrådet hadde også typiske styreoppgaver som å sammenkalle de stemmeberettigede til menighetsmøte²⁴³ og andre ting som er konkret opplistet i den første håndboken.²⁴⁴ I tillegg til å sitte i eldsterådet, skulle forstanderen pluss et par av de styrende eldste sitte i presbyteriestyret. Presbyteriestyret hadde til ansvar å "vaage over de til Kredsen hørende Menigheder"²⁴⁵. Presbyteriestyret hadde altså en tilsynsfunksjon som blant annet innebar at de skulle godkjenne de forstandere som de enkelte menighetene kalte til tjeneste og innvie disse til tjeneste.²⁴⁶ Et representert utvalg fra de ulike presbyteriestyrene dannet så synoden som "vaager over det hele Kirkesamfunds aandelige og timelige Vel, kan beslutte almindelige Pengeindsamlinger til særegne Øiemed og varetager Samfundets Interesser ligeoverfor Staten og andre Kirkesamfund."²⁴⁷ Som eldste kunne dine arbeidsoppgaver altså bli både å sitte i presbyteriestyret og i synoden.

3.7.2.1 Forvaltning av sakramentene

Selv om det var vanlig at forstanderen forrettet dåp og nattverd, var det like legitimt at en av de styrende eldste gjorde dette. Forstanderen og de styrende eldste hadde sammen ansvar for forvaltningen av sakramentene og dette innbefattet også nattverdsfeiring på gudstjenestene. Dette er en vesensforskjell fra de skotske forbildene. Selv om de eldste der ble sett på som prestens medhjelpere i blant annet kirketukt, var det en helt ukjent tanke at de eldste skulle kunne forrette nattverden. Dette var en oppgave som var kun for presten. I Frikirken ble lærende og styrende eldste likestilt på de fleste områder helt fra starten. Flere steder kan vi lese at det var en valgmulighet om man ville bruke "Forstander eller Ældste".²⁴⁸ En annen viktig oppgave som de

²⁴¹ Redegjørelse 1877:§ 5

²⁴² Redegjørelse 1877:§ 5

²⁴³ Redegjørelse 1877:§ 5

²⁴⁴ Haandbog 1887:Xl

²⁴⁵ Redegjørelse 1877:§ 7

²⁴⁶ Redegjørelse 1877:§ 7

²⁴⁷ Redegjørelse 1877:§ 8

²⁴⁸ Solberg 1 1998:32,33

eldste hadde i tilknytning til sakramentsforvaltningen, og sammen med menigheten, var kirketukten.

3.7.2.2 Kirketukt

Spørsmålet om kirketukt var en av de tingene som hadde vært en viktig prinsippsak for både Munch og Wettergreen, og som også hadde vært oppe til drøfting på de møtene som den frikirkelige forening i Arendal arrangerte årene før Frikirken ble stiftet.²⁴⁹ Muligheten for kirketukt var helt nødvendig for at sakramentene skulle bli rett forvaltet og dette var et ansvar ikke bare for de eldste, men for hele menigheten. Påbudet om kirketukt finner vi i forfatningens paragraf 5, der det står at det eldste på menighetens vegne "...har at paase, at Kirketugt øves i henhold til Math. 18, 15; 1. Cor. 5; 2. Cor. 2, 5-11."²⁵⁰ Denne setningen utdypes i den første håndboken, der det er viet stor plass til å utlegge hvordan kirketukten skulle utøves. Menigheten skulle gå fram på samme måte som det som ble beskrevet i Matt 18,15ff:

"Dersom din bror gjør en synd, så gå til ham og tal ham til rette på tomannshånd. Hører han på deg, har du vunnet din bror. Men hører han ikke, så ta med deg en eller to andre, for etter to eller tre vitners utsagn skal enhver sak stå fast. Hører han heller ikke på dem, så si det til menigheten. Men vil han ikke engang høre på menigheten, skal han være for deg som en hedning eller en toller."²⁵¹

Hvis man ble anklaget for å ha uoppgjort synd ble man aldri automatisk satt under kirketukt, men mens saken var under behandling måtte den anklagede holdes borte fra nattverden. Dette kunne også gjelde anklageren avhengig hva slags karakter saken hadde. Det første som skulle skje var at den som kom med anklagen, måtte stille den anklagede til svars. Så skulle forstanderen undersøke sakens faktiske forhold og legge fram resultatet for eldsterådet. Hvis den anklagede hevdet at han var rammet av falske rykter, hadde han selv ansvar for å legge fram bevis for å vise sin uskyld (Denne oppgaven om å bevise uskyld, ble lagt på eldsterådet fra 1915). Hvis ikke saken var av en så alvorlig karakter at den måtte i offentlighetens lys, kunne saken avsluttes i eldsterådet. Men hvis saken var for alvorlig, eller den anklagede ikke samarbeidet, ble saken

²⁴⁹ Se også Løvlie 2002:104,135; Solberg 1952:96

²⁵⁰ *Redegjørelse* 1877:§ 5

²⁵¹ Matt 18,15-17

fremmet til menighetsmøtet. Hvis den anklagede heller ikke her ville høre etter, ble han utelukket fra menigheten.²⁵² Dette ville dog bare skje i helt spesielle tilfeller, eller som håndboken uttrykker det: ”Det forstaar sig af sig selv, at denne sidste Form af Kirketugt, ikke skal bringes i Anvendelse, uden i Nødsfald, naar intet andet Middel kan hjælpe.”²⁵³ Hvis noen ble utelukket fra menigheten, måtte dog menigheten ”...gjøre Vedkommende til Gjenstand for sin inderligste og ivrigste Forbøn.”²⁵⁴

Det var et viktig poeng for frikirkestifterne at det var menigheten selv som var den eneste instansen som kunne utelukke folk fra menigheten. Eldsterådet fikk myndighet til å utelukke folk fra nattverden, men når en sak fikk en så alvorlig karakter som utelukkelse av menighetsfellesskapet, måtte myndigheten ligge hos menigheten.

Jeg nevnte tidligere at Frikirken og dens skotske forbilder praktiserte sakramentsforvaltningen nokså forskjellig. I Skottland var utdelingen av brød og vin en oppgave kun for presteembetet. At de eldste skulle inneha dette ansvaret var utenkelig. I Frikirken her i Norge ble myndighetsområdene for forstander og eldste derimot nesten helt like. I forhold til menighetens nattverdsfeiring, var ansvaret lagt på hele eldsterådet og ikke bare på forstanderen. Hvis vi så ser på kirketukten, ble den også praktisert i de skotske kirkene, og i forhold til kalvinismen var jo kirketukten målet for hele kirkeforfatningen. At kirketukten var en naturlig og så viktig del av kirkeordningen i Skottland, var en av grunnene til at frikirkestifterne valgte å bruke denne ordningen så nøye som de gjorde. Men det var en viktig forskjell mellom utøvelsen av kirketukt i Frikirken og i de skotske kirkene. I Frikirken ble menighetens myndighet hevdet helt fra dag en. Man finner et mye sterkere element av representasjon og demokrati der enn i den originale presbyterianismen. Dette elementet fikk også konsekvenser for praksisen av kirketukt. I begge kirkene hadde eldsterådet eller Kirk-Session myndighet til en viss grad i kirketuktsaker, men når det ble alvorligere tilfeller gikk myndigheten over til et høyere organ i Skottland²⁵⁵ mens det i Frikirken, som vi nettopp leste, ble en sak for menigheten gjennom menighetsmøtet.

²⁵² *Haandbog* 1887:X

²⁵³ *Haandbog* 1887:X

²⁵⁴ *Haandbog* 1887:X

²⁵⁵ Solberg 1 1998:52

3.7.2.3 Oppgavefordeling mellom lærende og styrende eldste

Forstanderen hadde hovedansvaret for forkynnelsen og for de ulike kirkelige handlingene, så som dåp og nattverd, konfirmasjon, begravelse og senere også vielse (dissenterloven ga forstandere i frimenigheter vigselfrett i 1892) men det var ingenting i veien for at en av de andre eldstebrødrene kunne forrette f.eks. dåp eller nattverd. Når vi ser på ordinasjonsritualene for forstanderne og de eldste, er de svært like. For det første var det de samme bibelordene som ble lest opp ved begge ordinasjonene og som omhandlet det lederskap de skulle inn i, ”Vær hyrder for Guds menighet”²⁵⁶ og prinsippet om nådegavene som grunnlag for tjenesten. Spørsmålene er også like, fram til ordinanden spør om forstanderen eller eldstebroren holder fast ved sin beslutning om å motta kallet fra menigheten. Her presiseres at forstanderen skal ”prædike Guds Ord purt og rent og forvalte de høiverdige Sakramenter overensstemmende med Herrens Innstiftelse”²⁵⁷. Eldstebrødrene skulle som styrende eldste ”...vaage over den Hjord, i hvilken du er sat som Tilsynsmand, vise dig selv som Mønster paa gode Gjærninger, sørge for Menighedens Opbyggelse og Tugt og vaage over, at ikke fremmede mod Guds rene Ord stridende Lærdomme skulle trænge sig ind i Menigheden.”²⁵⁸ Forstanderen skulle altså forkynne ordet, mens de styrende eldste skulle prøve ordet. Det bibelske grunnlaget for en slik fordeling, fant de sannsynligvis i 1 Tim 5,17: ”Eldste som er gode ledere i menigheten, fortjener dobbelt belønning, særlig de som arbeider med forkynnelse og undervisning.”²⁵⁹ Mens oppgavene for prest og eldste var tydelig definert og holdt fra hverandre i den presbyterianske kirke, har vi nå sett at disse to tjenestene hadde den samme myndighet på de fleste områder i den norske Frikirken. Her fikk de eldste del av ansvarsområder som bare presteembetet innehadde i de skotske kirkene. Dette gjaldt f.eks. forvaltningen av sakramentene. Selv om språkbruken til dels ble overtatt, forandret de altså på flere punkt innholdet til en norsk, og dermed luthersk og demokratisk kirkelig sammenheng, som de levde i.²⁶⁰

²⁵⁶ Apg 20,28

²⁵⁷ *Haandbog* 1887:VII

²⁵⁸ *Haandbog* 1887:VIII

²⁵⁹ 1 Tim 5,17

²⁶⁰ Se også Utaker 1977:59-60

Hver menighet var inndelt i distrikter, der hvert distrikt ble styrt av en eldste og en diakon. Disse hadde hver sine ansvarsområder i forhold til de oppgaver de var satt til.²⁶¹ Den eldste hadde ansvar for å bli kjent med og besøke de medlemmer som bodde innenfor dette distriktet. Han hadde også ansvar for å "... give Trøst, Raad og Opmuntring til alt Godt og advare mod det, som han mærker af det som ondt er."²⁶² De eldste hadde altså ansvar både for sjelesorg, og for formaning når det behovet meldte seg. Det er en nær forbindelse mellom sjelesorg, formaning og kirketukt og det at de eldste hadde ansvar for sjelesorgen i sitt distrikt, kan med all sannsynlighet ses i sammenheng med ansvaret for utøvelsen av kirketukt.

3.7.3 Diakonene

Vi finner ikke mye informasjon om diakonenes oppgaver i de tidligste kildene. I *Redegjørelsens* paragraf 3, motiveres diakontjenesten utfra kapitel 6 i Apostlenes gjerninger der vi blant annet kan lese at

"De tolv kalte da sammen alle disiplene og sa: Det ville være galt om vi forsømte forkynnelsen av Guds ord for å ta oss av utdelingen av mat. Brødre, velg nå ut blant dere sju menn som har godt ord på seg og er fylt av Ånd og visdom; dem vil vi sette til denne oppgaven. Men vi skal vie oss til bønner og Ordets tjeneste."²⁶³

Diakonene skulle, ifølge denne paragrafen ha ansvar for menighetens økonomi. Og når eldsterådet var samlet for å drøfte "...Menighedens timelige Anliggender..."²⁶⁴, hadde diakonene møte- og stemmerett på lik linje med eldstebrødrene.²⁶⁵ Videre skulle diakonene, sammen med en eldste, ha ansvar for hvert sitt distrikt som menigheten var inndelt i, og der "... have Opsyn med de timelige Ydelser, samt at føre Tilsyn med Menighedens Fattige."²⁶⁶ Diakonene skulle altså forvalte menighetens ressurser samt bedrive omsorgsarbeid.²⁶⁷ Litt mer informasjon kan vi få, hvis vi ser på innsettelseshandlingen. Her skulle forstanderen "... lægge(r) dem Tjenestens Betydning og Forpligtelse paa Hjertet"²⁶⁸ og dette gjorde han ved hjelp av flere

²⁶¹ *Redegjørelse* 1877:§ 5

²⁶² *Haandbog* 1887:XI

²⁶³ Apg 6, 2.4

²⁶⁴ *Redegjørelse* 1877:§ 5

²⁶⁵ *Redegjørelse* 1877:§ 5. Se også Solberg 1998:32

²⁶⁶ *Redegjørelse* 1877:§ 5

²⁶⁷ Se også Løvlie 2002:166

²⁶⁸ *Haandbog* 1887:IX

bibelsteder. I tillegg til bibelsteder som sa noe om diakonens karakter, som ”En diakon skal være én kvinnes mann, og han skal lede barn og familie på en god måte”²⁶⁹, eller den diakonale tjenesten som en av flere nådegaver (der de løftet fram Rom 12, 1 Kor 12, Ef 4), pekte andre vers på diakonen som en som tjente andre; ”Den største av dere skal være som den yngste, og lederen skal være som en tjener”²⁷⁰.

Først i håndboken fra 1915, kommer det et eget avsnitt som gir diakonene en konkret arbeidsinstruks. Med bakgrunn i forfatningens paragraf 5, skulle diakonene ”... ta sig av de trængende i menigheten og føre tilsyn med de timelige ydelser, at holde orden i kirkehuset, at ha det fornødne tilstede ved daab, nadver o.s.v.” De skulle også møte i eldsterådet når saker som angikk diakonenes ansvarsområder skulle opp til drøfting.²⁷¹

3.7.4 Evangelistene

I tillegg til disse tre tjenestene som jeg nå har beskrevet, presenterer *Redegjørelsen* en fjerde tjeneste som skulle fungere i menighetssammenheng, nemlig *evangelist-embetet*. Evangelist-embetet skulle virke i et større geografisk område, i de oppnevnte presbyteriene. Denne tjenesten står på flere måter i en særstilling. Både fordi vi ikke finner den igjen i de skotske forbildene og fordi evangelistene ikke ble knyttet eller kalt til én spesiell menighet, men de ble knyttet til et distrikt og kalt av et styre. Det står også påfallende lite om denne tjenesten, både i forfatningen og de første håndbøkene. I *Redegjørelsen* blir det bare konstatert at det er en tjeneste, at den ikke er bundet til noen lokalmenighet men at den ligger på presbyterienivå. I den første håndboken finner vi opplysninger om en felleskasse for hele frikirkesamfunnet som skulle finansiere tjenestens virksomhet²⁷². Men noe kan vi tenke oss til: det er i hovedsak en ordets tjeneste. Dette bekreftes også i det ordinasjonsritualet som ble brukt for evangelister fra 1915, der evangelisten skulle svare på spørsmålet om han ville ”... vareta din gjerning som evangelist (missionsarbeider) og rettelig lære sannhets ord”²⁷³. Vi ser for oss en omreisende evangelist som

²⁶⁹ 1 Tim 3,12

²⁷⁰ Luk 22,26

²⁷¹ *Haandbog* 1915:XIV

²⁷² *Haandbog* 1887:XIII

²⁷³ *Haandbog* 1915:IX

besøker de ulike menighetene i presbyteriet med oppgave å forkynne på møter og gudstjenester. Jeg har i allerede flere ganger (se f.eks. 3.4.3 og 3.6) kommentert at *Redegjørelsen* omtalte tjenesten som et embete og evangelisten ble, i alle fall etter hvert, ordinert til sin tjeneste. Vi kan da spørre oss om hans tjeneste innbefattet forvaltning av sakramentene, men dette er usannsynlig da han ikke var knyttet til én spesiell menighet. Embetet som del av navnet forsvinner fra håndboken i 1915 og blir erstattet med *evangelisttjenesten*. Det samme skjer dog også med de andre tjenestene som er nevnt i forfatningen, også hyrdegjerningen. (Denne tjenesten får dog tilbake embetsnavnet *hyrde- og læreembetet* i 1971, noe som ikke skjer med evangelistgjerningen). I den samme håndboken finner vi ordinasjonsritualet for evangelistene for første gang.

Under innvielseshandlingen ble det lest flere bibelsteder som beskrev evangelistgjerningen. Det ble brukt flere utsendelsestekster (Matt 28,19-20; Mark 16,15; Matt 10,16), der misjonsbefalingen²⁷⁴ var den første som ble lest. Evangelistgjerningen ble også satt i sammenheng med andre tjenester gjennom at det ble lest fra Efeserbrevets fjerde kapittel: ”Det er han som gav sine gaver: Han satte noen til apostler, noen til profeter, noen til evangelister, noen til hyrder og lærere.”²⁷⁵

Evangelist-embetet var en *ordets tjeneste*. Og i motsetning til forstanderne skulle de ikke være hyrder i en menighet, men de hadde til oppgave å ”gå ut...”, å reise rundt og ”... forkynn(e) evangeliet for alle mennesker...”²⁷⁶.

²⁷⁴ Matt 28,19-20

²⁷⁵ Ef 4,11

²⁷⁶ Mark 16,15

4. Avsluttende perspektiv - visjon møter virkelighet

Vi skal nå mot slutten av oppgaven se på noen av konsekvensene av de tankene som kom til uttrykk i forfatningen. Hvordan ville menigheten fungere i praksis? Hva slags strategier brukte de for å oppnå de mål og verdier som kom til uttrykk i *Redegjørelsen*? Hva slags utfordringer møtte de når visjonen skulle ut i den praktiske virkeligheten?

Jeg vil også løfte fram noen av de elementene som frikirkestifterne la til grunn da de forlot statskirken og så se hvorvidt de klarte å være tro imot og gjennomføre disse prinsippene i praksis. Jeg vil derfor gjennom dette komme til å peke på noen få hendelser eller valg og utviklingstrekk som er viktig å ha med for å skape et større helhetsbilde av Frikirkens tidlige dager og veien videre, som at frontfiguren Wettergreen måtte forlate Frikirken i 1888.

4.1 Fra visjon til praktisk arbeid

4.1.1 Sentralstyrt arbeid

I forhold til den kirkeordning og den menighetsforståelse som kom til uttrykk hos frikirkestifterne, var det arbeidet i den lokale menigheten som skulle være det grunnleggende elementet. Samtidig var menighetene en del av en større helhet. De var en del av et kirkesamfunn, organisert presbyteriansk-synodalt. Derfor ble noe arbeid, nemlig det som ble

definert som fellesanliggender, drevet regionalt eller sentralt²⁷⁷. Vi finner tidlig misjonsforeninger rundt om i menighetene, samtidig som misjon var et fellesarbeid som ble organisert på sentralt hold²⁷⁸. Spørsmålet om ytre misjon var faktisk en av de første årsmøtesakene som ble lagt fram og allerede i 1888 ble det satt ned en misjonskomité. Etter å ha prøvd flere satsningsområder eller land, falt valget på Finnmark som misjonsområde for Frikirken. I tillegg til de kvinneforeninger som hadde misjon som hovedmotiv i de ulike menighetene, var misjonen også organisert på presbyterienivå med en forstander eller evangelist som leder. Det var også på presbyterienivå evangelistenes omreisende arbeid ble organisert. Dette har jeg beskrevet utførlig tidligere i oppgaven. I tillegg til misjonsarbeidet i Finnmark, ble det få år senere startet misjonsarbeid også på Island, blant jøder samt i Kina og Japan.²⁷⁹

Det ble tidlig uttrykt ønske om at de som etterhvert ble forstandere skulle ha noe utdanning. Ti år etter menighetsdannelsen ble det derfor tatt initiativ til predikantkurs. Meningene om dette tiltaket var delte og oppslutningen de første årene var varierende, men det ledet til slutt til et vedtak i 1903 om å opprette en skole.²⁸⁰ Denne skolesaken er beskrevet mer utførlig tidligere i oppgaven.

Det kom også tidlig behov for ulike verktøy i menighetsarbeidet, både nødvendigheten av en håndbok over de kirkelige handlingene og et ønske om en egen salmebok. Den første håndboken kom ut i 1887 ”For at avhjælpe en længe følt trang i vore Menigheder ... til Ledelse for Forstandere og Ældste i Udførelsen af de kirkelige Handlinger, ligesom ogsaa Folket i Almindelighed ved den kan blive kjend med, hvorledes Frikirken bruger det.”²⁸¹ Hvis vi ser på valg av salmebok, brukte de *Landstads Kirkesalmebog* men supplerte denne tidlig med egne utgivelser. En egen, mer komplett salmebok, ble utgitt i 1891²⁸².

²⁷⁷ Solberg, Terje: ”Og nu staar os intet mer tilbage end at byde Farvel med den gamle norske Statskirke...”, *Midt i livet. Den Evangelisk Lutherske Frikirke 1877-2002*, Oslo 2002:40

²⁷⁸ Solberg 1977:35

²⁷⁹ Solberg 1952:152-157

²⁸⁰ Solberg 1952:160-165

²⁸¹ *Haandbog* 1887. Se også Solberg 1952:201

²⁸² Solberg 1952:199-200

Frikirken utga også et eget blad. Tiden rundt frikirkestiftelsen ble Munchs *Vidnet* brukt og sett på som Frikirkens eget organ, men da Munch trakk seg fra hele dannelsingsprosjektet, dukket det opp et nytt behov for et eget organ. Dette resulterte først i *Broderbaandet* som ble utgitt fra 1879. *Broderbaandet* ble også utgitt av en privatperson, men denne gang var det av økonomiske grunner. Beslutningen om utgivelse kom fra presbyteriemøtet, men de så seg ikke i stand til å drifte et slikt blad. Men bare få år senere, nemlig i 1883, besluttet synoden at kirkesamfunnet skulle utgi sitt eget blad og *Budbæreren* så dagens første lys.²⁸³ *Budbæreren* skulle "... bringe Bud fra Gud om Naade og fred.... Paa samme Tid som den vil bringe Bud fra Gud til fattige Syndere, vil den ogsaa udfylde et Savn som Samfundsorgan for de «evangelisk-luthersk Frimenigheder».”²⁸⁴

I tillegg til arbeidsverktøy som salmebok og håndbok, ble det snart også behov for et eget undervisningsverktøy i konfirmentarbeidet. Dette resulterte i en egen katekismeforklaring, som ble produsert etter vedtak i 1894.²⁸⁵ Denne skulle være "...en varsom revision af Pontoppidans forklaring, hvorved det, der ei stemmer med vor Kirkeforfatning udelades...”²⁸⁶.

4.1.2 Menighetens virkegrener

Siden menighetene i Frikirken bestemte i de fleste sakene selv, kunne det lokale arbeidet se forskjellig ut fra sted til sted, samtidig som det var utbredt enighet om hva slags arbeid som skulle bedrives. For det første ble det slått fast allerede på årsmøtet i 1878 viktigheten av søndagsskolearbeid; "Etter dette taltes det om Søndagsskolen. Alle var enige om denne Gjernings Viktighed..."²⁸⁷. Mange steder ble søndagsskolearbeidet startet opp kort etter at menighetene ble dannet²⁸⁸. I Kristiansand var til og med søndagsskolen eldre enn selve menigheten. Menighetens ansvar om å "lære dem å holde", kom også til uttrykk i blant annet barneforeninger og konfirmasjonsforberedelser. Misjonssaken ble løftet fram i kvinneforeninger

²⁸³ Solberg 1952:191,193; Solberg 2002:38-39

²⁸⁴ *Budbæreren* 1/1883. Hentet fra Solberg 2002:39

²⁸⁵ Solberg 1952:202

²⁸⁶ Hentet fra Solberg 1952:202

²⁸⁷ Hentet fra Solberg 1977:36

²⁸⁸ Holm, Andreas "De enkelte menigheter", *Den norske evangelisk lutherske frikirke gjennom 75 år*, Oslo 1952:340,342,389,397

og misjonsforeninger og det ble også helt fra starten fokusert på sang og musikk som et viktig uttrykk i menighetene. I tillegg til dette arbeidet, kom møtevirksomheten. Menigheten hadde ofte to ”oppbyggelsesmøter” hver søndag og gjerne også et møte midt i uka. Det ble også arrangert bønnemøter flere ganger i uken.²⁸⁹

4.2 Forfatningen i praksis

Det drøydde ikke lenge før de første spørsmålene kom opp om hvordan man skulle tolke forfatningen: Hvem skal egentlig foreslå eldste til valg? Hvem kan representere menigheten i presbyteriestyret? Kan man si opp en forstander? Er det mulig for menigheten å avsette en ordinert eldste? Og hvordan forholder vi oss til de barna som vokser opp og ikke tar et aktivt standpunkt i forhold til menigheten og menighetslivet? Hvilken medlemskategori skal de tilhøre?

Alle disse spørsmålene ser vi blir drøftet de første tiårene på årsmøtene og flere menigheter sendte spørsmål og forslag til vedtak til disse møtene. Spørsmålene rundt oppsigelse av forstander og hvordan en menighet skulle kunne ”bli kvitt” en eldste har jeg beskrevet tidligere i oppgaven. Jeg har også skrevet noe om diskusjonen omkring hvem som egentlig skulle ha myndighet til å fremme forslag om valg av eldste. Hvem som så skulle kunne representere menigheten på Frikirkens årsmøte, ble en aktuell problemstilling i 1879 da to menigheter sendte to representanter som ikke var eldste. Disse ble dog ikke akseptert eller godkjent som representanter av de andre som deltok på årsmøtet. Få år senere, i 1884, ble det fremmet et forslag om at også diakoner skulle kunne representere sin menighet på årsmøtet hvis en eldste ikke hadde mulighet å møte. Dette forslaget gikk ikke igjennom med den begrunnelse at det var forfatningsstridig.²⁹⁰

4.2.1 Medlemskategoriene problematiseres

Når den første forfatningen kom i 1877, speiler også medlemskategoriene den menighetsforståelse som stifterne hadde. De opererte med to medlemskategorier: de

²⁸⁹ Solberg 1977:35-36,40

²⁹⁰ Holm, Andr. H.: ”Menighetens historie”, *Den norske frikirkes historie 1877-1927*, Moss 1927:297, Solberg 2002:69

kommuniserende og katekumenene. Katekumenene var barn eller nyomvendte voksne som ikke hadde avlagt kunnskapsprøven og heller ikke deltok rundt nattverdsbordet. Dette fungerte så lenge menigheten var ny og ung. Men allerede etter noen år, dukket problemene med denne inndelingen opp: hva gjør vi med de medlemmene som på grunn av kirketukt, eller etter eget ønske, ikke lenger kan være kommuniserende medlemmer? Det var ikke riktig å kalle disse for katekumener.²⁹¹ Det ble også reist spørsmål om hvordan menigheten skulle forholde seg til dem, som ikke ønsket å gå inn som kommuniserende medlemmer. Dette gjaldt både i forhold til vielse, begravelse og hvorvidt deres eventuelle barn skulle bli døpt i menigheten eller ei.²⁹² Debatten startet for alvor i og med presbyteriemøtet i 1884 og avsluttes i første omgang først i 1905. Noen hadde en mer åpen holdning til denne nye, tredje grupperingen, og mente at menighetene hadde ansvar også for dem som av ulike grunner ikke var kommuniserende medlemmer. Andre var redde for at en slik holdning ville føre til at også Frikirken kom et skritt nærmere å bli en massekirke på lik linje med den mye kritiserte statskirken og at også Frikirken ville bli en betjeningskirke for dem som trengte kirkelige tjenester ved spesielle anledninger i livet. Denne debatten kommer til uttrykk i krasse ordelag i Budbæreren i 1894, der redaktøren tydelig ønsker å ansvarliggjøre menighetene i forhold til denne gruppen og spør seg så ”Hvilken Ret har han [forstanderen], efter Guds Ord, til at nægte et saadant Barn Daab?”²⁹³. I debatten kom også et annet spørsmål til syne, nemlig i hvor stor grad skulle det være klare retningslinjer og i hvor stor grad en beslutning skulle baseres på forstanderens bruk av skjønn.

Vedtaket senere på året rydder opp i spørsmålene rundt vielse, begravelse og dåp, men løser ikke begrepsforvirringen om medlemskategoriene.²⁹⁴ Først i 1905 ble det vedtatt en ny inndeling av medlemmer, der det nå ble skilt mellom ”nadverberettigede”, ”børn, der ikke have aflagt kundskabsprøven” og ”ikke nadverberettigede”²⁹⁵. Ved det samme årsmøtet ble også vedtaket fra 1894 om hvordan menigheten skulle forholde seg til de voksne, ikke-kommuniserende medlemmene i forhold til vielse, begravelse og dåp, også noe redigert. De ”ikke

²⁹¹ Solberg, Terje 2: ”Kirketukten i Den Evangelisk Lutherske Frikirke. Et historisk riss”, *Ung Teologi* 4/97-1/98, Oslo 1998:66-67

²⁹² Solberg 1952:226

²⁹³ Budbæreren, hentet fra Solberg 2002:65

²⁹⁴ Se Solberg 1952:227-228; Solberg 2002:60, 63-65

²⁹⁵ *Haandbog* 1905:§ 6

nadverberettigede” kunne nå velge mellom borgelig vielse eller å bli viet av forstanderen i menigheten (nytt fra 1905), men forstanderen hadde rett å reservere seg. Forstanderen kunne også forrette deres begravelse hvis de ønsket det og de ”ikke nadverberettigede” fikk også lov å døpe barna sine i menigheten, såfremt de lovet å oppdra dem i menighetens lære. Håndboken er også tydelig på menighetens ansvar overfor den tredje gruppen av menighetsmedlemmer.²⁹⁶ De blir her pålagt å ”... søge(r) ved kristelig omgang at vise dem en omsorg og kjærlighed, der i forening med Guds ord og forbønnens magt maatte vinde dem for Herren, samt ved specielt arbejde iblant dem paa Guds ords og forfatningens grundlag.”²⁹⁷

En tjue år lang debatt var over for denne gang med resultater som viste at visjonen om ”den troende menighet” ikke bare var enkel å utøve i det virkelige liv. En måte for Frikirken å opprettholde denne tanken og samtidig forsvare seg mot faren for å bli mer lik en folkekirke, var gjennom å bare la de ”nadverberettigede” ha stemmerett i menigheten²⁹⁸. På den måten beskyttet de sin tro på og overbevisning om at det var den *troende* menighet som skulle ha beslutningsmyndighet i kirken.

4.3 Vurdering av noen viktige prinsipper

Før oppgaven avsluttes, er det naturlig også å se på noen av de prinsippene som var viktige for frikirkestifterne i dannelsesfasen, for så å se på hvorvidt de klarte å omsette disse i den praktiske virkelighet eller ikke. Både for Munch og Wettergreen hadde kirketukten i forhold til sakramentsforvaltningen vært viktig, og for menigheten i Arendal hadde også sokneprestens lære vært en av grunnene til at de tok steget ut og dannet Frikirken. Videre valgte de en presbyteriansk kirkeordning inn i en luthersk kontekst og måtte forsvare seg mot anklager om å være ulutherske. De hadde også kritisert prestens rolle som statlig embetsmann, og innførte helt bevisst såkalt nådegavebaserte tjenester der lekfolket gikk inn i de fleste funksjonene. Frikirkestifterne så for seg menigheten som et sted der prest og menighet skulle stå i et samspill og hvor lekfolket var i flertall i de styrende organer. I tillegg fremhevet de ”den myndiggjorte

²⁹⁶ Solberg 2002:68-69

²⁹⁷ *Haandbog* 1905:XIV

²⁹⁸ Sml. *Budbæren* 8-9/1894. Hentet fra Solberg 2002:64

menigheten” og praktiserte en kirkeordning der *menigheten* skulle være det viktigste beslutningsorganet.

Klarte frikirkestifterne så å gjennomføre disse visjonene? Eller ble det med teoriene? Dette skal jeg nå prøve å belyse gjennom å ta for meg noen av de prinsippene de opplevde som viktige da de tok steget ut av statskirken for å danne et nytt kirkesamfunn.

4.3.1 Ble kirketukten praktisert, og hva ble i så fall vektlagt?

Kirketukten skulle praktiseres både når det gjaldt liv og lære. Kirketukten var flerdimensjonal. Den ble sett på både som en del av det å forvalte sakramentene på en rett måte, samtidig som den skulle være et verktøy i arbeidet med å veilede villfarne sjeler. I tillegg hadde kirketukten i lærespørsmål også til hensikt å beskytte menighetene mot vranglærere. Når vi skal undersøke bruken av kirketukt i menighetene, kan vi uten problem si *at* den ble brukt, men det er ikke like enkelt å si omfanget. Dette er for det første et tidkrevende arbeid, siden man da måtte gå inn og studere hver enkelt menighets protokoller. Det finnes heller ikke så mange skriftlige kilder og de som finnes er, naturlig nok, fremfor alt sensitive kilder der prosesser har foregått i fortrolighet.²⁹⁹

Hvis vi først ser på kirketukt på grunn av læreavvik, ble dette tidlig praktisert i Frikirken. Vi finner eksempel på læreavvik både fra Moss, der de hadde problem med gjendøpere³⁰⁰, fra Sarpsborg³⁰¹, fra Skjoldenhamn³⁰² og fra Tøtdal der en av de eldste og flere medlemmer annammet den såkalte *syndfrihetslæren*³⁰³. I alle disse menighetene ble de som hadde et læreavvik enten utelukket eller de meldte seg ut selv. Ingen av menighetene lot seg forlokke, men sto fast på den lutherske bekjennelsen. For å verne seg mot evangelister som forkynnte vranglære eller som var farlige på andre måter, opprettet Frikirken en ordning der alle omreisende forkynnere skulle godkjennes av sin hjemmemenighet før de startet sitt virke. Frykten var stor for at ulutherske tankeganger skulle få innpass i menighetene, men de ville også

²⁹⁹ Solberg 2 1998:69

³⁰⁰ Holm 1952:386

³⁰¹ Holm 1952:400

³⁰² Holm 1952:423

³⁰³ Holm 1952:427

beskytte seg imot underslag og seksuelle overgrep. Både vern om lære og liv ble viktige prinsipper for frikirkefolkene helt fra starten.³⁰⁴

4.3.1.1 Kirketukt som konsekvens av læreavvik

Den største læresaken som Frikirken fikk i sine første år, var *Wettergreensaken*. Wettergreen var pastor i foregangsmenigheten Arendal, og var også presbyterieformann i Frikirkens første leveår. Han hadde vært med å forme Frikirkens forfatning og var en tydelig frontfigur i kirkesamfunnet. Wettergreen hadde vært misjonær tidligere i livet og i begynnelsen av 1880-tallet kjente han nok en gang på det kallet. Mye av motivasjonen kom fra overbevisningen om at Kristi gjenkomst var forestående og at mennesker måtte bli frelst før den tid. Denne endetidsfokuseringen delte han med mer såkalte evangelikale trosretninger og han knyttet kontakter med mer ukonfesjonelle miljø. Med sine kontakter i Frelsesarmeen ble han også påvirket av syndefrihetslæren og samarbeidet stadig mer med både baptister og metodister. I 1883 fikk menigheten besøk av en svensk forkynner, Fredrik Franson, men meningene om hans forkynnelse og lære var delte. Når Wettergreen så ønsker ham tilbake i 1888 sier eldsterådet nei. Wettergreen blir også pålagt av eldsterådet om å ta ferie, men det ser mer ut som en suspensjon da han blant annet blir fritatt fra å møte i eldsterådet.³⁰⁵

Samtidig som Wettergreen er utenbys, dukker det opp en læresak i menigheten. Et frikirkemedlem står opp og forsvaret læren om syndefrihet offentlig. Denne læren blir avvist som vranglære og de medlemmer som også er tatt opp i Frelsesarmeen, der dette forkynnes, blir nå utskrevet av menigheten. I tillegg velger flere medlemmer å selv melde seg ut av menigheten på grunn av den samme saken. Wettergreen velger å følge det samme sporet, slutter som forstander i november i 1888 og døper seg en knapp måned senere.³⁰⁶ For Wettergreen ble kirketuktsaken mot egne brødre en samvittighetssak. Han kunne ikke se at det skulle være grunn nok til å stenge noen ute fra menigheten:

³⁰⁴ Solberg 2002:51

³⁰⁵ Solberg 2002:29-30

³⁰⁶ Solberg 2002:30-31

”Men, at H. saaledes blev udelukket, som han blev... har saaret mig saa dybt.... Er han i Himlen noget andet, end da han antegnedes i vor Menighed som Medlem? Jeg kan ikke finde noe andet ved ham, end at han saa er.

... jeg kan nu ikke under de forhaandeværende Omstændigheder, da en Broder, som jeg ikke kan udelukke af Menigheden, skal tvinges til at gaa ud, blive staaende som Forstander for Menigheden.... Min Samvittighed forbyder mig at staa længre som Forstander.”³⁰⁷

For Wettergreen ble livet viktigere enn læren; han kunne ikke akseptere kirketukt på grunnlag av avvik i lære³⁰⁸. Dette måtte få konsekvenser i et kirkesamfunn som tviholdt på sin lutherske bekjennelse. De måtte handle etter *sin* samvittighet. Bare et drøyt halvt år etter sin uttredelse og sin gjendåp, døde Wettergreen. Han rakk aldri ut på misjonsfeltet igjen. Men begravelsen foregikk i Arendal Frikirke og det ble gjentatte ganger tatt opp offer til Wettergreens enke i menigheten. Dette viser at Frikirken i utøvelsen av kirketukten, på samme tid ønsket å vise omsorg og kjærlighet for et kjært medlem.³⁰⁹

4.3.1.2 Kirketukt som konsekvens av livsførsel

I 1894 kan vi i flere nummer av Budbæreren lese om tanker som forstander Peder Tallaksen i Kristiania har gjort seg. Noe av hans anliggende går på ønsket om en enhetlig praksis rundt om i menighetene i forskjellige saker, også i kirketukten. Han opplevde at ”Kirketugten har været slappere, naar det gjælder Læren, end naar det gjælder Livet”³¹⁰.

Kirketukten ble nok utøvet både på grunn av skrevne og uskrevne regler som kunne være enten tidsavhengige eller tidsuavhengige. Hva som ble sett på som uakseptabelt i en tidsperiode, kunne være uproblematisk en generasjon eller to senere. For å si det på en annen måte:

adiaforaspørsmålene skiftet. Tallaksen mente f.eks. at menighetsmedlemmer ikke burde være medlemmer i noen fagforeninger og helst ikke heller noen avholdsforening siden slike kunne føre til kafébesøk og nattlig spill. Tallaksens egen menighet arrangerte heller ikke basarer, siden

³⁰⁷ *Forhandlingsprotokoll nr.3 for Arendal frikirke s. 149. Vedlegg.* Hentet fra Solberg, Terje: Prestene Johan Storm Munch og Paul Peter Wettergreen som veiryddere for den evangelisk-lutherske frikirke i Norge. Hovedfagsoppgave, MF, Oslo 1981:31

³⁰⁸ Solberg 1981:42-43; Solberg 2 1998:65

³⁰⁹ Solberg 1981:43

³¹⁰ *Budbæreren* 14-18/1894. Hentet fra Solberg 2002:35

Bibelen ikke taler om slik virksomhet.³¹¹ Andre ting ble sett på som mer varige forbud, som underslag og seksuelt misbruk og akkurat disse to er nok de som har hatt mest fokus også. Noen ting var også lettere å få øye på enn andre, og noen medlemmer var nok mer utspekulerte enn andre og kunne nok leve et dobbeltliv uten at dette ble avdekket.

De eksempel som vi finner på kirketukt går både på etiske overtramp og på mer sosialt, geografisk og tidsmessig betingede saker. Jeg skal her trekke frem to eksempel som belyser to helt forskjellige brudd på hva som var ansett som akseptert og som begge ble kirketuktsaker i den første tiden: Det første omhandler et ektepar som flere søndager hadde vært på seiltur i gudstjenestetid. Disse ble utelukket med den begrunnelse at de hadde satt fornøyelse foran det å være sammen med menigheten.³¹² Den andre saken forteller om to bønder som begge hadde hatt samleie med samme kvinne. Hun var ugift og ble gravid. Begge bøndene ble senere omvendt og ble tatt opp som medlemmer i en frikirkemenighet. Den ene ble også eldste i menigheten og ordfører på stedet. Han giftet seg, men de fikk aldri barn. Den ugifte kvinnen hevdet så at hennes sønn var arving til hans gård. Bonden nektet og skyldte på den andre mannen som hun også hadde vært til senga med. Dette ble en kirketuktsak, men saken gikk på *ondsinnets tale*. Bonden ble løst fra sin stilling som eldste. Han ble ikke utelukket fra menigheten, men ble satt ned i begrenset medlemskap for å ha snakket ondt om et annet medlem i menigheten.³¹³

Disse to eksemplene viser at kirketukten ble brukt på andre ting enn det som tradisjonelt ble sett på som adiafora. I begynnelsen problematiseres dog kirketuktspørsmålet ytterligere da forstander Tallaksen reiser problemstillingen ”Hvorledes skal Menighedstugten anvendes paa Medlemmer, der a) bliver borte fra Menighedens Forsamling eller B) søger denne, lever et ærbart Liv, men synes dog at give tilkjende, at de mangle Livet i Gud?”³¹⁴. For Tallaksen var det et poeng å få en enhetlig praksis rundt om i menighetene. Men for de fleste andre var dette et spørsmål som måtte praktiseres med skjønn. Å sette opp et klart regelverk for hvordan man skulle bedømme andres gudsliv ville være en for vanskelig oppgave. Men også i denne debatten ble det påpekt at hvis det

³¹¹ Solberg 2002:35

³¹² E-post fra Terje Solberg 23. oktober 2006

³¹³ E-post fra Birger Løvlie 23. oktober 2006

³¹⁴ *Budbæreren* 23/1901. Hentet fra Solberg 2002:66

av ulike grunner ville være aktuelt med en utelukkelse måtte dette bli en menighetssak. Siden det her måtte brukes skjønn, var det viktig at det var et samlet menighetsmøte og ikke eldsterådet som hadde beslutningsmyndigheten fordi ”Ved den Bestemmelse forebygges Vilkaarlighed.”³¹⁵ Det ble ikke noe vedtak der og da, men debatten fortsatte i og med arbeidet med å rydde opp i medlemskategoriene, der medlemskapet nå ble tredelt, med plass også for slike som ikke var enten aktive medlemmer i fullt medlemskap eller barn/katekumener.³¹⁶

4.3.2 Var de virkelig lutherske, slik de hevdet?

Det er flere forhold som støtter Frikirkens påstander om å være lutherske. For det første ser vi det i de kirketuktsaker som omhandlet læreavvik. Jeg har allerede nevnt at det flere steder i landet lurte seg inn det kirkesamfunnet mente var vranglære. Hver gang ble dette en sak i menighetene og avvikerne måtte utskrive seg fra sin menighet. Et godt eksempel på dette var den såkalte Wettergreensaken. Her er det tydelig at eldsterådet ikke ville la seg rokke fra sitt lutherske ståsted. I løpet av høsten 1888 måtte mange medlemmer la seg utskrive på grunn av ulutherske tankeganger, som syndfrihetslæren. Eldsterådet vek ikke en gang av når Wettergreen selv, pastoren i foregangsmenigheten Arendal, viste både stor interesse for Frelsesarmeen som forkynte dette, og lojalitet mot de i menigheten som anerkjente dette.³¹⁷ Mens det for Wettergreen var livet og ikke læren som var det viktige, var det nettopp bevisstheten om den lutherske bekjennelsen som måtte være den avgjørende faktoren for eldsterådets beslutning.³¹⁸ Bare noen få måneder senere kan vi lese presbyterieformann Aslak Findreng understreke: ”I vor Tid er der fuldt af mangehaande og fremmede Lærdomme, lader eder ikke omdrive af dem.... Lad de udenforstaaende troende Venner faa se at vi ikke af Lyst til Forening med anderledes tænkende foraaader Sandheden og vort eget Standpunkt.”³¹⁹ Vi finner også lignende utsagn uttrykt i den samme tidsperioden som viser at troskap mot læren var et svært viktig kjernepunkt for det nye kirkesamfunnet³²⁰.

³¹⁵ *Budbæreren* 23/1901. Hentet fra Solberg 2002:66

³¹⁶ Solberg 2002:66

³¹⁷ Solberg 1981:42-42, Solberg 2002:30-31

³¹⁸ Solberg 1981:43

³¹⁹ *Budbæreren* 1/1889 hentet fra Solberg 2002:33

³²⁰ Solberg 2002:33

En annen ting som tydeliggjør Frikirkens lutherske identitet, var deres forhold til *dissentertinget*. Dissentertinget ble dannet i 1902 med det mål for øye å samle alle kirkesamfunn utenfor Statskirken til et forum der de kunne drøfte og samles om noen felles anliggender. Dissentertinget åpnet også opp for medlemmer som ikke var ordnede kirkesamfunn, som f.eks. Plymouth-brødrene og De frie evangeliske forsamlinger. Men for Frikirken var det ikke noen selvfølge å være med. Det var noen klare fordeler; å samles om noen felles saker ville gi mer innflytelse enn det å kjempe alene, og i tillegg ville Frikirken få stor innflytelse i Dissentertinget siden de på den tiden var det største frikirkesamfunnet i Norge, og man sendte delegater etter medlemsantall. Allikevel var mange i Frikirken imot medlemskap, og de hevdet at Frikirken ikke arbeidet og kjempet for de samme sakene som andre kirkesamfunn. Mens Frikirken ville kjempe for retten til å undervise i skoleverket, ønsket dissentertinget å fjerne kristendommen som fag fra skolen, og dermed også den lutherske innflytelsen. Dette kunne ikke Frikirken svelge. I debatten hevdet noen frikirkefolk at medlemskap ville være forfatningsstridig og at vedtak i dissentertinget kunne få store konsekvenser for lokalmenighetene siden de ville måtte følge de majoritetsvedtak som dissentertinget gjorde selv om Frikirken i utgangspunkt hadde vært imot. Andre bestred synspunktene med at forfatningen åpnet for samarbeid både med staten og andre kirkesamfunn. Resultatet etter flere års drøfting, og også et års medlemskap i dissentertinget, ble at Frikirken ikke gikk inn i denne interesseorganisasjonen.³²¹ På flere viktige punkt identifiserte altså Frikirken seg mer med statskirken enn med frikirkesamfunnene. Den lutherske grunnmuren ble i denne saken viktigere enn overbevisningen om å være en fri kirke.

Det tredje forholdet som jeg vil peke på, var forholdet til staten. Selv om det finnes mange lokale eksempel på at grøften mellom statskirken og Frikirken kunne være stor, finner vi også mange tilfeller der Frikirken helt fra den tidligste fasen ble anerkjent som et luthersk brodersamfunn av folk fra statskirken. Mye tyder på at prestene godtok at deres medlemmer mottok nattverd på Frikirkens gudstjenester³²² og i debatten rundt dissentertinget finner vi uttalelser som indikerer at en del prester ikke så Frikirken som et dissentersamfunn³²³. I tillegg finner vi kommentarer som

³²¹ Breistein, Ingunn Folkestad: "Forholdet til andre norske frikirker", *Midt i livet. Den Evangelisk Lutherske Frikirke 1877-2002*, Oslo 2002:288-290,292-293,295,297-300

³²² Solberg 2002:36

³²³ Breistein 2002:300

tyder på at folk i Frikirken var redde for å miste tilliten hos statskirkemedlemmer hvis Frikirken ble medlem av dissentertinget³²⁴.

Frikirken klarte godt å forsvare sitt lutherske ståsted i den første utviklingsperioden. På mange måter var det læreavvik som tvang Frikirken til å tydelig stå på sin lutherske bekjennelse.³²⁵ Selv med de reformerte trekkene i kirkeordningen, klarte de å integrere disse i sin ellers lutherske tankegang. Samtidig som Wettergreensaken og andre læresaker utfordret Frikirken til å bli sin lutherske bekjennelse mer bevisst, utløste også hendelsene rundt Wettergreens avgang en større begeistring for den kirkeordningen som de hadde valgt. Når pastoren hadde gått seg vill, hadde samtidig et myndiggjort eldsteråd og en myndiggjort menighet stått opp for den rette læren og dermed også avfeid en krise som kunne gått langt inn i kirkesamfunnet. Tanken om eldsteråd og menighetsmøte var ikke bare ord og flotte formuleringer for at det skulle se ut som at lekfolket også skulle ha styringsrett i menigheten. Lekfolket, dvs både menighet og eldsteråd *hadde* fått styringsrett og takket være det var den lutherske bekjennelse berget også denne gang.

Budbæreren er preget av gleden over den presbyterianske kirkeordningen og redaktøren spør seg hva som hadde skjedd hvis Wettergreen hadde vært biskop eller om kirkesamfunnet ikke hadde hatt tilsynsordninger³²⁶. Eller som en utsending til presbyteriemøtet sa om saken: ”Forresten haabe vi, at denne tale om Frikirken, som om den skulde staa eller falde med enkelte Personer, skal vise sin Grundløshed; thi, Gud være lovet! Saa daarligt Grundlag har Frikirken ikke.”³²⁷

Samtidig som det lutherske ståstedet befestes, ser vi etter hvert også enn større hengivenhet til den kirkeordning som de hadde tatt til sitt bryst. For dem var det ingen andre alternativ. Den presbyterianske ordningen ble den eneste bibelske rette.³²⁸ Også i embetsforståelsen ser vi en dreining etter hvert som Frikirken utvikles. Fra 1915 endres språkbruken i håndbøkene og ordet *embete* er nå fjernet til fordel for *tjeneste*. Frikirken prøvde å plassere en reformert kirkestruktur inn i en norsk luthersk sammenheng og ser på det selv, som det lyktes dem.

³²⁴ Breistein 2002:296

³²⁵ Se også Solberg 1981:45

³²⁶ Solberg 2002:33-34

³²⁷ *Budbæreren* 19/1887 hentet fra Solberg 2002:32

³²⁸ Solberg 2002:75

4.3.3 Klarte de å gjennomføre den nye kirkeordningen?

Et viktig prinsipp for frikirkestifterne hadde vært å gå bort fra en embetsstyrt kirke, til en tankegang med tjenestefordeling der forstanderen, den lærende eldste, forkynnte ordet og de styrende eldste skulle prøve ordet. Dette var også en del av den presbyterianske forståelsen. Ordningen med eldste ble også gjennomført, og eksemplet ovenfor om Wettergreensaken viser at det også fungerte i praksis. Her presenteres et myndig eldsteråd som tar sitt ansvar og prøver læren både til menighetens medlemmer og til sin høyt respekterte forstander. De lot seg ikke styre av noe annet enn det de mente var den rette læren. Noe av grunnen til at lekfolket kunne stå så støtt, kan være at mange av eldstebrødrene tilhørte de øvre, dannede sosiale sjiktene. De var på den måten selvsikre og var bevisst den oppgaven som var pålagt dem. Kirkeordningen sikret også at de alltid var i flertall i forhold til forstanderen, i de arenaer de skulle fungere. Både i eldsteråd og på presbyteriemøtet var lekfolket i flertall, og dette prinsippet videreførte de også når synoden ble dannet. Synodesammensetningen vitner om at de tok redselen for å få et pretestyrt kirkesamfunn alvorlig.³²⁹ I tillegg til lærende og styrende eldste, skulle det innsettes diakoner til tjeneste i hver menighet og evangelister til å reise rundt i hele distriktet. Vi finner mange eksempel på at diakontjenesten fungerte, og at det var evangelister i funksjon som reiste rundt til de menighetene som trengte det.³³⁰

Et annet viktig prinsipp for dem som dannet Frikirken og som vi finner igjen i kirkeordningen, er myndiggjøringen av menigheten og dermed også lekfolket. Forfatningen forteller i tydelige ordelag om menighetens myndighet. Hvis vi spør oss om også dette fungerte i praksis, finnes det også her flere eksempel på at det gjorde det. Flere ganger i ulike debatter finner vi igjen kommentarer som peker på menighetens beslutningsmyndighet. Dette gjaldt særlig i forhold til alvorlige kirketuktsaker, der det bare var menigheten som hadde myndighet til å utelukke et medlem fra fellesskapet³³¹. Kallsretten var også viktig for menigheten. Når det i 1889 ble tatt opp et forslag om at presbyterieformannen skulle få myndighet til å løse en forstander fra tjenesten,

³²⁹ Solberg 2002:49,73-74

³³⁰ Solberg 2002:42

³³¹ Se også Solberg 2 1998:64,66

møttes dette med sterke protester. Bare menigheten skulle kunne løse en forstander fra det kallet de selv har gitt vedkommende. Forslaget ble ikke vedtatt.³³²

Samtidig var menighetens myndighet ikke ubegrenset. Et av de forbehold forfatningen setter, er ved valg av eldste. Forfatningen sa at de skulle velges "... efter Forslag af de Ældste."³³³ og denne setningen innskrenket menighetens muligheter til å velge hvem de ville. Som jeg har nevnt tidligere i oppgaven, ble det rom for diskusjon der det kom fram forslag til vedtak om å gi menighetene større frihet. Men setningen ble værende, med en tilføyelse fra 1899 som understreket at man "... maa sørge(s) istandbragt Enighed mellem Menighedsraad og Menighed, forat Broderkjærligheden kan forfremmes og bevares."³³⁴ Heller ikke i spørsmålet om å kunne løse en eldste fra sin tjeneste, hadde menigheten beslutningsmyndighet. En eldste skulle fungere i sin tjeneste "... saa længe Herren giver dem Kraft, og de befindes tro."³³⁵ Bestemmelsen ble revidert i 1890, da det ble gitt en åpning for en eldste selv å trekke seg hvis han kom med en offentlig begrunnelse. Men menighetenes muligheter for å løse en uønsket eldste fra sin stilling, forble stengt. Dette har jeg kommentert nærmere under 3.5.

Lokalmenigheten var kirkesamfunnets grunnstamme, samtidig som Frikirken ønsket å være et organisert samfunn med felles bestemmelser. De hadde ikke valgt en independentistisk kirkeordning, men en presbyteriansk-synodal, og det måtte derfor overveies hvor mye frihet den enkelte menighet egentlig skulle ha. Det var en balansegang som stadig måtte prøves. Dette vitner flere av debattene om, særlig på 1890-tallet, da forholdet mellom et klart regelverk og forstanderens skjønn diskuteres og spørsmålet om hvor ulik praksis man kan ha i de forskjellige menighetene.³³⁶ I diskusjonen om medlemskap i dissentertinget, ble det også diskutert om det var en menighetssak eller en synodesak, og de måtte finne ut om det var menighetenes overbevisning eller synodens stemmeresultat som skulle avgjøre saken.

³³² Solberg 2002:48

³³³ *Redegjørelse* 1877 § 4

³³⁴ *Haandbog for Den norske evang. luth Frikirke*, Kristiansand S. 1899:§ 4

³³⁵ *Redegjørelse* 1877:§ 4

³³⁶ Solberg 2002:40,63-64

Frikirken var et luthersk kirkesamfunn med reformerte innslag, særlig i kirkeordningsmodellen. Og selv om påvirkningen fra Skottland hadde vært sterk i stiftelsesårene, gjorde Frikirken modellen til sin og plasserte den inn i den norske virkeligheten. Vi ser at kontakten til Skottland opprettholdes noen få år, men at den fort forsvinner. Noe av forklaringen ligger nok i at både Munch og Wettergreen, som representerte dem, begge forsvant fra Frikirken³³⁷. Frikirken blir mer og mer definert som et luthersk kirkesamfunn i tråd med statskirken og blir også godtatt som luthersk etter å ha vist å være ”tittelen” verdig. Vi ser også at de på flere måter klarte å gjennomføre de prinsipp som hadde vært viktige for dem, selv om utslagene kunne være forskjellige rundt om i lokalmenighetene. Til tross for trusselen om vranglære helt inn i de innerste rekker, klarte de å stå fast på sin bekjennelse og overlevde slik som luthersk kirke. Frikirken var kommet for å bli.

³³⁷ Løvlie 2002:115

5. Litteraturliste

5.1 Trykte, offentlige kilder

Ahrén, Per-Olov: *Kyrkomöte och synodalförfattning : en studie i svensk kyrkoförfattningsdebatt 1827-1865*, Lund 1956.

Berge, Lars Johan: «*Løs Baandene, lad Kræfterne udvikles*»: en beskrivelse og analyse av kirkeforfatningsdebatten i Norge fra 1840 til 1859 med tanke på dens historiske og kirkelige forutsetninger, Trondheim 2001 (KIFO Perspektiv 10).

Bibelen: Det gamle og Det nye testamente, Det Norske Bibelselskap, Oslo 1978/1990.

Den norske kirkes bekjennelsesskrifter, red Arve Brunvoll, Bergen/Oslo 1972/2004.

Gjerpe, Otto: *Fedrearv og barnefostring : det evangelisk-lutherske kirkesamfunn gjennom 100 år*, Oslo 1978.

Holmquist, Hjalmar og Nørregaard, Jens: *Kirkehistorie bind II: Den nyere tid*, København 1949.

Hægeland, Tormod: *Evangelisk luthersk dissens i en evangelisk luthersk statskirke: om kirkelige forhold i Brunlanes omkring århundreskiftet*, Oslo 1976.

Haandbog for Frimenigheden. Kristiania 1887.

Haandbog for Den norske evang. luth. Frikirke. Kristiansand S. 1899.

Haandbog for Den norske evang. luth. Frikirke. 3die forandrede Oplag. Kristiansand S. 1905.

Haandbog for Den norske evangelisk-lutherske frikirke. 4de forandrede oplag, Kristiania 1915.

Kirkelige Traktater II. Menighed og Embede, utgitt av Jakob Sverderup, Georg Sverderup og Georg Schielderup, Kristiania 1869.

Lavik, Johs: *Spenningen i norsk kirkeliv : kirkehistoriske konturtegninger*, Oslo 1946.

Løvlie, Birger: *Vestavind: 1870-årenes debatt om kristenliv og kirkeordning under innflytelse fra Skottland*, Trondheim 2002 (KIFO Rapport 20).

Molland, Einar *Norges kirkehistorie i det 19. århundre del I*, Oslo 1979.

Norges lover 1687-2005, Oslo/Mikkeli 2006.

Redegjørelse for Arendals og Omegns frikirkelige Forening, samt en kort Fremstilling af de Grunde, der har ledet til Dannelsen af et af Staten uafhængigt evang.-luthersk Kirkesamfund. Arendal, 1877.

Rønningen, John: *De bedrøvede menn : en beretning om Den jarlsbergske frimenighet* Gyldendal, Oslo 1972.

Stat og kirke, NOU 1975:30, Oslo 1975.

Weider, Bjarne O: *Kallet og tjenesten*, Oslo 1969.

Aarflot , Andreas *Norsk kirkehistorie bind II*, Oslo 1967.

5.2 Tidsskrifter og jubileumsskrift

Breistein, Ingunn Folkestad: "Forholdet til andre norske frikirker", red. Angell, Ole & Solberg, Terje & Eriksen Per, *Midt i livet. Den Evangelisk Lutherske Frikirke 1877-2002*, Oslo 2002, 285-308.

Holm, Andreas "De enkelte menigheter", *Den norske evangelisk lutherske frikirke gjennom 75 år*, Oslo 1952, 337-548.

Holm, Andr. H.: *Den norske frikirkes historie 1877-1927*, Moss 1927.

Runestad, Olav: "De som talte Guds Ord – glimt fra forkynnelsen", red. Høiesen, Ole Bjørn, *Kristus er Herre – Den evangelisk lutherske frikirke 100 år*, Oslo 1977, 65-100.

Solberg, Paul: "Frikirken gjennom 75 år – forhistorie, start og utvikling", red. Solberg, Paul & Modalsli, Ole & Holm, Andreas, *Den norske evangelisk lutherske frikirke gjennom 75 år*, Oslo 1952, 7-235.

Solberg, Sverre: "Et kirkesamfunn vokser fram – kort riss over de 100 år", red. Høiesen, Ole Bjørn, *Kristus er Herre – Den evangelisk lutherske frikirke 100 år*, Oslo 1977, 15-42.

Solberg, Terje: "Kirketukten i Den Evangelisk Lutherske Frikirke. Et historisk riss", *Ung Teologi* nr 4/97-1/98 (1998) 59-75.

Solberg, Terje: "Og nu staar os intet mer tilbage end at byde Farvel med den gamle norske Statskirke...", red. Angell, Ole & Solberg, Terje & Eriksen, Per, *Midt i livet. Den Evangelisk Lutherske Frikirke 1877-2002*, Oslo 2002, 13-86.

Utaker, Helge: "Nytt lys over frikirkedannelsen – idèer og påvirkning fra samtidig kirkedebatt", red. Høiesen, Ole Bjørn, *Kristus er Herre – Den evangelisk lutherske frikirke 100 år*, Oslo 1977, 43-64.

Vidnet. Et kristelig Ugeblad, red. Johan Storm Munch 1/1877.

5.3 Upubliserte verker

Solberg, Terje: Prestene Johan Storm Munch og Paul Peter Wettergreen som veiryddere for den evangelisk-lutherske frikirke i Norge, Hovedfagsoppgave, MF ,Oslo 1981.

Solberg, Terje: Presbyterianisme på norsk? Rapport og refleksjoner fra en studietur, Oslo 1998.

5.4 Korrespondanse

E-post fra Birger Løvlie 23. oktober 2006.

E-post fra Terje Solberg 23. oktober 2006.

5.5 Internet

Kong Christian V's norske lov av 15de april 1687.
www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html.